

BUTLLETÍ
DE LA
SOCIETAT CATALANA
D'ESTUDIS HISTÒRICS

Filial de l'INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS

IX, 1998

INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS
BARCELONA

BUTLLETÍ
DE LA
SOCIETAT CATALANA
D'ESTUDIS HISTÒRICS

BUTLLETÍ
DE LA
S O C I E T A T C A T A L A N A
D ' E S T U D I S H I S T Ò R I C S

Filial de l'INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS

IX, 1998

INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS
BARCELONA

© 1998: els autors dels treballs
Editat per la Societat Catalana d'Estudis Històrics
(filial de l'Institut d'Estudis Catalans)
Carrer del Carme, 47. 08001 Barcelona

Compost per TECFOTO, SL
Carrer de la Ciutat de Granada, 57. 08005 Barcelona

Imprès per Limpergraf, SL
Polígon Industrial Can Salvatella. Carrer de Mogoda, 29-31. 08210 Barberà del Vallès

ISSN: 0213-6791
Dipòsit Legal: L. 934-1994

ÍNDIX

ARTICLES

La decadència de l'esclavisme. Un mite historiogràfic que s'esvaeix, <i>per Xavier Espluga</i> .	9
El fogatge de 1515, <i>per Josep Iglésies † (a cura de Gaspar Feliu)</i>	23
El personal de l'Arxiu Reial de Barcelona durant el segle XVIII, <i>per Jaume Riera i Sans</i>	87
De Barcelona a l'Havana: Rafael de Rafael, una vocació hispanoamericanista, <i>per Montserrat Galí Boadella</i>	105
El catolicisme social a Catalunya (finals del segle XIX - 1919), <i>per Soledad Bengoechea</i>	129
El franquisme des de dins: un informe sobre Tarragona, <i>per Joan Maria Thomàs</i>	149

TESIS DOCTORALS

L'Església catalana sota la monarquia dels Borbons. La catedral de Girona en el segle XVIII, <i>per Montserrat Jiménez i Sureda</i>	159
Notícia de llibres	167
Recensions.....	177
Normes per a la presentació d'originals	191

CONSELL DE REDACCIÓ

DIRECTOR:	Gaspar Feliu i Montfort
SECRETÀRIA DE REDACCIÓ:	Mònica González Fernández
VOCALS:	Coral Cuadrada i Majó
	Armand de Fluvià i Escorsa
	Gener Gonzalvo i Bou
	Pere Molas i Ribalta
	Carme Molinero i Ruiz
	Oriol Oleart i Piquet
	Mercè Renom i Pulit
	Manuel Rovira i Solà

A R T I C L E S

LA DECADÈNCIA DE L'ESCLAVISME. UN MITE HISTORIOGRÀFIC QUE S'ESVAIEIX

XAVIER ESPLUGA

1. Els historiadors han tendit tothora a manifestar un especial interès pels períodes de canvi i de transformació, molt més atractius i estimulants per a la reflexió històrica. En el cas de la història antiga, una de les qüestions més debatudes ha estat, sens dubte, l'anomenat *Gibbon's problem*, és a dir, arribar a entendre per què una estructura política com l'Imperi romà, que havia estat capaç de subjugar bona part de l'*oikumene*, caigué en una decadència irreversible que finalment portaria a la seva pròpia desaparició.¹ No és estrany, doncs, que, des del punt de vista socioeconòmic, amb la notable excepció d'Henri Pirenne,² la caiguda de l'Imperi romà hagi estat sovint associada amb la transició del sistema esclavista al sistema feudal.³

Durant dècades i dècades, el debat historiogràfic ha versat sobre les modalitats d'aquesta transició. Sempre ha tendit a predominar una argumentació teòrica, intentant d'encabir els postulats dins esquemes i models, no sempre amb resultats exitosos. En alguns moments, la discussió arribà a ésser força tensa i ideologitzada, com en ocasió de l'XI Congrés Internacional de Ciències Històriques celebrat a Estocolm l'any 1960.⁴ La polèmica atansà tals ex-

1. E. GIBBON (1776-1788), *The History of the Decline and Fall of the Roman Empire*, I-IV, Londres. Cal dir, emperò, que en realitat el que meravellà Gibbon no fou la caiguda de l'Imperi, sinó la seva extraordinària durada, fet sense parangó en la història occidental. Sobre la importància de Gibbon, *vid.* M. BARIDON (1975), *Edward Gibbon et le Mythe de Rome. Histoire et idéologie au siècle des lumières*, I-II, Lille: Université de Lille; M. I. FINLEY (1980), *Ancient Slavery and Modern Ideology*, Londres: Chatto and Windus, p. 21-22 [trad. cast. (1982), *Esclavitud antiga e ideologia moderna*, Barcelona: Crítica, p. 25-26].

2. H. PIRENNE (1936), *Mahomet et Charlemagne*, París; Brussel·les [trad. cast. (1978), *Mahoma y Carlomagno*, Madrid: Alianza Editorial]. Les tesis de Pirenne sobre la vitalitat econòmica i comercial d'aquests segles han estat recentment revitalitzades, gràcies al millor coneixement de la documentació arqueològica. *Vid.*, per exemple, R. HODGES; D. WHITEHOUSE (1983), *Charlemagne and the Origins of Europe: Archaeology and the Pirenne Thesis*, Itaca: Cornell U. P.

3. Un dels primers autors que relacionà els dos fenòmens fou M. WEBER, «Die sozialen Gründe des Untergangs der antiken Kultur», *Die Wahrheit*, 6 (1896), p. 59-77, reprès a *id.* (1924), *Gesammelte Aufsätze zur Sozial- und Wirtschaftsgeschichte*, Tübingen: J. C. B. Mohr (segona edició, 1951), p. 289-311 i a *id.* (1973), *Soziologie: Universalgeschichtliche Analysen: Politik* (ed. J. Winckelmann), Stuttgart, p. 1-26 [trad. cast. «La decadència de la cultura antiga. Sus causas sociales», a M. BLOCH i altres (1975), *La transición del esclavismo al feudalismo*, Madrid: Akal, p. 35-57]. *Vid.* també J. VOGT, «Die Bedeutung der Sklaven für Übergang von der Antike ins abendländische Mittelalter», *Historische Zeitschrift*, 192 (1961), p. 265-272; W. SEYFARTH, «Die Spätantike als Übergangszeit zwischen zwei Gesellschaftssystemen», *Zeitschrift für Geschichtswissenschaft*, 15 (1967), p. 281-290, i G. PRACHNER, «Zur Bedeutung der antiken Sklaven und Kolonienwirtschaft für den Niedergang des römischen Reiches (Bemerkungen zur marxistischen Forschung)», *Historia*, 22 (1973), p. 732-736.

4. El debat enfrontà sobretot els historiadors soviètics amb alguns historiadors occidentals, especialment els de l'anomenada escola de Magúncia, encapçalada per J. VOGT (autor d'un report al mencionat congrés) i per S. LAUFFER (precisament un dels ponents del congrés), *vid.* S. LAUFFER (1960), «Die Sklaverei in der griechisch-römischen Welt», *Rapports du XIe Congrès International de Sciences Historiques, Estocolm 1960, Upsala*, II, p. 71-97 [= *Gymnasium* 68 (1961), p. 370 i s.]. Sobre el clima enrarit del congrés, *vid.* M. I. FINLEY (1982), *cit.* a la nota 1, p. 72-78.

tremes que més d'un insigne estudiós desertà i abandonà la palestra, tot manifestant el seu tedi i el seu avorriment.⁵ En els darrers anys, emperò, la controvèrsia s'ha asserenat i ha guanyat en rigor científic, gràcies a la confluència dels esforços de dues disciplines, la història antiga, rejuenida amb la informació de les noves descobertes arqueològiques sobre la vitalitat econòmica i comercial de l'Imperi romà i de l'anomenada *antiguitat tardana*, i la història medieval, molt més atenta a l'anàlisi i a l'exegesi de l'abundant documentació escrita (i darrerament també arqueològica) sobre el naixement i sobre la consolidació de la societat feudal.

En les pàgines següents s'intentarà de centrar l'atenció en el quan i en el perquè s'ha produït el pas de l'antiguitat a l'edat mitjana i en el com ha tingut lloc la substitució d'un règim esclavista per un règim plenament feudal, tot qüestionant si és apropiat parlar de «transició». Cal, doncs, advertir que s'entendrà l'esclavisme com a *sistema social* (jo preferiria, però, l'adjectiu *socioeconòmic*) o com a modalitat de producció i d'explotació del treball, si hom vol emprar la terminologia pròpia del materialisme històric.⁶ Conseqüentment, s'ometia la pervivència de l'esclavitud com a institució, ja que a hores d'ara tothom està d'acord quan s'afirma que els esclaus perduraren més enllà de l'antiguitat clàssica.⁷

2. Una de les opinions fins fa poc temps força arrelada prengué com a punt de partida les teories de Marx i d'Engels. Malgrat tot el que es digui, ni Marx ni Engels no manifestaren pas un interès preferent per l'antiguitat o, millor dit, no s'interessaren sinó en la mesura que servia per a comprendre millor les formes de producció successives, tot inserint l'estudi de l'antiguitat en la dinàmica sobre la successió de les diferents modalitats de producció.⁸ Les

5. *It bores me*, deia lacònicament Sir Ronald Syme quan se li preguntava sobre el perquè del seu escàs interès per aquest tema [citat per G. ALFÖLDY (1988), «Antike Sklaverei. Widersprüche, Sonderformen, Grundstrukturen (Auseinandersetzung mit der Antike. 7)», Bamberg, p. 3-34, part. p. 3].

6. Deixo de banda de manera conscient tota la problemàtica relativa a la definició de *modalitat de producció*, de *règim* o de *sistema social*. En general, els marxistes han entès per *modalitat de producció* «la combinació, susceptible de reproduir-se de les forces productives i relacions socials de producció específiques que tederminan la estructura i la forma del procés de producció i de circulació de béns materials en el si d'una societat històricament determinada»: M. GODELIER (1973), «Le concept de formation économique et social: l'exemple des Incas», *Horizon, trajets marxistes en anthropologie*, París: François Maspero, p. 18. Una bona anàlisi des del punt de vista del materialisme històric amb un intent de classificació tipològica és a B. HINDESS; P. Q. HIRST (1975), *Pre-Capitalist Modes of Production*, Londres; Boston: Routledge & Kegan Paul [trad. cast. (1979), *Los modos de producción precapitalistas*, Barcelona: Ed. Península].

7. Són ja clàssics els treballs de G. ABIGNENTE (1890), *La schiavitù nei suoi rapporti colla chiesa e col laicato*, Torí [reimpressió anastàtica Roma: L'Erma di Bretschneider (1972) i sobretot Ch. VERLINDE (1955), *L'esclavage dans l'Europe médiévale*, I, Bruixes: De Tempel i II (1977), Gent: De Tempel, que evidenciaven la continuïtat de la institució durant l'edat mitjana.

8. Per a E. HOBBSBAWN (1965), «Introduction», a K. MARX, *Pre-Capitalist Economic Formations*, Londres: Lawrence and Wishart [trad. cast. (1979), *Formaciones económicas precapitalistas*, Barcelona: Crítica, p. 24], «Marx afrontó el resto del pasado histórico con cierto detalle, pero sólo en la medida que guardaba relación con el surgimiento y desarrollo del capitalismo». En aquesta línia, també FINLEY (1982), p. 50-52, declara que Marx no tractà mai la dinàmica interna dels tipus precapitalistes, tret en la mesura en què explicaven les condicions prèvies del capitalisme, ni les contradiccions econòmiques reals d'una economia esclavista ni per què a l'antiguitat es desenvolupà l'esclavitud i no pas la servitud. D'opinió contrària són alguns historiadors marxistes com G. E. M. DE STE. CROIX, «Karl Marx y la historia de la Antigüedad Clásica», a G. E. M. DE STE. CROIX i altres (1981), *El marxismo y los estudios clásicos*, Madrid: Akal, p. 7-25, part. p. 12-15 i no-marxistes com ara F. VITTINGHOF, «Die Theorie des historischen Materialismus über dem antiken Sklavenhalterstaat: Probleme der alten Geschichte bei den Klassikern des Marxismus und in den modernen sowjetischen Forschung», *Saeculum*, 11 (1960), p. 89-131 [trad. cast. «La teoría del materialismo histórico sobre el Estado esclavista», a

principals aportacions de Marx sobre els sistemes de producció precapitalistes estan contingudes en les *Formen die der Kapitalistischen Produktion vorbergehen*, una part dels *Grundrisse der Kritik der Politischen Ökonomie*, els quals, tot i ésser redactats entre 1857 i 1858, romangueren pràcticament inèdits fins després de l'acabament de la Segona Guerra Mundial.⁹ Pel que fa a Engels, la seva síntesi és present al famós opuscle sobre l'origen de la família, de la propietat privada i de l'Estat, que ha gaudit sempre de molt més favor i difusió.¹⁰ Tot simplificant llurs posicions, hom pot afirmar que aquests dos autors consideraven que el feudalisme (una societat on era dominant la modalitat de producció feudal) havia sorgit del col·lapse i de la descomposició de dos tipus de producció precedents: la modalitat de producció esclavista, típica de l'antiguitat clàssica, en la qual la major part de la mà d'obra dels principals sectors de l'economia era constituïda per esclaus *stricto sensu*, i la modalitat de producció primitiva dels invasors germànics. Seguint els principis del materialisme històric, el pas d'un sistema a l'altre havia d'ésser conseqüència de la lluita de classes derivada de les contradiccions inherents a la modalitat de producció. Per això, nombrosos historiadors marxistes començaren a buscar revoltes d'esclaus, necessàries per tal que es verificués aquella revolució social imprescindible per al canvi de sistema.¹¹ Conscients, però, del caràcter limi-

M. BLOCH (1975), p. 49-110, part. p. 49-50], per al qual «en el horizonte histórico de los grandes revolucionarios radicales de la época moderna, Karl Marx y Friedrich Engels, la Antigüedad distaba de ser un simple preludio de la historia del presente y un fenómeno marginal». Sobre la posició de Marx davant l'antiguitat i davant l'esclavisme, *vid.* W. BACKHAUS (1974), *Marx, Engels und die Sklaverei*, Düsseldorf; J. ANNEQUIN i altres (1975), «Formes d'exploitation du travail et rapports sociaux dans l'Antiquité classique», *Recherches Internationales à la lumière du marxisme*, núm. 84, París: Éditions de la Nouvelle Critique [trad. cast. J. ANNEQUIN i altres (1979), *Formas de explotación del trabajo y relaciones sociales en la antigüedad clásica*. Madrid: Akal]; E. TERRAY (1969), *Le marxisme devant les sociétés primitives: deux études*, París: François Maspero [trad. cast. (1971), *El marxismo ante las sociedades primitivas: dos estudios*, Buenos Aires: Losada]; M. MAZZA, «Marx sulla schività antica. Note di lettura», a L. CAPOGROSSI, A. GIARDINA, A. SCHIAVONE (ed.). (1978), *Analisi Marxista e società antiche. Atti dell'Istituto Gramsci*, Roma: Riuniti, p. 107-145 o el número 8 de la revista *Arethusa* del 1978 íntegrament dedicat a les relacions entre el marxisme i els estudis clàssics [d'aquest número hi ha una traducció al castellà amb el títol de G. E. M. DE STE CROIX i altres (1981), *El marxismo y los estudios clásicos*, Madrid: Akal].

9. Marx deia que les *Formen* eren «el resultado de quince años de investigaciones, es decir, de los mejores años de mi vida» [carta de Marx a Lassalle del 12.11.1858, citada a E. HOBBSBAWN (1979)]. La traducció més emprada és la que féu E. Hobsbawn, la qual incorporava també altres textos de Marx sobre aquest mateix argument. Tal com declara Hobsbawn, les *Formen* són «en muchos sentidos su tentativa [scilicet de Marx] más sistemática de abordar el problema de la evolución histórica y el complemento indispensable a su maravilloso prefacio a la *Crítica de la Economía Política*, escrito inmediatamente después». Una bona traducció a l'italià amb un excel·lent comentari és a A. CARANDINI (1979), *L'anatomia della scimmia. La formazione economica della società prima del capitale. Con un commento alle «Forme che precedono la produzione capitalistica» dei «Grundrisse» di Marx*, Torí: Giulio Einaudi Editore. Sobre el valor de la introducció de Hobsbawn, *vid.* A. CARANDINI (1979), p. XVII-XVIII, «La introduzione alle *Forme* di Hobsbawn (del '64) può ancora considerarsi come una felice presentazione —particolarmente importanti le osservazioni sulla tarda classificazione marxiana della forma comunitaria primitiva— ma non scava ed evidenzia tutti i problemi che il testo propone. In particolare Hobsbawn non chiarisce, anzi in parte fraintende, la tematica fondamentale delle «situazioni storiche» ne affronta adeguatamente l'intricata questione della forma schiavistica». Sense cap afany de pretensió, caldria completar aquests textos amb els reculls de K. MARX, F. ENGELS, V. I. LENIN (1973), *Sur les sociétés precapitalistes textes choisis de Marx, Engels, Lénine (avec préface de M. Godelier)*, París: Éditions Sociales.

10. F. ENGELS (1894), *Der Ursprung der Familie, des Privateigentums und des Staats* Zürich [trad. cat. de la quarta edició publicada a Stuttgart (1894), (1979), *Sobre l'origen de la família, de la propietat privada i de l'Estat*, Barcelona: Edicions 7 x 7].

11. Segons aquests historiadors, la lluita de classes es reflectia en les revoltes d'esclaus (malgrat que no era clar si els esclaus constituïen una classe o no). L'evidència històrica mostrava, emperò, que les principals revoltes tingueren lloc en època tardorepublicana, quan precisament el sistema esclavista s'estava implantant. *vid.* V. A. MISULIN (1936), *La revolta d'Espartac. La revolució dels esclaus a Roma en el primer segle de la nostra era* (original en llengua russa), Moscou. Pel que fa a l'antiguitat tardana, *vid.* E. A. THOMPSON, «Peasant Revolts in Late Roman Gaul and Spain», *Past*

tat d'aquestes revoltes, calgué sortejar les dificultats teòriques tot fent recurs a diversos procediments. Alguns revisionistes seguiren una línia de pensament iniciada per Engels, autor que ja havia advertit que el latifundi explotat amb mà d'obra esclava havia donat pas a petites propietats, les quals eren lliurades als colons, uns treballadors que no eren esclaus, però que tampoc eren lliures, i que constituïen el precedent del serf feudal.¹² D'aquesta manera, els revisionistes coincidiren amb molts historiadors «burgesos» en afirmar que el serf feudal havia sorgit d'un procés d'homologació o de convergència entre els diferents treballadors de la terra, fos quin fos el seu estatus social o legal.¹³ D'una banda, a causa de la creixent pressió de la fiscalitat estatal, els treballadors lliures, propietaris o no, incapaces de suportar el pes dels impostos, es posen sota la protecció dels grans propietaris i accepten en condicions cada cop més oneroses noves formes de cessió de la terra, com ara la institució del colonat.¹⁴ D'altra banda, per tal d'aconseguir una major renda de les seves explotacions, els propietaris atorguen llibertat d'acció als esclaus, gràcies a la difusió de diversos mecanismes com ara la institució del *servus quasi colonus* o similars, i per tant, es converteixen en «una classe social de productores rurales dependientes, jurídica y económicamente distintos de los esclavos y de los arrendatarios libres o de los pequeños propietarios».¹⁵ Establerta, doncs, aquesta dinàmica general, les principals diferències rauen a determinar el *tempo* d'aquesta transició i sobretot a esbrinar les causes que havien provocat el pas d'un sistema esclavista a una societat feudal.

and Present, 1 (1952), p. 1-23. Les revoltes d'esclaus juguen un paper clau encara per a R. GÜNTHER, «Die Epoche der sozialen und politischen Revolution beim Übergang von der antiken Sklavereigesellschaft zum Feudalismus», *Klio*, 60 (1978), p. 235-246; íd. (1978), *Vom Untergang Westroms zum Reich der Merowinger*, Berlín; P. DOCKÈS (1979), *La libération médiévale*, París: Flammarion, *passim* [trad. cast. (1984), *La liberación medieval*, Mèxic: Fondo de Cultura Económica]; íd. «Révoltes bagaudes et ensauvagement, ou la guerre sociale en Gaule», a P. DOCKÈS i J. M. SERVET (1980), *Sauvages et ensauvagés*, Lió.

12. F. ENGELS (1979). El major exponent de la línia revisionista, iniciada pels historiadors soviètics Serguéiev, Mashkin i Kovaliov, fou E. M. Staerman, la qual criticà les tesis tradicionals ortodoxes de Misulin i d'Utchenko. *Vid.* E. M. STAERMAN, «La caiguda del règim esclavista», *VDI*, 2 (1952), [en rus] [trad. cast. «La caída del régimen esclavista», a M. BLOCH (1975), p. 59-107] i EAD (1964), *Die Krise der Sklavenhalterordnung in Western des römischen Reiches*, Berlín [hi ha una traducció castellana del capítol dedicat a Hispània a A. GARCÍA BELLIDO i altres (1978), *Conflictos y estructuras sociales de la Hispania antigua*, Madrid: Akal, p. 115-127].

13. A tall d'exemple, *vid.* M. WEBER (1975), p. 47-48: «mientras el esclavo se elevaba socialment a la condición de labrador sujeto a la serna, el *colonus* descendía a la de labrador vasallo». *Vid.* també A. H. M. JONES (1964), *The Later Roman Empire 284-602 A. D. A social, economic and administrative survey*, Oxford: Basil Blackwell, II, p. 767 i s.; G. ALFÖLDY (1984), *Römische Sozialgeschichte*, Wiesbaden: Franz Steiner Verlag [trad. cast. (1987), *Historia social de Roma*, Madrid: Alianza Editorial, p. 195-196 i p. 234].

14. El colonat és un altre tòpic de la historiografia antiga. La bibliografia sobre aquesta figura és immensa. Cal recordar N. M. FUSTEL DE COULANGES (1885), «Le colonat romain», *Recherches sur quelques problèmes d'histoire*, París, p. 1-186 [reimpressió Nova York, 1979]; M. ROSTOVITZ (1910), *Studien zur Geschichte des römischen Kolonates* (Archiv für Papyrusforschung, Beiheft 1), els treballs de M. WEBER, en especial, (1891), *Die Römisch Agrargeschichte*, Stuttgart [trad. cast. (1982), *Historia Agraria Romana*, Madrid: Akal] o el clàssic de R. CLAUSING (1925), *The Roman Colonate. The Theoris of its Origin*, Nova York [reimpressió Roma, 1965]. D'entre les darreres contribucions (amb ulterior bibliografia) cito F. DE MARTINO (1988), *Uomini e terre in Occidente. Tra tardo antico e Medioevo*, Nàpols; íd. (1993), «Il colonato fra economia e diritto», *Storia di Roma*, vol. 3.1. L'età tardoantica, Torí: Giulio Einaudi Editore, p. 789-822; J. M. CARRIÉ, «Le colonat du Bas Empire: un mythe historiographique?», *Opus* 1, 2 (1982), p. 351-370 i K.-P. JOHNE, J. KOHN, V. WEBER (1985), *Die Kolonen in Italien und in den westlichen Provinzen des römischen Reiches*, Berlín.

15. P. ANDERSON (1974), *Passages from Antiquity to feudalism*, Londres: NLB [trad. cast. (1980), *Transiciones de la Antigüedad al feudalismo*, Madrid: Siglo XXI Editores, p. 93].

3. En els darrers anys, s'han anat formulant revisions, modificacions, crítiques i rebuigs frontals a aquesta *communis opinio*. Totes elles han insistit especialment en dos punts. D'una banda, s'ha posat de manifest el caràcter limitat de l'esclavisme com a modalitat de producció dominant. Ara per ara, tot i reconèixer l'omnipresència de l'esclavitud com a institució, no es pot compartir la tesi d'una difusió universal del sistema esclavista a l'antiguitat clàssica, com en algun moment ho han volgut pretendre alguns historiadors.¹⁶ D'altra banda, s'ha insistit en la pluralitat de formes de contractació i d'explotació de la terra que hom pot trobar durant l'antiguitat tardana, defugint dels esquemes simplistes que parlaven d'una difusió universal del colonat i de la progressiva vinculació a la terra dels colons.

3.1. Pel que fa a l'espai, el règim esclavista *scrito sensu* fou d'extensió limitada, ja que semblava reduir-se als territoris de la Itàlia central, principalment el vessant tirrènic, Sicília i a aquelles regions que havien adoptat el model *italià*, especialment la Narbonesa, la Bètica i el vessant mediterrani de la Tarragonesa.¹⁷ Són, principalment, les vil·les d'aquestes zones, *aquests costosos i delicats organismes projectats vers el mercat*, i no pas els latifundis, les que empraren abundant mà d'obra esclava, donant lloc a una mena d'economia de plantació.¹⁸

Pel que fa a la resta dels territoris imperials (en concret totes les províncies orientals, les províncies africanes, les danubianes, les Germànies i bona part de les Gàl·lies i de les Hispànies), la major part de la producció agrícola o artesanal no emprava mà d'obra esclava, sinó que eren majoritàries altres formes d'organització de l'activitat productiva i de dependència laboral.¹⁹ Al costat dels mecanismes tradicionals, anteriors a l'arribada dels romans i que, en alguns indrets, persistiren fins a ben entrada l'edat mitjana, continuaren essent importants la propietat privada explotada directament per la unitat familiar, amb l'ajut de jornalers o esclaus, o indirectament amb diversos tipus de contractes, la propietat gentilícia, la propietat tribal, la propietat comunal, conreades tot fent recurs a diferents modalitats d'explotació.

A partir de la crisi del model de vil·la esclavista,²⁰ les zones centrals es van homologar a la resta de l'Imperi i veieren la difusió d'altres tipus d'institucions que lligaven els treballadors de la terra i els propietaris. Els contractes clàssics entre arrendador i propietari cediren

16. *Vid.*, per exemple, P. ANDERSON (1980), p. 22 i s.: «El mundo antiguo en conjunto no estuvo nunca ni continua ni simultáneamente señalado por el predominio del trabajo esclavizado. Pero sus grandes épocas clásicas... fueron aquellas en que la extensión de la esclavitud fue ingente y general, entre otros sistemas de trabajo» (encara que caldria novament matisar els adjectius *ingente y general*).

17. *Vid.*, a tall d'exemple, P. VEYNE (1979), *Comment on écrit l'histoire*, París: Seuil, p. 102, nota 3; D. KONSTAN, «Marxism and Roman Slavery», *Arethusa*, 8 (1975), p. 145 [trad. cast. «Marxismo y Esclavitud Romana», a G. E. M. DE STE. CROIX (1981), p. 127-148].

18. D. VERA, «Del *servus* al *servus quasi colonus*: una altra transició?», *L'Avenç*, 134 (1983), p. 32-37, part. p. 34. De totes maneres, tampoc cal lligar sistema esclavista i vil·la, ja que la mà d'obra esclava era susceptible d'ésser emprada en qualsevol tipus d'explotació.

19. *Vid.* M. I. FINLEY (1985)², *The Ancient Economy*, Berkeley, Los Angeles: University of California Press [trad. cast. (1986)³, *La economía de la antigüedad*, Mèxic: Fondo de Cultura Económica, p. 79-80]; P. GARNSEY (1980), *Non slave Labour in Graeco-Roman Antiquity (Proceedings of the Cambridge Philological Society Supplement 6)*, Cambridge; C. R. WHITTAKER, «Rural Labour in Three provinces of Rome», a P. GARNSEY (1980), Sobre la importància de l'esclavitud a les diferents províncies, *vid.* l'àmplia bibliografia present a G. ALFOLDY (1984), p. 187, nota 157.

20. Sobre les discussions sobre la cronologia *vid. infra*.

davant noves formes de contractació més flexibles. La població lliure no propietària s'hauria trobat en inferioritats de condicions i naturalment hauria acceptat contractes amb condicions cada cop més dures, produint-se una mena de *regressió social*.²¹ També apareixen i es difonen altres mecanismes i institucions que afavoreixen els esclaus, com la figura del *servus quasi colonus*, és a dir, una persona jurídicament esclava, però que a la pràctica tenia les mateixes obligacions i drets d'un *colonus*.²²

3.2. També des del punt de vista cronològic, ha estat assenyalada la curta durada del règim esclavista. Pel que fa al seu inici, tothom està d'acord que la implantació del sistema esclavista s'esdevé en els darrers segles de la República com a conseqüència directa de l'obertura de Roma a l'exterior, de les conquestes bèl·liques i de la conseqüent aflluència de riqueses a l'urbs i d'una més decidida orientació mercantilista de l'economia. Pel que fa a la seva fi o decadència, tradicionalment, s'havia fet coincidir la fi de l'esclavisme com a modalitat de producció hegemònica amb la caiguda de l'Imperi romà i se situava en el decurs del segle v dC.²³ Als anys 60, alguns historiadors marxistes soviètics revisaren aquesta cronologia tradicional i postularen que la crisi del règim esclavista hauria començat en el decurs de la segona meitat del segle III²⁴ i que s'hauria prolongat fins al segle v amb la desfeta dels antics grups esclavistes i amb la desaparició i derrota total de la propietat esclavista, fenomen que calia associar a la gradual difusió del colonat.²⁵ En els darrers anys, emperò, els historiadors de l'antiguitat han tendit a retrotraure encara més la fi del sistema esclavista. En efecte, l'agricultura italiana presenta signes d'exhauriment, ja a partir del final del segle I dC, mentre la crisi es perllonga en el decurs del segle II i III dC. Per tant, a partir dels segles II-III dC, es pot parlar de la fi de l'esclavitud com a fonament hegemònic de la modalitat de producció a les zones *centrals*.²⁶

21. FINLEY (1982), p. 187, parla d'una erosió gradual de la capacitat de les classes inferiors de resistir-se a treballar en benefici aliè en condicions per sota de la plena «llibertat de contracte». De totes maneres, Ch. Wickham ha insinuat que necessàriament no sempre les condicions foren pitjors per als explotadors de la terra, ja que els mecanismes d'extracció de *surplus* podien resultar menys eficients. Vid. Ch. WICKHAM, «The other transition: from the Ancient World to Feudalism», *Past and Present*, 103 (1986), p. 3-36, part. p. 30.

22. Sobre la figura del *servus quasi colonus*, vid. la interessant monografia de G. GILBERTI (1981), *Servus quasi colonus. Forme non tradizionali di organizzazione del lavoro nella società romana*, Nàpols: Jovene [vid. la ressenya de J. KOLENDO a la revista *Labeo* (1987), p. 338-342]. Més accessible és l'article de D. VERA (1987) i P. VEYNE, «Le dossier des esclaves-colons», *Revue Historique*, 537 (1981), p. 3-25.

23. En general, els historiadors soviètics *ortodoxos* feren coincidir la fi del sistema esclavista amb les invasions bàrbares. Vid., a tall d'exemple, S. I. KOVALIOV, «El vuelco social del siglo III al V en el Imperio Romano de Occidente», M. BLOCH i altres (1975), p. 108-129.

24. En això, E. M. Staerman seguia les idees de M. Rostovzef, autor que havia insistit sobre la profunditat de la crisi del segle III dC.

25. Ara E. M. Staerman recollia i actualitzava algunes opinions de M. Weber. Generalment, s'ha acceptat aquesta cronologia de Staerman (com per exemple, vid. M. MAZZA (1973), *Lotte sociali e restaurazioni autoritaria*, Bari: Laterza, p. 119-216).

26. JONES (1964), p. 793-795; D. VERA, «Forme e funzioni della rendita fondiaria nella tarda antichità», a A. GIARDINA (ed.) (1986), *Società romana e impero tardoantico*, I, Bari-Roma: Laterza, p. 406-418; FINLEY (1982), p. 100-102; GARNSEY (1980), p. 40 (que accentuà la rapidesa amb què tingué lloc). Les opinions varien només en determinar el moment inicial de la decadència: C. A. YEO, «Economics of Roman and American Slavery», *Finanzarchiv*, 13 (1951-1952), p. 470-481 (després dels emperadors flavis), Ch. VERLINDEN (1955), p. 27 (en el segle II dC), W. L. WESTERMANN (1955), *The Slave System of Greek and Roman Antiquity*, Filadèlfia, p. 120, nota 39, E. M. STAERMAN i N. K. TROFIMOVA (1979),

4. Pel que fa al pas d'un sistema a un altre, la tesi tradicional implicava que en el pas de l'antiguitat a l'edat mitjana la proporció de població esclava, molt elevada durant els primers segles de l'Imperi, havia disminuït progressivament de manera notable: al final de l'antiguitat el percentatge de població esclava era nul o, en qualsevol cas, irrellevant des del punt de vista de la seva aportació al complex de la formació social. La tesi de la gradual disminució de la proporció de mà d'obra esclava fou objecte de crítiques per part de M. Bloch. Per a aquest autor, lluny de minvar, el percentatge de població esclava hauria augmentat a l'època de les invasions i en el primer període dels regnes bàrbars. La institució continuava tenint importància en la seva contribució al sistema productiu, com ho demostra la supervivència de l'aparell institucional esclavista fins a la plena instauració del règim feudal (fet que s'esdevingué entre els segles *x* i *xi* dC).²⁷

Per a validar la hipòtesi tradicional o l'opinió de Bloch, compartida també per nombrosos medievalistes, caldria arribar a determinar quin percentatge de la població total representava la població esclava en aquestes diferents èpoques. En això, hom troba notabilíssims impediments i dificultats metodològiques insuperables. Pel que fa a l'antiguitat, la manca de fonts és digna de planys, de manera que els càlculs que han estat fets són atzarosos i altament hipotètics.²⁸ Pel que fa al límit final, els investigadors topen amb problemes derivats de l'anàlisi de les fonts, car hom no està plenament segur que calgui considerar esclaus tots els *servi* o *mancipia* que apareixen en la jurisprudència tardana o en les fonts hagiogràfiques o conciliars, ja que aquestes empren sovint *servus* en el sentit de *colonus* o d'*inquilinus*, és a dir, de camperols, legalment lliures, lligats en major o menor mesura amb contractes de diversa mena a la terra que conreaven.²⁹ Però, encara que hom

La esclavitud en la Itàlia imperial, Madrid: Akal, p. 3-57 (mitjan segle *ii* a Itàlia i entorn del 200 a les províncies); J. M. BLÁZQUEZ, «L'esclavage dans les exploitations de l'Hispania romaine», *MCV*, 8 (1972), p. 637 (en època antonina); A. CARRANDINI (1979), p. 131 (en època severiana); G. ALFÖLDY (1984), p. 234 (segle *iii* dC); M. I. FINLEY (1986), p. 220-221 (*dejó de predominar incluso en Italia en el siglo iv o v*).

27. L'expressió més clara és al famós article pòstum de M. BLOCH, «Comment et pourquoi finit l'esclavage antique», *Annales ESC* (1947), p. 30-43 i 161-170 [= íd. (1963), *Mélanges historiques*, I, París: SEVPEN, p. 261-285 (trad. cast. «Cómo y por qué terminó la esclavitud antigua», a M. BLOCH i altres (1975), p. 159-194]. La tesi de Bloch, de fet, havia estat insinuada per M. Weber, però aquest autor establia diferències en el grau d'autonomia productiva entre els esclaus antics i els medievals: M. WEBER (1975), p. 46-47. L'opinió de Bloch ha estat represa i ampliada per P. BONNASSIE, «Survie et extinction du régime esclavagiste dans l'Occident du haut moyen âge (Ive-Xie s.)», *Cahiers de Civilisation Médiévale* XXVIII, 4 (1985), p. 307-343 [= P. BONNASSIE (1993), *De l'esclavage au féodalisme en Europe occidentale*, Tolosa (trad. cast. (1993), *Del esclavismo al feudalismo en Europa occidental*, Barcelona: Crítica, p. 13-75) i per G. BOIS (1989), *Mutation de l'an mil. Lournand, village mâconnais de l'Antiquité au féodalisme*, París: Fayard. Pel que fa al percentatge de població esclava, des d'un altra posició teòrica, R. MacMullen ha negat la tesi d'una gradual disminució de la mà d'obra esclava. *Vid.* R. MACMULLEN, «Late Roman Slavery», *Historia*, 36 (1987), p. 359-382, part. p. 376: «The number of slaves may then have remained very nearly on a level, from Augustus to Alaric». En qualsevol cas, sobre el mètode emprat per aquest autor per tal de calcular els percentatges de població esclava té tota la raó R. Samson quan afirma que «MacMullen's use of epigraphic evidence for the number of slaves is of next to no value», R. SAMSON, «Rural Slavery, Inscriptions, Archaeology and Marx. A Response to Ramsay MacMullen's *Late Roman Slavery*», *Historia*, 38 (1989), p. 99-110, part. p. 101.

28. D'entre els intents més recents, no sempre reeixits ni metodològicament rigorosos, cito J. MADDEN, *Slavery in the Roman Empire. Numbers and Origins* (<http://www.udc.ie/~classics/ClassicsIreland.html>). Personalment, comparteixo plenament les opinions de G. Alföldy sobre la indemostrabilitat de les suposicions que han estat avançades sobre el percentatge de població no lliure (ALFÖLDY (1984), p. 187-188).

29. En efecte, tampoc resulta fàcil, a la llum de la confusió i l'ambigüitat de les fonts, fruit de les variants locals o de les diverses condicions socials, determinar l'estatus legal dels treballadors i encara més arribar a saber les condi-

fos capaç de superar allò que Finley anomena el *joc numèric* i s'arribés a saber amb certesa el percentatge d'esclaus sobre el total de la població, tampoc hi hauria unanimitat, ja que hom podria rebatre les xifres, tot minutzant la importància de la dada quantitativa. En aquest cas, hom podria assenyalar que la modalitat de producció dominant, aquella que determina el complex de la formació social històrica, no és necessàriament la més important des del punt de vista quantitatiu.³⁰ Davant aquestes premisses, sembla d'imposar-se una prudència metodològica. És difícil d'esbrinar el percentatge de població esclava tant durant l'Alt Imperi com durant els segles de l'antiguitat tardana i de l'alta edat mitjana. Per tant, és arriscat de voler extraure'n una dinàmica precisa quant a l'augment o disminució de la proporció de mà d'obra esclava. Sembla, doncs, que, llevat Bloch i els seus seguidors, entre els quals hi ha Bonnassie, i d'alguns altres autors tothom accepta una *decadència* del sistema esclavista, en forma de gradualíssima disminució dels esclaus (molt més gradual del que l'opinió tradicional sostenia), que afectà sobretot els territoris *centrals* del règim (Itàlia en particular), on aquest règim havia estat dominant. Amb tot, els esclaus, emprats com a mà d'obra en explotacions directes, continuaren essent importants fins a la plena instauració del règim feudal en el decurs del segle xi. Certament, en la darrera fase, les noves formes de relacions, difoses per la pràctica i només recollides de manera parcial per la legislació tardana, s'imposaren com a conseqüència d'un clima generalitzat d'instabilitat política i d'una pressió fortíssima per part dels propietaris, en allò que ha estat anomenat la *revolució* feudal.³¹

5. Davant totes aquestes premisses que han accentuat la restringida extensió, geogràfica i cronològica, de la *modalitat de producció esclavista*, i se situï on se situï la fi del sistema esclavista com a modalitat de producció dominant o hegemònica (que varia des del segle II dC fins al segle V dC), la documentació ha posat de manifest la importància de la mà d'obra esclava fins a la plena instauració del règim feudal.³² Per tant, adoptant una perspectiva a llarg termini, ha estat necessari encabir aquest període dins d'algun estadi de la dinàmica històrica. Una sortida fàcil ha estat considerar-lo com una època de transició entre el règim esclavista i el feudalisme, però resulta estrany parlar d'una transició que ha durat molt més

cions contractuals. Sobre aquestes dificultats, P. COLLINET, «Le colonat dans l'Empire romain», *Le Servage (Recueil de la Société Jean Bodin 2)* (1937) [Brussel·les 1956], p. 85-122 (referit a l'època romana); J.-P. POLY i E. BOURNAZEL (1980), *La mutation féodale (Xe-XIIe s.)*, París, part. p. 195-198 (*Peut-on parler d'esclaves aux temps carolingiens?*) [trad. cast. (1983)], *El cambio feudal (siglos X al XII)*, Barcelona: Labor; BONNASSIE (1985), p. 311.

30. En efecte, els marxistes afirmen que en la França capitalista de Napoleó III, el proletariat no era la classe social quantitativament més nombrosa. Vid. M. RASKOLNIKOFF (1975), *La recherche soviétique et l'histoire économique et sociale du monde hellénistique et romain*, Estrasburg, p. 247-248. Vid. també M. RASKOLNIKOFF, «Dix années de recherches soviétiques sur l'histoire économique et sociale du monde romain», *Ktema*, (1980), p. 3-69.

31. Segons Bois (1989), l'esclavitud no fou substituïda pel feudalisme durant els primers segles de l'edat mitjana, sinó que continuà fins al final del segle X. A aquesta tesi *mutacionista* se li critica el fet d'haver emfatitzat en excés la idea de continuïtat, tot exagerant les semblances entre l'estatus legal de l'esclau durant el Baix Imperi i aquest estatus en el decurs dels segles X-XI. D'entre les crítiques, vid. A. VERHULST, «The decline of slavery and the economic expansion of the early Middle Ages», *Past and Present*, 133 (1991), p. 195-203, part. p. 195-196.

32. Un breu repàs de la documentació europea per als segles VI-IX dC i un bon estat de la qüestió és a J. M. SALRACH, «Els servi de la gran propietat als segles VI-IX. Una panoràmica europea», *Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics*, 7 (1996), p. 9-23.

de sis segles.³³ Conscients, emperò, de la dificultat d'acceptar un període de transició tan perllongat, tots aquells que accepten les premisses del materialisme històric han hagut de trobar una nova modalitat de producció híbrida o mixta, que presentés característiques de la modalitat esclavista i de la modalitat feudal.³⁴ Ja Kovaliov o Parain havien notat que en època tardana es combinaven institucions esclavistes i institucions feudals.³⁵ Més recentment, l'escola de Carandini ha creat una modalitat de producció latifundista, en un intent, desesperat segons Finley, de cobrir el buit creat.³⁶ Una de les respostes més articulades ha estat obra de Ch. Wickham, el qual pren com a punt de partida una modalitat de producció antiga, tal com havia estat definida per B. Hindess i P. Q. Hirst.³⁷ Per a Wickham, la modalitat de producció esclavista hauria desaparegut en el decurs del segle II-III dC i en el seu lloc s'hauria instal·lat novament la modalitat de producció antiga, que entre el 300 dC i el 700 dC hauria coexistit antagonísticament amb la modalitat de producció feudal, fins que la balança hauria caigut a favor d'aquesta darrera modalitat, entre altres factors, a causa de la gran vulnerabilitat de la modalitat de producció antiga.³⁸

Des de posicions ideològicament oposades, la resposta també ha anat tendint a fer desaparèixer l'esclavisme del debat de la transició de l'antiguitat a l'edat mitjana. Per exemple, després de voler minimitzar la importància quantitativa i qualitativa del treball esclau durant l'antiguitat clàssica, R. MacMullen acabava la seva argumentació tot declarant obertament que «the period of the transition to the medieval world is therefore not best explained in terms of slave, especially rural slave, labor».³⁹

33. D. KONSTAN, «Marxism and Roman Slavery», *Arethusa*, 8 (1975) [trad. cast. «Marxismo y esclavismo romano», a G. E. M. DE STE. CROIX i altres (1981), p. 127-148], part. p. 131, assenyala que «las sociedades arcaicas pueden tolerar un grado de ambigüedad en cuanto al carácter de sus clases más amplio que las modernas, y que así, el período de transición de las unas a las otras es frecuentemente difuso y prologado». Dificultats per a acceptar una transició tan perllongada són manifestades per FINLEY (1986⁹), p. 220-221, per A. GIARDINA, «Lavoro e storia sociale: antagonismi e alleanze dall'ellenismo al tardoantico», *Opus* 1, 1 (1983), p. 115-145, part. p. 142-145 i per C. R. WHITTAKER, «Labour supply in the Later Roman Empire», *Opus* 1, 1 (1982), p. 171-180, part. p. 175-176.

34. Tot i que teòricament era difícil d'acceptar una modalitat d'explotació híbrida, en la pràctica, molts marxistes havien demostrat la coexistència de nombroses i múltiples formes d'explotació del treball a l'interior d'una mateixa societat i la coexistència de formacions econòmiques i socials, organitzades a partir de modalitats de producció diverses. En aquesta línia cal destacar, per exemple, la contribució de M. Godelier, autor que diferenciava entre modalitat de producció i formació econòmica i social. Així, una societat concreta complexa podia estar organitzada sobre la base de diverses relacions de producció que podien funcionar conjuntament, articulades les unes amb les altres de manera específica i sota el domini o l'hegemonia d'una d'elles. Vid. GODELIER, (1973), p. 83 i s. (la cursiva és meua).

35. KOVALIOV (1975), p. 126-129; PARAIN (1975), p. 257-287.

36. FINLEY (1982), p. 221. Més tard, A. CARANDINI, «Columella's Vineyards and the Rationality of the Roman Economy», *Opus* 2, (1983), p. 177-204, parlà d'una *economia bisectorial*, prenent l'argumentació teòrica de W. KULA, *Economic Theory of the Feudal System* [trad. cast. W. KULA (1974), *Teoría económica del sistema feudal*, Buenos Aires: Siglo XXI Editores].

37. B. HINDESS; P. Q. HIRST (1979).

38. Ch. WICKHAM (1986), part. p. 4-8 i 22-26. L'esquema de Wickham, certament un dels més articulats, ha estat criticat per FINLEY (1986⁹), p. 221, nota 19: «[Wickham] ha tratado de rodear la dificultad mediante una concepción ex-céntrica del modo de producción, que a mí me resulta incomprensible».

39. R. MACMULLEN (1987), p. 382. MacMullen no fa sinó actualitzar els arguments de tota una sèrie d'autors que han volgut minimitzar la importància numèrica (qualitativament i quantitativa) del fenomen de l'esclavitud, actualitzant les velles opinions d'E. Meyer. Vid., per exemple, G. STARR, «An overdose of Slavery», *Journal of Economic History*, 18 (1958), p. 17 i s. [= (1979), *Essays on Ancient History. A Selection of Articles and Reviews* (ed. per A. Ferrill i Th. Kelly), Leiden: E. J. Brill, p. 43 i s.]

Per tant, la conclusió sembla que és unànime en el sentit de fer desaparèixer l'esclavisme de la transició de l'antiguitat a l'edat mitjana, tot reconeixent la incapacitat per a classificar l'antiguitat tardana en cap estadi de la dinàmica històrica. El millor, ara per ara, és limitar-se a afirmar que «la sociedad esclavista no dio paso inmediato a la sociedad feudal».⁴⁰ Amb tot, s'ha de tenir present la importància i la continuïtat de l'esclavisme no només com a institució social o legal, sinó també com a modalitat d'explotació de la terra. La seva desaparició com a modalitat productiva fou molt gradual, gairebé imperceptible. La conservació de bona part de l'aparell institucional esclavista fins ben entrada l'edat mitjana demostraria que en cap cas hi hagué una *revolució*. Exhaustides les possibilitats de flexibilitat del sistema, fou inevitable una progressiva substitució de l'explotació directa per l'explotació indirecta amb mà d'obra lligada amb diversos tipus de contractes.⁴¹ Hom no pot determinar amb certesa ni l'inici ni la fi d'aquest perllongat i gradual procés. Com el mateix Bonnassie afirma, «l'histoire de l'extinction du régime esclavagiste est une longue histoire qui couvre tout le haut moyen âge».⁴² Algunes formes institucionals feudals (en concret, algunes formes de relació amb la terra) són *in nuce* ja en època altimperial. Durant l'antiguitat tardana es produeixen una sèrie d'esdeveniments que modificaran les relacions entorn de la terra. El creixent pes de la fiscalitat estatal, les turbulències polítiques i socials, la cristianització de les contrades rurals modificaren les relacions de producció. Des de la segona meitat del segle VII i al començament del segle VIII el sistema sembla ja inevitablement prop de la fallida definitiva, sobretot a la zona mediterrània. Finalment, la darrera fase de la crisi se situa entre el final del segle X i el començament del segle XI, segons les regions, que coincideix i dóna pas a la difusió del senyoriu banal.

6. Tot i que en els darrers anys s'ha minimitzat l'extensió geogràfica i la durada cronològica del règim esclavista, resta, emperò, per a explicar per què l'esclavisme havia decaigut i finalment havia desaparegut com a relació de producció dominant primer, subsidiària després. Atès que l'esclavitud no va desaparèixer per decret, com bé recorda Staerman,⁴³ cal reconèixer, malgrat tot, que «a la postre hubo en la antigüedad una "deca-dencia" de la esclavitud que requiere una explicación».⁴⁴ En el debat sobre la transició del sistema esclavista al sistema feudal s'han esgrimit nombrosos factors, dels quals s'intenta ara fer una petita síntesi.

6.1. *Motius ideològics*. Una de les primeres causes, tradicionalment acceptada i avui dia àmpliament rebutjada, considerava que la difusió del cristianisme havia comportat la desaparició de l'esclavitud. Però els documents són força explícits en fer-nos saber que l'Església com a institució era un dels principals propietaris d'esclaus i que maldava per a no fer desaparèixer aquest patrimoni humà.⁴⁵

40. FINLEY (1982), p. 194.

41. FINLEY (1982), p. 170-171.

42. BONNASSIE (1985), p. 338.

43. STAERMAN (1975), p. 59.

44. FINLEY (1986), p. 101.

45. BLOCH (1947), p. 281; BONNASSIE (1985), p. 308-311; G. DUBY (1973), *Guerriers et paysans*, París [trad. cast.

6.2. *Motius tecnològics*. Una altra causa que s'ha argüït per tal d'explicar la fi del sistema esclavista és la tecnologia. Tradicionalment, el limitat avenç tecnològic de l'antiguitat ha estat explicat per la gran abundància de mà d'obra esclava, abundància que hauria desincentivat l'aparició i sobretot la difusió de mecanismes estalviadors d'aquest factor abundant.⁴⁶ Aquesta hipòtesi tradicional ha estat matisada en els darrers anys, tot demostrant que en realitat hom no pot afirmar que hi hagués un estancament tecnològic. En aquesta línia, Parain creu que la introducció i la posterior difusió de noves millores tecnològiques hauria comportat l'aparició de noves formes d'explotacions laborals. En efecte, la difusió d'aquestes noves tecnologies haurien fet poc rendible l'ús dels esclaus, els quals haurien estat substituïts per colons o camperols sotmesos amb altres tipus de contractes.⁴⁷ En general, però, els factors tecnològics gaudeixen de poca predicació, ja que sembla que no es donà «una important gamma de invenciones que empujaron a la economía antigua hacia unas fueras de producción cualitativamente nuevas».⁴⁸ Amb tot, no caldria oblidar aquests aspectes i podríem remarcar que probablement en la difusió de les noves formes de producció feudal tingués una certa importància la difusió generalitzada d'alguns d'aquests invents, que havien vist la llum durant l'antiguitat.⁴⁹

6.3. *Motius sociopolítics*: 1) Durant força temps (i fins i tot encara ara) molts autors han relacionat la *crisi del sistema esclavista* amb la decadència política de l'Imperi romà. En els darrers temps, però, hom ha demostrat suficientment que la persistència de l'antiguitat en tots sentits dura molt més enllà del fatídic 476 dC. No cal dir que el sistema econòmic es veié mínimament afectat per la deposició de Ròmul Augústul i per la desaparició del poder imperial.

2) Una segona variant es basa en la *teoria de les conquestes*, segons la qual l'acabament de la fase expansiva de l'Imperi hauria comportat la desaparició de les fonts d'aprovisionament extern de mà d'obra esclava.⁵⁰ Aquesta hipòtesi, però, no pren en consideració altres fonts d'aprovisionament extern no militars, com ara el comerç, que foren ben productives durant tota l'antiguitat (i fins i tot durant l'edat mitjana). Però, endemés, subvalora la capacitat d'autoreproducció interna de la mà d'obra esclava, que sembla que fou prou alta, sufi-

(1976), *Guerreros y campesinos. Desarrollo inicial de la economía europea 500-1200*, Madrid: Siglo XXI, p. 42; R. FOS-SIER (1979), *Histoire sociale de l'Occident médiéval*, Paris: Armand Colin, p. 65; id. (1982), *Enfance de l'Europe I. Xe-XIIe siècles: aspect économiques et sociaux. I. L'homme et son espace*, Paris: PUF (1982), p. 571; BONNASSIE (1985), p. 322-326.

46. Un autor que ha insistit força que l'endarreriment tecnològic ha estat el responsable de la decadència de l'Imperi fou F. W. WALBANK (1969), *The Awful Revolution*, Liverpool [trad. cast. (1979), *La pavorosa revolución. La decadencia del Imperio Romano en Occidente*, Madrid: Alianza Editorial].

47. Ch. PARAIN (1961), «De l'Antiquité escavagiste au féodalisme», *Quel avenir attend l'homme? (Rencontres Internationales de Royaumont, 17-20, mai 1961)*, Paris: PUF, p. 36 i s.; id. (1963), «Le développement des forces productives en Gaule du Nord et les débuts de la féodalité», *Sur le féodalisme (Recherches Internationales à la lumière du marxisme, 37)*, Paris: Éditions de la Nouvelle Critique, p. 37 i s.; id. «Le développement des forces productives dans l'ouest du Bas-Empire», *La Pensée*, 196 (1977), p. 28-42. La tesi de Parain ha estat força criticada, essent acusada de versió mecanicista (o estalinista) del materialisme històric, *vid.* DOCKÈS (1979), *passim*.

48. ANDERSON (1980), p. 19.

49. L. WHITE (Jr.) (1964), *Medieval Technology and Social Change*, Oxford: Clarendon Press, p. 69-76. En particular, *vid.* també M. BLOCH, «Avènement et conquêtes du moulin à eau», *Annales ESC*, 7 (1955), p. 538-563.

50. BLOCH (1947), p. 281 i s.; BONNASSIE (1993), p. 308 i sobretot p. 330-335.

cient com per a assegurar el manteniment de la proporció de població esclava, cosa que, d'altra banda, també s'esdevingué entre les economies esclavistes del sud dels Estats Units, on el percentatge de població esclava romangué estable entorn d'un terç de la població total.

3) Finalment, alguns autors, recentment, han considerat, fidels a l'ortodòxia marxista, que el motor del canvi hauria estat la lluita de classes en forma de revoltes d'esclaus.⁵¹ Però, les revoltes d'època tardoantiga, força localitzades i no generals, afectaren sobretot les masses de població lliure empobrida. En qualsevol cas, tot i reconèixer que hi participaren esclaus, hom no pot acceptar que tals revoltes siguin part d'una revolució o d'una guerra social que haurien produït el canvi de sistema.⁵²

6.4. *Motius econòmics*: 1) Derivada de la *teoria de les conquestes* és la formulació d'A. H. M. Jones.⁵³ L'estudi anglès defensava que la disminució dels subministraments externs de mà d'obra esclava provocà, com tota contracció de l'oferta, un augment del preu de la mercaderia, fet que naturalment provocà la seva substitució per una forma de treball complementària, relativament més econòmica, com són les diverses formes d'explotació indirecta de la terra.⁵⁴ Ultra compartir amb l'anomenada *teoria de les conquestes* les mateixes debilitats (no considera la importància del subministrament extern no lligat a esdeveniments bèl·lics i subvalora la taxa d'autoreproducció de la població esclava), no es pot assegurar que hi hagi hagut un augment en el preu dels esclaus.

2) Alguns autors han atribuït un paper essencial en els canvis d'explotació de la terra a l'escassetat de mà d'obra. Aquesta tesi, formulada per Boak, no sembla viable, ja que no està documentat un descens demogràfic tan acusat com proposa aquest autor.⁵⁵

3) Un paper no gens menyspreable en la desaparició de l'antic règim i en l'aparició del sistema feudal recaigué en el comportament de les estructures institucionals de l'Estat. El pes

51. *Vid. supra* nota 11.

52. Dockès critica àmpliament els arguments econòmics dejús descrits, però les seves explicacions socials no són plenament satisfactòries: «L'explication de caractère purement social qu'il propose (par la dynamique des luttes de classes) est séduisant, mais apparaît trop systématique pour emporter la conviction», BONNASSIE (1993), p. 314 i 326-329. Més en general, *vid.* també S. MAZZARINO, «Si può parlare di rivoluzione sociale alla fine del mondo antico», *Il passaggio dall'Antichità al medioevo in Occidente. IX Settimana di Studio del Centro Italiano di Studi sull'Alto Medioevo*, Spoleto (1962) [trad. cast., «Se puede hablar de revolución social al fin del mundo antiguo», M. BLOCH i altres (1975), p. 131-145].

53. A. H. M. JONES, «Slavery in the Ancient World», *Economic History Review*, ser. II, 9 (1956), p. 185-199, p. 191-194 [= M. I. FINLEY (1968), *Slavery in Classical Antiquity*, Cambridge; Nova York, p. 1-15].

54. Finley és molt crític amb les posicions de Jones, les quals són qualificades de *argumentación pseudoestadística* o que *no tiene el menor valor*. FINLEY (1982), p. 168-169.

55. A. E. R. BOAK (1974), *Manpower Shortage and the Decline of the Roman Empire in the West*. Ann Arbor: Universitat de Michigan Press [reimpressió, Westport (Conn.), Greenwood, 1974]. *Vid.* les recensions de C. R. WHITTAKER, «Agri deserti», a M. FINLEY (1976), *Studies in Roman Property*, Cambridge: Cambridge University Press; M. FINLEY, «The demographic question», *Journal of Roman Studies*, 48 (1958), p. 156-164 [trad. cast., «La cuestión demográfica», a M. BLOCH i altres (1975), p. 147-158] i id. «Manpower and the fall of Rome», a C. M. CIPOLLA (ed.) (1970), *The Economic Decline of Empires*, Londres: Methuen and Co. Ltd., p. 84-91 [trad. cast., «La mano de obra y la caída de Roma», C. M. CIPOLLA (ed.) (1973), *La decadencia económica de los Imperios*, Madrid: Alianza Editorial, p. 93-100]. Aquesta tesi ha estat parcialment revitalitzada per E. Lo Cascio, «A proposito del IV capitolo di *Ancient Slavery and Modern Ideology*: movimenti demografici e trasformazioni sociali tra Principato e Basso Impero», *Opus* 1, 1 (1982), p. 147-157.

de la fiscalitat hauria provocat una polarització creixent de la societat que hauria portat a l'aparició i generalització de noves formes de dependència econòmica.⁵⁶

4) En general s'ha acceptat, més com un dogma que no pas com una realitat derivada de l'anàlisi de les dades, dissortadament mancants, que l'explotació amb mà d'obra esclava era menys rendible que l'explotació familiar directa o l'explotació indirecta, fent recurs al colonat o a qualsevol altra forma de cessió de la terra.⁵⁷ Certament, el rendiment qualitatiu de la força de treball esclava és un factor bàsic per tal d'avaluar la seva eficiència i la seva rendibilitat. Com que aquest és un dels altres tòpics de la problemàtica sobre l'esclavisme antic, les opinions varien extraordinàriament. Tradicionalment, s'havia considerat que la mà d'obra esclava era poc eficient, especialment en els conreus cerealícoles, no tant en la vinya o en els altres cultius especialitzats. Seguint aquesta línia, molts medievalistes, començant per M. Bloch, G. Duby, R. Fossier, P. Bonnassie, sostenen que l'abandonament de l'esclavitud era conseqüència dels seus costos de producció més elevats. Així, a tall d'exemple, M. Bloch situava aquesta elevació de costos en un marc de regressió econòmica, mentre altres autors, com Parain, sostenen que aquest abandonament s'hauria produït en un clima d'expansió econòmica.

De totes maneres, també la tesi contrària, que considera que el sistema esclavista podia ésser un sistema de producció molt avantatjós, té avaladors.⁵⁸

Per tant, una altra vegada cal que s'imposi la prudència, tot acordant amb Finley en assenyalar que «es éste un tema intratable por obra de dogmas y pseudo-pruebas, en su mayoría basados en juicios morales».⁵⁹ De totes maneres, és probable que el canvi en el tipus d'explotació respongui a un canvi en les preferències dels propietaris. Aquests haurien passat de cercar la maximització de beneficis, garantida per l'explotació directa amb mà d'obra esclava, a buscar la maximització del producte total, més fàcilment aconseguible amb l'explotació indirecta, ja que aquesta garantia, probablement, un volum total de rendida obtenible més elevat, sense haver d'assumir els riscos de l'operació en la seva totalitat.

5) Una altra causa interna és l'apuntada per M. I. Finley, autor per al qual, «una condición imprescindible para la aparición de una sociedad esclavista era la ausencia de una fuente interna de trabajo libre, a causa del nexo político, militar y sociopsicológico». Per tant, seguint aquestes premisses, «el cambio fundamental en la estructura político-militar que se dio a lo largo de la historia imperial romana fue quizás el factor decisivo en el reemplazo paulatino de los esclavos por otros tipos de mano de obra», amb la qual cosa, en certa manera, es recuperen les premisses tradicionals que veïen en la desaparició del sistema esclavista la cara socioeconòmica de la decadència de l'Imperi.⁶⁰

56. Qui més ha insistit en aquest argumentació ha estat A. H. JONES (1966), *The Decline of the Ancient World*, Londres: Longman, p. 366; *vid.* també alguns il·lustratius capítols de l'obra de P. ANDERSON (1980).

57. STAERMAN (1964), p. 90-91.

58. DOCKÈS (1979), p. 193-195; FINLEY (1982), p. 181.

59. FINLEY (1982), p. 97-98.

60. FINLEY (1982), p. 184-187; *íd.* (1986²), p. 102-103.

En definitiva, el més assenyat fóra tenir sempre en compte tots aquests factors a l'hora d'analitzar l'aparició i la difusió de noves maneres d'organització del treball i de la producció agrícola, ja que, probablement, tots ells incideixen en el pas d'un sistema a un altre. Certament, la dinàmica econòmica té una importància cabdal, però no es poden bandejar els factors sociopolítics. Per exemple, és probable que les noves formes de contractació, cada cop més oneroses per als conreadors (si així fou), es pogueren imposar per la debilitat d'una de les parts contractants, aquella que no tenia accés als mitjans de producció, és a dir a la terra, i que no gaudia de la protecció estatal. D'altra banda, cal tenir present que els diferents factors no són unívocs: poden afavorir ara uns grups, ara els altres.⁶¹ Per tant, per a valorar-les cal tenir present el context i la dinàmica històrica, fets que molt sovint ens defugen.

7. En el decurs d'aquestes pàgines, hom ha pogut constatar que les recents recerques han relativitzat i, en alguns casos, han minimitzat el paper de l'esclavitud antiga en la transició de l'antiguitat a l'edat mitjana. D'una banda, els historiadors de l'antiguitat han tendit a col·locar la crisi del sistema esclavista, com a modalitat de producció hegemònica, en el decurs dels segles II i III dC, mentre els medievalistes han corroborat la vitalitat de l'explotació directa amb mà d'obra esclava fins a la instauració de la senyoria banal. D'aquesta manera, s'ha creat un buit, un llarguíssim període a cavall entre les dues èpoques, molt més complex del que tradicionalment s'havia cregut. Durant aquests anys són vigents nombroses fórmules d'explotació de la terra. Algunes són herència de les velles pràctiques altimperialis; d'altres apareixen *ex novo* i es difonen durant aquesta època. Fóra bo d'insistir de bell antuvi sobre la pluralitat del fenomen. Hi hauria, doncs, diversos inicis i també diversos finals, i caldria, a més a més, sempre tenir present l'especificitat de la situació de cada un dels territoris. Parlar d'un període de transició de més de sis-cents anys és simplificar o amagar el problema. Certament, hi ha elements de continuïtat i de canvi, herències de l'antiguitat clàssica i *anticipacions* de l'edat mitjana, però és necessari remarcar, un cop més, l'especificitat i la complexitat del període. De poc ens serviria considerar-lo una mera transició entre una època i l'altra.

61. Per exemple, en determinats contextos, l'adscripció a la terra podria ésser una mesura que podia afavorir els seus explotadors.

EL FOGATGE DE 1515

JOSEP IGLÉSIES †
(A cura de GASPAR FELIU)

NOTA INTRODUCTÒRIA

Josep Iglésies va obtenir el premi Francesc Cambó de l'Institut d'Estudis Catalans l'any 1952 amb l'obra *El poblament de Catalunya en el segle XVI*, publicada per l'IEC l'any 1960 i resumida poc abans (1957) en *Distribució comarcal de la població catalana a la primera meitat del segle XVI*.¹ Per tant, des del 1952 Iglésies tenia fet com a mínim el recompte de focs poble per poble del fogatge de 1515. Més tard, copià el detall, nom per nom, dels pobles i portà a terme l'estudi introductori en vista a la publicació del fogatge de 1515, i en lliurà l'original a l'IEC. No sabem quan acomplí aquesta tasca, però en parlava com de publicació imminent als primers anys setanta.

Malauradament, amb el canvi de seu de l'IEC aquest original es va perdre i només fa uns pocs anys que en va aparèixer una de les carpetes, la que conté l'estudi introductori i la relació de pobles, comarca a comarca, amb el nombre de focs de cadascun. Encara que no cal perdre l'esperança que algun dia aparegui la resta i es pugui dur a terme la publicació íntegra del fogatge, davant la incertesa, la Secció Històrico-Arqueològica va acceptar la proposta de la Societat Catalana d'Estudis Històrics d'avançar la publicació de les llistes comarcals amb el nombre de focs de cada poble, que és la part més interessant per al coneixement de la població catalana.

Amb això, queda coberta, encara que sigui a un nivell mínim, l'edició de tots els fogatges catalans, i s'acompleix així el vell somni de Josep Iglésies. Considero un honor haver pogut tenir cura de la publicació d'aquest fogatge de 1515² com a homenatge a qui tant va fer per l'estudi de la demografia catalana i molt especialment per la publicació de les seves fonts, i amb l'esperança que es pugui retrobar la part perduda i publicar així dignament el treball complet.

* * *

Per dur a terme aquesta edició he revisat les xifres d'Iglésies amb l'original; val a dir que els errors detectats són mínims. En l'ordre dels pobles he introduït una mica més de variació: Iglésies no indica quina divisió municipal fa servir, de manera que per facilitar les consultes

1. Vegeu REBAGLIATO (1978).

2. L'original, en bastant bon estat de conservació, es troba a l'Arxiu de la Corona d'Aragó, Reial Patrimoni, Mestre Racional, A-401.

i les comparacions he seguit la divisió vigent als primers anys seixanta, que és la que utilitza Pierre Vilar (1964) en la publicació dels fogatges del segle XVIII i que és també la que figura en la *Gran Enciclopèdia Catalana* en la seva primera edició (1970-1980). Per als pobles catalans sota sobirania francesa m'he servit també de la divisió municipal i comarcal proposada per la GEC. Podria semblar millor utilitzar la divisió actual, però la pèrdua de població a les comarques interiors ha portat a una forta concentració municipal (la comarca de l'Alta Ribagorça només té tres municipis), de manera que molts pobles tradicionalment independents avui ja no formen municipi. He llistat tots els municipis, encara que no constin en el fogatge; no així els agregats, dels quals només figuren els que es troben al fogatge. Els municipis per als quals tenim xifres de població, però no les de la població cap del municipi, els hem marcat amb un asterisc.

La creació el 1988 de les tres noves comarques de l'Alta Ribagorça, el Pla d'Urgell i el Pla de l'Estany presenta una dificultat addicional: ni podia deixar d'atendre els canvis ni volia perdre la continuïtat, tan necessària a l'hora de fer comparacions. He optat per introduir les comarques noves, però mantenint també íntegra la divisió de 1936, indicant entre claudàtors els municipis que han passat a formar les noves comarques. En els resums dono els resultats tant per a la divisió de 1936 com per a la de 1978.

Hi ha unes quantes entitats de població que no he pogut identificar i que figuren al final, indicant la vegueria a què pertanyien. El mateix he fet amb alguns col·lectius nobiliaris o eclesiàstics, dels quals només consta l'adscripció a una determinada vegueria. He prescindit dels monestirs o convents que figuren al fogatge com un únic foc. En canvi, he anotat aquells dels quals ens consta el nombre de membres de la comunitat.

Finalment, per facilitar les comparacions i atès que altres fogatges no comptabilitzen els privilegiats (eclesiàstics i nobles), a les quatre columnes primeres, que procedeixen del manuscrit d'Iglésies hi he afegit dues columnes amb el total de població del municipi i el total de no privilegiats del municipi.

RELACIÓ DELS POBLES SEGONS EL FOGATGE DE 1515

Llegenda: I, total de focs; II, focs no privilegiats; III, focs eclesiàstics; IV, focs nobiliaris; V, total de focs del municipi; VI, total de focs no privilegiats del municipi.

REGIÓ PRIMERA: BARCELONA

Baix Llobregat

	I	II	III	IV	V	VI
Abrera	18			18	18	18
Begues	18	1		19	19	18
Castelldefels	32	1		33	33	32
Castellví de Rosanes	5			5	5	5
Cervelló	18	1		19	25	24
<i>la Palma</i>	6			6		
Collbató	23	1		24	24	23
Corbera de Llobregat	23	1		24	24	23
Cornellà	30	1	1	32	32	30
Esparreguera	56	1	1	58	58	56
Gavà	47	1		48	48	47
Martorell	91	3	4	98	98	91
Molins de Rei	36	1	2	39	54	51
<i>Sant Bartomeu de la</i>						
<i>Quadra</i>	15			15		
Olesa de Montserrat	73	2		75	75	73
Pallejà	12		2	14	14	12
Papiol	29	1	1	31	31	29
el Prat de Llobregat					37	34
<i>dellà l'aigua</i>	22		3	25		
<i>deçà l'aigua</i>	12			12		
Sant Andreu de la Barca	20	1	1	22	22	20
Sant Boi de Llobregat	167	3	9	179	179	167
Sant Climent	26		2	28	28	26
Sant Esteve Sesrovires	20	1		21	21	20
Sant Feliu de Llobregat	32	1		33	33	32
Sant Joan Despí	29	1	4	34	34	29
Sant Vicenç dels Horts	52	2	2	56	56	52
Santa Coloma de Cervelló	12	1		13	13	12
Torrelles de Llobregat	12			12	12	12
Vallirana						
Viladecans	29	1	1	31	31	29
TOTAL	965	26	33	1.024	1.024	965

Barcelonès

	I	II	III	IV	V	VI
Badalona	42	2	4	48	104	98
<i>el Canyet</i>	21			21		
<i>Llefià</i>	26			26		
<i>Pomar</i>	9			9		
Barcelona	5.705	296	317	6.318	6.613	5.959
<i>S. Andreu del Palomar</i>	81	1	5	87		
<i>S. Genís dels Agudells</i>	25	2	7	34		
<i>S. Gervasi de Cassoles</i>	6	1	1	8		
<i>Sarrià (amb les Corts)</i>	85	10	6	101		
<i>Santa Creu d'Olorda</i>	21	1	6	28		
<i>Sants</i>	20			20		
<i>Vallvidrera</i>	16	1		17		
Esplugues de Llobregat	15	1	1	17	17	15
l'Hospitalet de Llobregat	49	1		50	50	49
Sant Adrià del Besòs	7		1	8	8	7
Sant Just Desvern	23	1		24	24	23
Santa Coloma de Gramenet	18		4	22	22	18
TOTAL	6.169	317	352	6.838	6.838	6.169

Vallès Occidental

	I	II	III	IV	V	VI
Barberà del Vallès	20	1	1	22	22	20
Caldes de Montbui	148	3	6	157	157	148
Castellar del Vallès	38	2	1	41	41	38
Castellbisbal	25	1		26	26	25
Cerdanyola	28	1	2	31	31	28
Gallifa	14	2		16	16	14
Matadepera	16	1		17	17	16
Montcada	15	1	1	17	49	45
<i>Reixac</i>	20	1		21		
<i>Sant Iscle de les Feixes</i>	10	1		11		
Palau Solitar	16	1		17	29	26
<i>Plegamans</i>	10	1	1	12		
Polinyà	19	1		20	20	19
Rellinars						
Ripollet	26	1		26	27	26
Rubí	32	1		33	33	32

EL FOGATGE DE 1515

Sabadell	89	3	2	94	94	89
Sant Cugat del Vallès	75	2	3	80	119	113
<i>Campanyà</i>	9			9		
<i>Sant Medir</i>	7			7		
<i>Valldoreix</i>	22	1		23		
Sant Llorenç Savall						
Sant Quirze de Terrassa	14	1		15	15	14
Santa Perpètua de Mogoda	42	1		43	43	42
Sentmenat	47	1	1	19	49	47
Terrassa	139	4	4	147	181	171
<i>Sant Julià d'Altura</i>	21	1		22		
<i>Sant Vicenç de Jonqueres</i>	11	1		12		
Ullastrell						
Vacarisses						
Viladecavalls	11	1		12	19	18
<i>Taudell</i>	7			7		
TOTAL	931	35	22	988	988	931

Vallès Oriental

	I	II	III	IV	V	VI
Aiguafreda	14	1	1	16	16	14
l'Ametlla del Vallès	22	1	1	24	24	22
Bigues	24	1	1	26	37	34
<i>Sant Mateu de Montbui</i>	3			3		
<i>Riells del Fai</i>	7	1		8		
Campins	23	1	1	25	25	23
Canovelles	23	1		24	24	23
Cànoves	22	1		23	42	40
<i>Samalús</i>	18	1		19		
Cardedeu	78	5	1	84	84	78
Castellcir					13	12*
<i>Marfà</i>	5			5		
<i>Santa Coloma Saserra</i>	7	1		8		
Castellterçol	39	1		40	40	39
Fogàs de Monclús	13			13	42	39
<i>Mosqueroles</i>	9	2		11		
<i>Sant Esteve de la Costa</i>	15	1		16		
<i>Santa Maria</i>	2			2		
les Franqueses del Vallès				79	73	
<i>Corró de Munt</i>	12	1		13		
<i>Corró de Vall</i>	23	1		24		

<i>Marata</i>	12	1		13		
<i>Llerona</i>	26	3		29		
la Garriga	49	2	1	52	52	49
Granera	20	1	1	22	22	20
Granollers	185	12	4	201	233	214
<i>Sant Julià de Palou</i>	29	2	1	32		
Gualba	24	1		25	25	24
Lliçà de Munt	25	1		26	26	25
Lliçà de Vall	17			17	17	17
Llinars del Vallès	32	1	1	34	86	83
<i>el Coll</i>	10			10		
<i>Collsabadell</i>	18	1		19		
<i>el Far</i>	13			13		
<i>Sanata</i>	10			10		
Martorelles	21	1		22	22	21
Mollet del Vallès	38	1		39	46	45
<i>Gallecs</i>	7			7		
Montmany de Puiggraciós	11	1		12	27	25
<i>Vallcarca i Monteugues</i>	12	1		13		
<i>Monteugues</i>	2			2		
Montmeló	19	1		20	20	19
Montornès del Vallès	24	1		25	41	38
<i>Vallromanes</i>	14	1	1	16		
Montseny	27	1		28	28	27
Parets	23	1	1	25	25	23
la Roca del Vallès	40	1	1	42	88	83
<i>Santa Agnès de Malanyanes</i>	16	1	1	18		
<i>Valldarió</i>	7			7		
<i>Vilanova de la Roca</i>	20	1		21		
Sant Celoni	89	4	1	94	119	111
<i>la Batllòria</i>	5		1	6		
<i>Fuirosos</i>	11			11		
<i>Montnegre</i>	4	1	1	6		
<i>Olzinelles</i>	5			5		
<i>Vilardell</i>	7			7		
S. Esteve de Palautordera	40	2	1	43	43	40
Sant Feliu de Codines	18	1		19	19	18
Sant Fost de Campcentelles	9	1		10	19	18
<i>Cabanyes</i>	9			9		
Sant Pere de Vilamajor	74	4		78	86	82
<i>el Fou</i>	5			5		
<i>Santa Susanna del</i>						
<i>Montseny</i>	3			3		
Sant Quirze Safaja	14	1		15	24	22

EL FOGATGE DE 1515

<i>Bertí</i>	8	1		9		
Santa Eulàlia de Ronçana	33	1	1	35	45	43
<i>Palaudàries</i>	10			10		
Santa Maria de Palautordera	75	1		76	76	75
Tagamanent	25	1		26	31	29
<i>la Mora</i>	4	1		5		
Vallgorguina	13	1		14	14	13
TOTAL	1.571	77	22	1.670	1.670	1.571

REGIÓ SEGONA: GIRONA

Alt Empordà

	I	II	III	IV	V	VI
Agullana	17	2		19	29	27
<i>Buscarós</i>	3			3		
<i>l'Estrada</i>	7			7		
Albanyà						
Armentera						
Avinyonet de Puigventós	23	1		24	24	23
Bàscara	46	3		49	64	59
<i>Oriols</i>	13	1	1	15		
Biure d'Empordà	8			8	8	8
Boadella						
Borrassà	34	2		36	36	34
Cabanelles	13	1		14	53	49
<i>Espinavesa</i>	8	1		9		
<i>l'Estela</i>	6			6		
<i>Sant Martí Sessestres</i>	8	1		9		
<i>Vilademires</i>	14	1		15		
Cabanes	33	2	1	36	36	33
Cadaqués						
Company	32	2	1	35	35	32
Cantallops	7	1		8	8	7
Castelló d'Empúries						
<i>Falta tot el comtat</i>						
Cistella	19	2		21	31	27
<i>Vilarig</i>	8	1	1	10		
Colera						
Darnius	18	1	1	20	20	18
Dosquers	14	1		15	15	14
l'Escala						

l'Espolla						
el Far						
Figueres	132	8	10	150	150	132
Fortià						
Garrigàs					22	19*
<i>Arenys</i>	10	1	1	12		
<i>Vilajoan</i>	9	1		10		
Garriguella						
la Junquera	22	2	1	25	25	22
Llança						
Lledó	19	5		24	24	19
Llers	57	6	1	64	64	57
Maçanet de Cabrenys						
Masarac	6			6	6	6
Mollet d'Empordà	18	2	2	22	26	22
<i>les Costes</i>	4			4		
Navata	37	2		39	39	37
Ordis	22	3		25	25	22
Palau de Santa Eulàlia						
Palau Saverdera						
Pau						
Pedret i Marçà						
Peralada	156	19	5	177	206	182
<i>la Garriga</i>	4			4		
<i>Mollet</i>	7	3		10		
<i>Morasac</i>	8			8		
<i>les Olives</i>	7			7		
Pont de Molins						
Pontós	26	4	3	33	44	36
<i>Romanyà d'Empordà</i>	10	1		11		
el Port de la Selva						
Rabós						
Riumors						
Roses	19			19	19	19
Sant Climent Sescebes						
Sant Llorenç de la Muga	49	4	1	54	55	50
<i>la Cirera</i>	1			1		
Sant Miquel de Fluvià						
Sant Mori						
Sant Pere Pescador						
Santa Llogaia d'Àlguema						
Saus					9	8*
<i>Llampaies</i>	8	1		9		
la Selva de Mar						

Siurana						
Taravaus	8	1		9	9	8
Terrades	22	3		25	25	22
Torroella de Fluvià						
Ventalló						
Vilabertran	40	13	2	55	55	40
Viladamat						
Vilafant	10	1		11	14	13
<i>Palol Sabaldòria</i>	3			3		
Vilajuïga						
Vilamacolum						
Vilamalla						
Vilamaniscle						
Vilanant	28	3		31	31	28
Vilanova de la Muga					18	18
<i>Puig Barutell</i>	7			7		
<i>Vallgornera</i>	11			11		
Vilasacra						
Vilatenim	17	2		19	19	17
Vilaür						
TOTAL	1.104	108	31	1.243	1.243	1.104

Baix Empordà

	I	II	III	IV	V	VI
Albons	47	2	1	50	50	47
Begur	37	2		39	48	46
<i>Esclanyà</i>	9			9		
Bellcaire d'Empordà	31	2		33	33	31
la Bisbal	138	10	4	152	199	184
<i>Sant Pol</i>	11	1		12		
<i>el Vilar</i>	35			35		
Calonge de les Gavarres	99	6	1	106	106	99
Casavells						
Castell d'Aro					7	7*
<i>Fenals d'Aro</i>	7			7		
Castell d'Empordà						
Colomers	30	2		32	32	30
Corçà	69	5	1	75	88	81
<i>Caçà de Pelràs</i>	12	1		13		
Cruïlles	64	7		71	123	114
<i>Sant Cebrià de Lladó</i>	18	1		19		

<i>Sant Joan de Sallèles</i>	11			11		
<i>Santa Pellaia</i>	21	1		22		
Foixà					11	10*
<i>la Sala</i>	10	1		11		
Fontanilles	14	2		16	16	14
Fonteta	30			30	37	37
<i>Fitor</i>	7			7		
Garrigoles	9	1		10	10	9
Gualta	41	2	1	44	44	41
Jafre de Ter	20	1	1	22	22	20
Monells						
Mont-ras	39			39	39	39
Palafrugell	100	8		108	126	118
<i>el Forn</i>	18			18		
Palamós	166	7		173	173	166
Palausator	49	4		53	92	84
<i>Fontclara</i>	14	1		15		
<i>Sant Feliu de Boada</i>	21	3		24		
Pals	106	5	1	113	113	106
Parlavà	27	3		30	30	27
la Pera	32	4		36	58	51
<i>Púbol</i>	19	3		22		
Peratallada	87	5	1	93	93	87
Regencós	13			13	13	13
Rupià	52	6		58	58	52
Sant Feliu de Guíxols	220	12		232	240	228
<i>Sant Amans</i>	8			8		
Sant Sadurní de l'Heura	60	4		64	64	60
Santa Cristina d'Aro					120	113*
<i>Bell-lloc d'Aro</i>	5			5		
<i>Romanyà de la Selva</i>	14	1		15		
<i>Solius</i>	14	1		15		
<i>la Vall d'Aro</i>	80	5		85		
Serra de Daró						
la Tallada d'Empordà	40	4		44	91	84
<i>Canet de Verges</i>	15	1		16		
<i>Tor i Marenyà</i>	24	2		31		
Torrent	27	1		28	28	27
Torroella de Montgrí	216	13	8	237	248	227
<i>Sobrestany</i>	11			11		
Ullà	37	7		44	44	37
Ullastret						
Ultramort	24	2		26	26	24
Vall-llobrega	15			15	50	47

EL FOGATGE DE 1515

<i>Sant Joan de Vilaromà</i>	32	3		35		
Verges	68	5		73	76	68
Vilopriu						
Vulpellac	26	3	1	30	30	26
TOTAL	2.449	160	20	2.629	2.629	2.449

Garrotxa

	I	II	III	IV	V	VI
Argelaguer	33	2	1	36	36	33
Bassegoda					13	10 *
<i>Corsavell</i>	2			2		
<i>Llorona</i>	8	3		11		
Batet de la Serra	32	2		34	34	32
Beget i Salarsa					28	25 *
<i>Salarsa (ara al Ripollès)</i>	10	1		11		
<i>Bestracà</i>	7	1		8		
<i>Rocabruna</i>	8	1		9		
Begudà	18	1		19	42	38
<i>Sant Joan les Fonts</i>	20	2	1	23		
Besalú	122	17	6	145	175	151
<i>Farés</i>	6			6		
<i>Miana</i>	5	1		6		
<i>Sant Martí de Capellada</i>	10			10		
<i>el Torn</i>	8			8		
Beuda	19	2	1	22	49	45
<i>Lligordà</i>	8			8		
<i>Palera</i>	4			4		
<i>Segueró</i>	14	1		15		
Castellfollit de la Roca	26	2	1	29	35	31
<i>Castellar de Castellfollit</i>	5	1		6		
Joanetes	20	1		21	29	27
<i>Falgars d'en Bas</i>	7	1		8		
Maià de Montcal	28	2		30	30	28
Mieres	36	2		38	42	40
<i>el Freixe</i>	4			4		
Montagut de Fluvià	45	3		48	51	48
<i>Toralles</i>	3			3		
Oix	8	1	1	10	23	20
<i>Sant Feliu de Riu</i>	4			4		
<i>Sant Miquel de Pera</i>	1			1		
<i>Santa Maria de les Escales</i>	3	1		4		

<i>Talaixà</i>	4			4		
Olot	245	10		255	281	269
<i>Sant Andreu del Coll</i>	5	1		6		
<i>Sant Cristòfol les Fonts</i>	19	1		20		
la Pinya	15			15	19	19
<i>Sant Joan dels Balbs</i>	4			4		
les Planes d'Hostoles	18	5	1	24	62	54
<i>Cogolls</i>	19	1		20		
<i>les Encies</i>	14	1		15		
<i>Sant Pere sa Costa</i>	3			3		
les Preses	23	3	1	27	27	23
Ridaura	22	2	1	25	25	22
Sales de Llierca					13	13*
<i>Entreperes</i>	4			4		
<i>Guitarríu</i>	3			3		
<i>Sadernes</i>	6			6		
Sant Aniol de Finestres	16	1		17	60	56
<i>la Barroca</i>	13	1		14		
<i>Sant Esteve de Llèmena</i>	23	1		24		
<i>Santa Maria de Finestres</i>	4	1		5		
Sant Esteve d'en Bas	49	3	1	53	49	53
Sant Feliu de Pallerols	60	2		89	89	86
<i>Sant Iscle de Colltort</i>	21	1		22		
<i>Sant Miquel de Pineda</i>	5			5		
Sant Jaume de Llierca						
Sant Joan les Fonts						
Sant Privat d'en Bas	30	3	1	34	45	40
<i>la Cirera</i>	1			1		
<i>Puigpardines</i>	9	1		10		
Sant Salvador de Bianya	13	1		14	14	13
Santa Pau	62	4	1	67	93	88
<i>la Cot</i>	12			12		
<i>Sant Julià</i>	3			3		
<i>Sallent</i>	11			11		
Tortellà	25	2	1	28	28	25
la Vall de Bianya					67	62
<i>Avellana Corba</i>	1			1		
<i>Capsec</i>	11			11		
<i>Castellar de la Muntanya</i>	8	1		9		
<i>Sant Andreu de Porrerres</i>	4			4		
<i>Sant Andreu de Socarrats</i>	4		1	5		
<i>Santa Maria Sacot</i>	2			2		
<i>Santa Margarida</i>	7	1		8		
<i>Sant Martí de Solamal</i>	5			5		

<i>Sant Martí de Tornadissa</i>	9	1		10		
<i>Sant Pere Espuig</i>	9	1		10		
<i>la Vall del Bac</i>	2			2		
TOTAL	1.347	97	19	1.463	1.463	1.347

Gironès

	I	II	III	IV	V	VI
Aiguaviva	40	2		42	40	40
[Banyoles	144	19	1	164	164	144]
Bescanó	27	1	2	30	30	27
<i>Estanyol</i>	26	2	1	29	95	87
<i>Montfullà</i>	9	1		10		
<i>Vilanna</i>	25	1		26		
Bordils	48	4	2	54	54	48
Caça de la Selva	81	3		84	84	81
[Camós	13	1		14	14	13]
Campllong	23	1	1	25	25	23
Canet d'Adri	25	1	2	28	71	64
<i>Adri</i>	12	1		13		
<i>Biert</i>	10	1		11		
<i>Montbó i Montcalb</i>	14	1		15		
<i>Rocacorba</i>	3	1		4		
Celrà	93	6	3	102	120	110
<i>Campdorà</i>	17	1		18		
Cervià de Ter	56	4		60	60	56
[Cornellà del Terri	16	1		17	97	89]
<i>Borgonyà del Terri</i>	12	1	1	14		
<i>Corts</i>	18	1		19		
<i>Pujals de Cavallers</i>	11	1		12		
<i>Pujals dels Pagesos</i>	15	1		16		
<i>Sords</i>	17	2		19		
[Crespià i Pedrinyà	39	3		42	42	39]
[Esponellà	31	2		33	70	64]
<i>Centenyis</i>	12	1		13		
<i>Vilert</i>	21	2	1	24		
Flaçà	29	1		30	30	29
[Fontcoberta	31	2		33	48	45]
<i>Espasens</i>	5			5		
<i>Vilavenut</i>	9	1		10		
Fornells de la Selva	38	2		40	40	38
Girona	854	145	20	1.019	1.019	854

Julià	41	4		45	45	41
Llagostera	89	5	1	95	95	89
Llambilles	25	2		27	27	25
Madremanyà	49	4	1	54	54	49
Medinyà	29	2	1	32	35	32
<i>Santa Fe</i>	3			3		
Palau Sacosta	16	1	1	18	18	16
[Palol de Revardit	20	1		21	30	28]
<i>la Mota</i>	8	1		9		
[Porqueres	16	1		17	60	56]
<i>Calç</i>	4			4		
<i>la Mata</i>	8	1		9		
<i>Merlant</i>	4			4		
<i>Miànigues</i>	5	1		6		
<i>Pujarnol</i>	10	1	1	12		
<i>Usall</i>	8			8		
Quart	33	1	2	36	64	59
<i>Castellar de la Selva</i>	8	1		9		
<i>Sant Mateu de Montnegre</i>	18	1		19		
Salt	20	2		22	22	20
[Sant Andreu del Terri	5			5	38	34]
<i>Rabós del Terri</i>	13	1		14		
<i>Santa Llogaia del Terri</i>	16	3		19		
Sant Andreu Salou	21	1		22	22	21
Sant Daniel					4	4
<i>Montjuïc</i>	4			4		
Sant Gregori	42	3	1	46	141	12
<i>Canellà</i>	14	1	2	17		
<i>Constantins</i>	16	1		17		
<i>Gisnestar</i>	9			9		
<i>Rofí i Domeny</i>	18	1		19		
<i>Sant Medir</i>	17	1		18		
<i>Sant Ponç de Fontajau</i>	1	1		2		
<i>Taialà</i>	12	1		13		
Sant Joan de Mollet						
Sant Jordi Desvalls						
Sant Julià de Ramis	31	1		32	32	31
Sant Martí de Llémena	21	1		22	51	48
<i>Llorà</i>	21	2		23		
<i>S. Cecília de les Serres</i>	6			6		
Sant Martí Vell	19	3		22	22	19
[Sant Miquel de Campmajor	18	1	1	20	55	49]
<i>Brió</i>	2			2		
<i>Falgons</i>	16	2	1	19		

<i>Sant Martí de Campmajor</i>	8	1		9		
<i>Ventajol</i>	5			5		
Santa Eugènia de Ter	12			12	12	12
Sarrià de Ter	17	1		18	18	17
[Serinyà	52	2		54	54	52]
Vilablareix	29	3		32	32	29
Viladasens						
[Vilademuls					122	111]
<i>Galliners</i>	20	2	1	23		
<i>Ollers</i>	14	1	1	16		
<i>Parets</i>	11	1		12		
<i>Sant Esteve de Guialbes</i>	21	2		23		
<i>Terradelles</i>	4	1		5		
<i>Vilademí</i>	5	1		6		
<i>Vilafreser</i>	14	1		15		
<i>Vilamarí</i>	15	1		16		
<i>el Vilar</i>	6			6		
Vilaür						
TOTAL [1936]	2.793	286	48	3.127	3.127	2.793
TOTAL [actual]	2.069	222	40	2.331	2.331	2.069

Els municipis entre claudàtors ([]) formen part actualment de la comarca del Pla de l'Estany.

Selva

	I	II	III	IV	V	VI
Amer	104	12	1	117	145	131
<i>Lloret de la Selva</i>	5			5		
<i>Sant Climent d'Amer</i>	11	1		12		
<i>Sant Genís Sacosta</i>	3			3		
<i>Sant Julià del Llor</i>	8			8		
Anglès	96	4	1	101	109	104
<i>Sant Amanç</i>	8			8		
Arbúcies	38	2		40	50	48
<i>Cerdans</i>	3			3		
<i>Joanet</i>	7			7		
Blanes	195	9		204	204	195
Breda	18	7		25	25	18
Brunyola	28	2		30	43	40
<i>Sant Martí Sapresa</i>	12	1		13		
Caldes de Malavella	68	2		70	98	95

<i>Franciac</i>	27	1		28		
la Cellera de Ter						
Fogars de Tordera	13	1		14	29	27
<i>Raminyó</i>	14	1		15		
Hostalric	92	7		99	99	92
Lloret de Mar	82	2		84	84	82
Maçanes	26	2		28	28	26
Maçanet de la Selva	68	7	3	78	88	77
<i>Martorell</i>	9	1		10		
Osor	71	1		72	72	71
Riells de Montseny	6			6	12	12
<i>Viabrea</i>	6			6		
Riudarenes	53	5	1	59	72	64
<i>l'Esparra</i>	11	1	1	13		
Riudellots de la Selva	67	4		71	71	67
Sant Feliu de Buixalleu	18	1		19	61	58
<i>Gaserans</i>	29	1		30		
<i>Grions</i>	11	1		12		
Sant Hilari Sacalm	42	2		44	54	52
<i>Mansolí</i>	2			2		
<i>Santa Margarida</i>	9			9		
Santa Coloma de Farners	60	4	1	65	76	70
<i>Castanyet</i>	10	1		11		
Sils	32	2		34	51	47
<i>Vallcanera</i>	15	2		17		
Susqueda	14	1		15	33	31
<i>Sant Martí Sacalm</i>	17	1		18		
Tossa	76	4		80	80	76
Vidreres	60	4		64	64	60
Vilobí d'Onyar	53	4		57	108	100
<i>Salitja</i>	24	1		25		
<i>Sant Dalmai</i>	23	3		26		
TOTAL	1.644	105	8	1.757	1.757	1.644

[Pla de l'Estany]

	I	II	III	IV	V	VI
Banyoles	144	19	1	164	164	144
Camós	13	1		14	14	13
Cornellà del Terri	16	1		17	97	89
<i>Borgonyà del Terri</i>	12	1	1	14		
<i>Corts</i>	18	1		19		

<i>Pujals de Cavallers</i>	11	1		12		
<i>Pujals dels Pagesos</i>	15	1		16		
<i>Sords</i>	17	2		19		
<i>Crespià i Pedrinyà</i>	39	3		42	42	39
<i>Esponellà</i>	31	2		33	70	64
<i>Centenys</i>	12	1		13		
<i>Vilert</i>	21	2	1	24		
<i>Fontcoberta</i>	31	2		33	48	45
<i>Espasens</i>	5			5		
<i>Vilavenut</i>	9	1		10		
<i>Palol de Revardit</i>	20	1		21	30	28
<i>la Mota</i>	8	1		9		
<i>Porqueres</i>	16	1		17	60	56
<i>Calç</i>	4			4		
<i>la Mata</i>	8	1		9		
<i>Merlant</i>	4			4		
<i>Miànigues</i>	5	1		6		
<i>Pujarnol</i>	10	1	1	12		
<i>Usall</i>	8			8		
<i>Sant Andreu del Terri</i>	5			5	38	34
<i>Rabós del Terri</i>	13	1		14		
<i>Santa Llogaia del Terri</i>	16	3		19		
<i>Sant Miquel de Campmajor</i>	18	1	1	20	55	49
<i>Brió</i>	2			2		
<i>Falgons</i>	16	2	1	19		
<i>Sant Martí de Campmajor</i>	8	1		9		
<i>Ventajol</i>	5			5		
<i>Serinyà</i>	52	2		54	54	52
<i>Vilademuls</i>					122	111*
<i>Galliners</i>	20	2	1	23		
<i>Ollers</i>	14	1	1	16		
<i>Parets</i>	11	1		12		
<i>Sant Esteve de Guialbes</i>	21	2		23		
<i>Terradelles</i>	4	1		5		
<i>Vilademí</i>	5	1		6		
<i>Vilafreser</i>	14	1		15		
<i>Vilamari</i>	15	1		16		
<i>el Vilar</i>	6			6		
TOTAL	724	64	8	796	796	724

REGIÓ TERCERA: TARRAGONA

Alt Camp

	I	II	III	IV	V	VI
Aiguamúrcia	3			3	37	36
<i>Albà</i>	8			8		
<i>les Ordes</i>	6			6		
<i>Selma</i>	19	1		20		
Alcover	101	4		105	119	115
<i>Burguet</i>	3			3		
<i>Samuntà</i>	11			11		
Aliò	16	1		17	17	16
Bràfim	21			21	21	21
Cabra del Camp	51			51	51	51
Figuerola del Camp						
Masllorenç	5			5	8	8
<i>Masarbonès</i>	3			3		
la Masó	6			6	6	6
el Milà	3			3	4	4
<i>Mas Morera</i>	1			1		
Montferri	18	1		19	19	18
Mont-ral i Aixàviga	22	1		23	35	34
<i>Cabrera</i>	3			3		
<i>Farena</i>	9			9		
Nulles	17			17	28	28
<i>Bellavista</i>	7			7		
<i>Casafort</i>	4			4		
el Pla de Cabra	47	1		48	48	47
el Pont d'Armentera	20	1		21	23	22
<i>Selmella</i>	2			2		
Puigpelat	14			14	14	14
Querol	17	1	1	19	41	38
<i>Montagut</i>	19	1		20		
<i>Valldossera</i>	2			2		
la Riba	6			6	6	6
Rodonyà	10	1		11	11	10
el Rourell	6		1	7	7	6
Vallmoll	63	2	1	66	66	63
Valls	307	15	1	323	337	321
<i>Fontscaldes</i>	4			4		
<i>Masmolets</i>	5			5		
<i>Picamoixons</i>	5			5		
Vilabella	22	2		24	28	26

EL FOGATGE DE 1515

<i>el Padrós</i>	4			4		
Villarrodona	67	1	1	69	76	73
<i>la Serra</i>	5			5		
<i>Vilardida</i>	1	1		2		
TOTAL	963	34	5	1.002	1.002	963

Alt Penedès

	I	II	III	IV	V	VI
Avinyonet	11	1		12	44	40
<i>Arboçar</i>	6			6		
<i>les Gunyoles</i>	12	1	1	14		
<i>Sant Sebastià dels Gorgs</i>	11	1		12		
les Cabanyes	5			5	5	5
Castellví de la Marca	32	1		33	33	32
Fontrubí	4			4	21	20
<i>Sant Vicenç de Morrocurt</i>	16	1		17		
Gelida	36	1		37	39	38
<i>el Puig</i>	2			2		
la Granada	18	1		19	19	18
Mediona	38	2		40	40	38
Olèrdola	7	1		8	34	32
<i>Moja</i>	10			10		
<i>Sant Pere Molanta</i>	10	1		11		
<i>Viladellops</i>	5			5		
Pacs	15	1		16	16	15
el Pla del Penedès [amb Lavit]						
Pontons	23	1	1	25	25	23
Puigdàlber						
Sant Cugat Sesgarrigues	18	1		19	19	18
Sant Llorenç d'Hortons	14	1		15	25	22
<i>Sant Joan Samora</i>	8		2	10		
Sant Martí Sarroca	80	3	1	84	84	80
Sant Pere de Riudebitlles	21	1		22	22	21
Sant Quintí de Mediona	22	1	1	24	24	22
Sant Sadurní d'Anoia	10	1		11	13	12
<i>Espiells</i>	2			2		
Santa Fe del Penedès	8	1		9	9	8
Santa Margarida	32		3	35	35	32
Subirats	20	1	1	22	45	41
<i>Lavern</i>	14	1		15		
<i>Sant Pau d'Ordal</i>	7	1		8		

Terrassola i Lavit	17	1		18	48	46
<i>el Gorner</i>	4			4		
<i>Lavit i el Pla</i>	7			7		
<i>Lavit</i>	9	1		10		
<i>la Sala</i>	9			9		
Torrelles de Foix	28	1	1	30	34	32
<i>Albareda</i>	3			3		
<i>les Llobardes</i>	1			1		
Vilafranca del Penedès	299	20	11	330	330	299
Vilobí del Penedès						
TOTAL	883	58	23	964	964	883

Baix Penedès

	I	II	III	IV	V	VI
Albinyana	18	1		19	19	18
Arboç	47	3	1	51	59	55
<i>la Llacuneta</i>	8			8		
Banyeres	15	1		16	16	15
Bellveí	16		1	17	17	16
la Bisbal	30	1	1	32	32	30
Calafell	18	1		19	22	21
<i>Segur</i>	3			3		
Cunit	3			3	5	5
<i>Vila-seca</i>	2			2		
Llorenç del Penedès	8	1		9	9	8
El Montmell	20	1	1	22	22	20
Sant Jaume dels Domenys	13	1	1	15	26	23
<i>el Papiolet</i>	2			2		
<i>Torregassa</i>	8		1	9		
Sant Vicenç de Calders	7			7	7	7
Santa Oliva	14	1		15	21	20
<i>Albornar</i>	6			6		
el Vendrell	41	1		42	42	41
TOTAL	279	12	6	297	297	279

Tarragonès

	I	II	III	IV	V	VI
Altafulla	34	2		36	36	34
Bonastre	14	1		15	15	14
la Canonja	13			13	16	15
<i>Masricard</i>	2	1		3		
el Catllar	50	1		51	61	60
<i>Cocons</i>	2			2		
<i>Tapioles</i>	8			8		
Constantí	148	7		155	156	149
<i>Centcelles</i>	1			1		
Creixell de Mar	22			22	22	22
els Garidells	8	1		9	9	8
el Morell	14	1		15	22	21
<i>la granja dels Frares</i>	7			7		
la Nou de Gaià	8			8	8	8
els Pallaresos	6			6	6	6
Perafort	2			2	30	28
<i>Codony</i>	15	1		16		
<i>Quarts</i>	2	1		3		
<i>Puigdelfí</i>	9			9		
la Pobla de Mafumet	9			9	10	10
<i>quadra de la Camareria</i>	1			1		
la Pobla de Montornès	14	2		16	16	14
Renau	10	1	1	12	17	15
<i>Peralta</i>	5			5		
la Riera de Gaià					23	23 *
<i>Ardenya</i>	13			13		
<i>Montoliu</i>	10			10		
Roda de Berà	6	1		7	7	6
Salomó	13	1		14	14	13
la Secuita	8			8	27	27
<i>Argilaga</i>	2			2		
<i>Gunyoles</i>	5			5		
<i>el Pontarró</i>	8			8		
<i>Vistabella</i>	4			4		
Tarragona	589	81	16	686	749	650
<i>Tamarit</i>	53	1	1	55		
<i>Ferran</i>	4			4		
<i>Monnars</i>	4			4		
Torredembarra	48	1	1	50	75	72
<i>Clarà</i>	5			5		

JOSEP IGLÉSIES

<i>Vespella</i>	19	1		20		
Vilallonga del Camp	35	1		35	36	35
Vila-seca de Solcina	7		1	8	81	79
<i>Barenys</i>	5			5		
<i>Mas d'en Marc</i>	1			1		
<i>la Pineda</i>	2			2		
<i>Vila-seca del Comú</i>	64	1		65		
TOTAL	1.309	107	20	1.436	1.436	1.309

REGIÓ QUARTA: REUS

Baix Camp

	I	II	III	IV	V	VI
l'Albiol	15			15	15	15
l'Aleixar	80	1		81	81	80
l'Alforja	85	2	1	88	88	85
Almoster	18			18	18	18
l'Argentera	14	1		15	16	15
<i>la Trilla</i>	1			1		
les Borges del Camp	33	1		34	34	33
Botarell	21	1		22	31	30
<i>Tascals</i>	9			9		
Cambrils	177	4	2	183	197	191
<i>Teixells</i>	7			7		
<i>Vilafortuny</i>	7			7		
Capafonts	16	1		17	17	16
Castellvell del Camp	18			18	18	18
Colldejou	9			9	9	9
Duesaigües	16			16	16	16
la Febró	11			11	20	20
Maspujols						
Montbrió	39	1		40	40	39
Mont-roig	104	3		107	108	105
<i>Miramar</i>	1			1		
la Mussara	7			7	7	7
Prades	10	6		107	107	101
Pratdip	36	1		37	37	36
Reus	427	16	3	446	451	432
<i>el Burgar</i>	4			4		
<i>Mas Calvó</i>	1			1		
Riudecanyes	48	1		49	49	48

EL FOGATGE DE 1515

Riudecols	13		1	14	22	21
<i>les Irles</i>	9			9		
<i>les Voltes</i>	8			8		
Riudoms	188	4	1	193	193	188
la Selva del Camp	322	11		333	333	322
Vandellòs	12	1		13	35	33
<i>Castelló</i>	6			6		
<i>l'Hospitalet de</i>						
<i>l'Infant</i>	1			1		
<i>Lèria</i>	6	1		7		
<i>Masriudoms</i>	8			8		
Vilanova d'Escornalbou	25			25	40	40
<i>Arbocet</i>	11			11		
<i>Escornalbou</i>	4			4		
Vilaplana	30	1		31	31	30
Vinyols						
TOTAL	1.948	57	8	2.013	2.013	1.948

Conca de Barberà

	I	II	III	IV	V	VI
Barberà de la Conca	68	2		70	75	73
<i>Ollers</i>	5			5		
Blancafort	52	1		53	53	52
Conesa	30	3		33	33	30
l'Espluga de Francolí	122	8	3	133	133	122
Forès	21	1		22	23	22
<i>Savallà del Comtat</i>	1			1		
Llorac	9	1		10	29	28
<i>la Cirera</i>	4			4		
<i>Montargull</i>	7			7		
<i>Rauric</i>	8			8		
Montblanc	267	28	5	300	342	308
<i>la Guàrdia dels Prats</i>	36	1		37		
<i>l'Illa</i>	5			5		
Montbrió de la Marca					7	7*
<i>Vallverd</i>	7			7		
Passanant	21	1	1	23	48	45
<i>Belltall</i>	7	1		8		
<i>el Fonoll</i>	3			3		
<i>Glorieta</i>	4			4		
<i>la Pobla de Ferran</i>	5			5		

JOSEP IGLÉSIES

<i>la Sala</i>	5			5		
les Piles	16	1		17	57	53
<i>Biure de Gaià</i>	15	2	1	18		
<i>Figuerola</i>	5			5		
<i>Guimons</i>	11			11		
<i>Sant Gallard</i>	6			6		
Pira	20	1		21	21	20
Rocafort de Queralt	34	2	1	37	37	34
Rojals	9		1	10	10	9
Santa Coloma de Queralt	109	13	1	123	153	138
<i>Aguiló</i>	29	1		30		
Santa Perpètua de Gaià	4	1		5	30	27
<i>Pontils</i>	10	1		11		
<i>Valldeperes</i>	4			4		
<i>Vallespinosa</i>	9	1		10		
Sarral	140	6		146	146	140
Savellà del Comtat	23	1		24	34	33
<i>Segura</i>	10			10		
Senan						
Solivella	34	1	1	36	36	34
Vallclara						
Vilanova de Prades	13	1		14	14	13
Vilaverd	21	1		22	22	21
Vimbodí						
TOTAL	1.209	80	14	1.303	1.303	1.209

Priorat

	I	II	III	IV	V	VI
l'Arbolí	19			19	19	19
Bellmunt del Priorat	14			14	14	14
la Bisbal de Falset	15			15	15	15
Cabassers	49	2		51	51	49
Capçanes						
Cornudella del Montsant	82	2		84	101	98
<i>Albarca</i>	16	1		17		
Falset	197	10		207	207	197
la Figuera	25	2		27	27	25
Gratallops	58	1		59	59	58
els Guiamets	8			8	8	8
Lloà	12			12	12	12
Marçà	30	1		31	31	30

EL FOGATGE DE 1515

Margalef	11		11	11	11
el Masroig	23	2	25	25	23
el Molar					
la Morera de Montsant	28	1	29	29	28
Poboleda	43	1	44	44	43
Porrera	43	1	44	44	43
Pradell de la Teixeta	14	1	15	15	14
Siurana	18	1	19	19	18
la Torre de Fontaubella	6		6	6	6
Torroja del Priorat	36	1	37	37	36
Ulldemolins	80	2	82	82	80
la Vilella Alta	17		17	17	17
la Vilella Baixa	14	1	15	15	14
TOTAL	858	30	888	888	858

Ribera d'Ebre

	I	II	III	IV	V	VI
Ascó	158	2	4	164	164	158
Benissanet	66	1		67	66	66
Flix	107	2	4	113	113	107
Garcia	122	2		124	124	122
Ginestar	58	3		61	61	58
Miravet	91	1		92	92	91
Móra d'Ebre	198	3	1	202	202	198
Móra la Nova						
la Palma d'Ebre	26	1		27	27	26
Rasquera	14	1		15	15	14
Riba-roja d'Ebre	36	1		37	38	37
<i>Berrús</i>	1			1		
Tivissa	106	3		109	165	162
<i>Banyoles</i>	6			6		
<i>Bertacó</i>	12			12		
<i>Darmós</i>	8			8		
<i>Marnellet</i>	14			14		
<i>Muntanya</i>	16			16		
la Torre de l'Espanyol	26	2		28	28	26
Vinebre	43		1	44	44	43
TOTAL	1.108	22	10	1.140	1.140	1.108

REGIÓ CINQUENA: TORTOSA

Baix Ebre

	I	II	III	IV	V	VI
Aldover	17	1		18	18	17
Alfara dels Ports	13	1		14	14	13
l'Ametlla de Mar						
Benifallet	59	2		61	65	63
<i>Costumà</i>	4			4		
Paüls	30	2	1	33	33	30
el Perelló	27	1	1	29	42	40
<i>Fullola</i>	6			6		
<i>Garidells</i>	7			7		
Roquetes						
Tivenys	16			16	16	16
Tortosa	1050	95	9	1154	1154	1050
Xerta	84	1		85	85	84
TOTAL	1.313	103	11	1.427	1.427	1.313

Montsià

	I	II	III	IV	V	VI
Alcanar	60	1		61	61	60
Amposta	37	1		38	38	37
Freginals	14			14	14	14
la Galera	12			12	12	12
Godall	13			13	13	13
Mas de Barberans	5			5	5	5
Masdenverge						
Sant Carles de la Ràpita						
Santa Bàrbara						
la Sénia	66	1		67	67	66
Ulldecona	299	18	4	321	336	314
<i>les Ventalles</i>	15			15		
TOTAL	521	21	4	546	546	521

Terra Alta

	I	II	III	IV	V	VI
Arnes	81	2	1	84	84	81
Batea	142	5	4	151	155	146
<i>Pinyeres</i>	4			4		
Bot	75	1		76	76	75
Caseres	26	1		27	28	27
<i>Almudèfar</i>	1			1		
Corbera de Terra Alta	84	1		85	85	84
la Fatarella	91	2		93	94	92
<i>Camposines</i>	1			1		
Gandesa	171	4	1	176	176	171
Horta de Sant Joan	136	5	2	143	143	136
el Pinell de Brai	79	3		82	82	79
la Pobla de Massaluca	26	1		27	27	26
Prat de Compte	6	1		7	7	6
Vilalba dels Arcs	100	2	1	103	103	100
TOTAL	1.023	29	9	1.061	1.061	1.023

REGIÓ SISENA: VIC**Cerdanya**

	I	II	III	IV	V	VI
Alp	18	1		19	20	19
<i>la Masella</i>	1			1		
Bellver de Cerdanya	59	8		67	113	105
<i>Baltarga</i>	5			5		
<i>la Batllia</i>	1			1		
<i>Beders</i>	3			3		
<i>Bor</i>	5			5		
<i>la Cavalleria</i>	2			2		
<i>Coborriu</i>	5			5		
<i>Cortàs</i>	3			3		
<i>Nas</i>	4			4		
<i>Olià</i>	5			5		
<i>Pedra</i>	3			3		
<i>Pi</i>	9			9		
<i>Santa Eugènia de la Cavalleria</i>	1			1		

Bolvir	14	1		15	17	15
<i>Tallhorta</i>	1	1		2		
Das	8	1		9	24	22
<i>Mosoll</i>	6			6		
<i>Sanavastre</i>	7	1		8		
<i>Tartera</i>	1			1		
Éller	6	1		7	10	9
<i>Cortàs</i>	3			3		
Ger	12	1		13	24	22
<i>Gréixer</i>	3			3		
<i>Sague</i>	7	1		8		
Grus	4			4	4	4
Guils de Cerdanya	19	1		20	32	30
<i>Saneja</i>	10	1		11		
<i>Sanella (?)</i>	1			1		
Isòvol	3			3	21	19
<i>All</i>	7	1		8		
<i>Olopte</i>	9	1		10		
Lles	9	1		10	18	17
<i>Coborriu de la Llossa</i>	2			2		
<i>Travesseres</i>	4			4		
<i>Vilar</i>	1			1		
<i>Vilella</i>	1			1		
Llívia	18	4		22	59	55
<i>Cereja</i>	9			9		
<i>les Costes</i>	19			19		
<i>Gorguja</i>	9			9		
Meranges	13	1		14	14	13
Montellà del Cadí	18	1	1	20	20	18
Músser					6	4*
<i>Arànsér</i>	4	1	1	6		
Prats i Sampsor	12	1		13	13	12
Prullans	10	1	1	12	14	12
<i>Ambret</i>	2			2		
Puigcerdà	256	32	4	292	297	261
<i>Rigolisa</i>	1			1		
<i>Soldevila</i>	2			2		
<i>Ventajola</i>	2			2		
Queixans	8	1		9	13	11
<i>les Pereres</i>	3	1		4		
Riu del Pendís	4			4	4	4
Talltendre	6	1		7	10	8
<i>Ordèn</i>	2	1		3		
Urtx	10	1		11	25	23

EL FOGATGE DE 1515

<i>Estoll</i>	6	1		7		
<i>Escardans</i>	1			1		
<i>Soriguera</i>	4			4		
<i>Soriguerola</i>	2			2		
Vilallobent	5	1		6	21	19
<i>Age</i>	14	1		15		
Víllec i Estana	3			3	3	3
TOTAL	705	70	7	782	782	705

Osona

	I	II	III	IV	V	VI
Alpens	5			5	7	7
<i>Sant Pere de Serrallonga</i>	2			2		
Balenyà	17	1		18	18	17
el Brull	24	1		25	24	24
Centelles	58	2		60	60	58
Collsuspina						
Espinelves	13	1		14	14	13
Folgueroles	17	1		18	18	17
Gurb de la Plana	33	2		35	93	88
<i>quadra Goloners</i>	3			3		
<i>Granollers de la Plana</i>	3			3		
<i>Sant Esteve de Granollers</i>	18	1		19		
<i>Sant Julià Sassorba</i>	14	1		15		
<i>Vespella</i>	10	1		11		
<i>Vilagelans</i>	7			7		
Lluçà	6	1		7	15	14
<i>S. Cristòfol de Borrasses</i>	2			2		
<i>Sant Vicenç del Prat</i>	1			1		
<i>Santa Eulàlia de Puigoriol</i>	5			5		
Malla	21	1		22	23	22
<i>Torrellebrete</i>	1			1		
Manlleu	25	3	1	29	44	40
<i>Sant Julià</i>	7			7		
<i>Vila-setrú</i>	8			8		
les Masies de Voltregà					8	6
<i>Sant Jaume de Vinyoles</i>	3	1	1	5		
<i>Sant Miquel d'Ordeig</i>	3			3		
Muntanyola	23	1		24	35	33
<i>Múnter</i>	10	1		11		
Olost	14	2		16	17	15

<i>Santa Creu de Joglars</i>	1			1		
Orís	21	1	1	23	32	29
<i>Saderra</i>	8	1		9		
Oristà	36	1		37	37	36
Perafita	12	1		13	13	12
Prats de Lluçanès	2			2	12	11
<i>Sant Marçal</i>	3			3		
<i>Santa Eulàlia de Pardines</i>	6	1		7		
Pruit	15	1		16	20	18
<i>Sant Llorenç de Dosmunts</i>	3		1	4		
Roda de Ter	25	1		26	26	25
Sant Agustí de Lluçanès	4			4	6	6
<i>Pi</i>	2			2		
Sant Bartomeu del Grau	12	1		13	20	18
<i>Sant Cugat de Boquers</i>	3			3		
<i>Sant Julià</i>	3	1		4		
Sant Boi de Lluçanès	17	2		19	19	17
Sant Hipòlit de Voltregà	38	1	1	40	40	38
Sant Joan de Fàbregues	28	1		29	44	42
<i>Sospedra</i>	14	1		15		
Sant Julià de Vilatorrada	18	2		20	35	30
<i>Sant Llorenç de Cerdans</i>	3	1		4		
<i>Vilalleons</i>	9	2		11		
Sant Martí de Centelles	8	1		9	27	25
<i>Sant Martí del Castell</i>	1			1		
<i>Sant Miquel Sesperxes</i>	5			5		
<i>Valldeneu</i>	11	1		12		
Sant Martí de Riudéperes	17			17	22	22
<i>Calldetenes</i>	5			5		
Sant Martí de Sobremunt	7	1		8	8	7
Sant Martí del Bas	6			6	6	6
Sant Pere de Torelló	26	1		27	53	50
<i>Curull</i>	24	1	1	26		
Sant Sadurní d'Osormort	18			18	18	18
Sant Vicenç de Torelló	60	2		62	62	60
Santa Cecília de Voltregà	8	1		9	9	8
Santa Eugènia de Berga	16	1		17	17	16
Santa Eulàlia de Riuprimer	18	1		19	19	18
Santa Maria de Corcó	20	1	1	22	48	44
<i>Casserres</i>	1			1		
<i>Sant Julià de Cabrera</i>	8	1		9		
<i>Sant Martí Sescorts</i>	14	2		16		
Seva	31	1		32	37	36
<i>Terrassola</i>	5			5		

Sora	17	1		18	18	17
Taradell	28	1	1	30	40	38
<i>Santa Eugènia de Berga</i>	10			10		
Tavèrnoles	11			11	25	24
<i>monestir de Casserres</i>	3	1		4		
<i>Sant Pere de Savassona</i>	10			10		
Tavertet	16	1		17	35	34
<i>Sant Bartomeu Sesgorgues</i>	2			2		
<i>Sant Miquel de Serarols</i>	8			8		
<i>Sorerols</i>	8			8		
Tona	48	1		49	56	55
<i>Aguilar</i>	7			7		
Torelló [amb Sant Vicenç de Torelló]						
Vic	458	71	1	530	545	503
<i>Sentfores</i>	14	1		15		
Viladrau	35	1		36	36	35
Vilalleons	4			4	4	4
Vilanova de Sau	9	1		10	53	50
<i>Sant Andreu de Bancells</i>	11			11		
<i>Sant Martí de Querós</i>	8			8		
<i>Sant Pere de Castanyadell</i>	7	1		8		
<i>Sau</i>	15	1		16		
TOTAL	1.674	136	9	1.819	1.819	1.674

Ripollès

	I	II	III	IV	V	VI
Campdevàrol	8			8	16	16
<i>S. Llorenç de Campdevàrol</i>	5			5		
<i>Sant Martí d'Armàncies</i>	2			2		
<i>Sant Pere d'Auïra</i>	1			1		
Campelles	11	1		12	12	11
Camprodon	56	9	1	66	79	79
<i>Bolòs</i>	1			1		
<i>Cavalleria</i>	2			2		
<i>Creixenturri</i>	2			2		
<i>Freixenet</i>	8			8		
Gombrèn i Mogrony	11	1		12	17	16
<i>Aranyonet</i>	3			3		
<i>Sant Martí de Puigbò</i>	2			2		
Llanars	17	1		18	18	17
les Llosses	11	10	1		44	42

<i>S. Esteve de Vallespirans</i>	9			9		
<i>Sant Feliu de Milà</i>	3			3		
<i>Sant Martí de Vinyoles</i>	6	1		7		
<i>Sant Sadurní de Sovelles</i>	6			6		
<i>Sant Vicenç de Massanès</i>	5			5		
<i>Santa Maria de Matamala</i>	3			3		
Molló	30	2		32	32	30
Ogassa	3	1		4	7	6
<i>Surroca</i>	3			3		
Palmerola	27	2	1	30	40	36
<i>Cosp</i>	9	1		10		
Pardines	20	1		21	21	20
Parròquia de Ripoll					8	7*
<i>Llaés</i>	7	1		8		
Sant Pere de Falgars =						
<i>Sant Pere de Ripoll (?)</i>	26			26	26	26
Planoles	9	1		10	10	9
Queralbs	21	1		22	28	26
<i>Fustanyà</i>	5	1		6		
Ribes de Fresser	47	2	1	50	60	57
<i>Bruguera</i>	6			6		
<i>Ventolà</i>	4			4		
Ripoll	142	31		173	173	142
Sant Joan de les Abadesses	92	10	3	105	105	92
Sant Pau de Segúries	4			4	4	4
Santa Maria i Sant Quirze						
de Besora	29	1		30	30	29
Setcases	17	1		18	18	17
Toses	4	1		5	21	18
<i>Dòrria</i>	7	1		8		
<i>Nevà</i>	4	1		5		
<i>Planès</i>	3			3		
Vallfogona de Ripollès	20	2	1	23	23	20
Vidrà	11	1		12	12	11
Viladonja	3			3	4	4
<i>Corrubí</i>	1			1		
Vilallonga de Ter	43	3		46	56	52
<i>Tregurà</i>	9	1		10		
TOTAL	778	89	8	875	875	777

REGIÓ SETENA: MANRESA

Anoia

	I	II	III	IV	V	VI
Argençola	12	1		13	54	51
<i>Albarells</i>	6	1		7		
<i>Carbasí</i>	6			6		
<i>Clariana</i>	14	1		15		
<i>Porquerisses</i>	9			9		
<i>Rocamora</i>	4			4		
Bellprat						
el Bruc						
Calaf	81	10		91	91	81
Calonge de Segarra	18	1		19	46	44
<i>Aleny</i>	6			6		
<i>Durfort</i>	3			3		
<i>Mirambell</i>	10	1		11		
<i>Sant Pesselaç</i>	4			4		
<i>Soler Pujalt</i>	3			3		
Capellades	21	1		22	22	21
Carme	18			18	18	18
Castellfollit de Riubregós	24	5		29	32	27
<i>Marçà</i>	3			3		
Castellolí	19			19	19	19
Copons	18	1		19	19	18
Igualada	145	12	4	161	161	145
Jorba	31	2		33	33	31
la Llacuna	58	2	3	63	63	58
Masquefa	23	1	1	25	25	23
la Molsosa	12	1		13	33	31
<i>Castellar</i>	5	1		6		
<i>Enfesta</i>	5			5		
<i>Quadrells</i>	3			3		
<i>Prades</i>	6			6		
Montmaneu	15	3		18	21	18
<i>la Panadella</i>	3			3		
Òdena	34	1		35	42	41
<i>l'Espelt</i>	7			7		
Orpí	12	1		13	13	12
Piera	84	4	1	89	90	84
<i>Freixa</i>	3			3		
<i>Quadres</i>	14	1		15		

<i>Sant Jaume Sesoliveres</i>	3		3			
Pierola	28	1	29	29	28	
la Pobla de Claramunt	19	1	20	27	26	
<i>les Figueres</i>	7		7			
els Prats de Rei	52	6	58	68	61	
<i>la Manresana</i>	5	1	6			
<i>Solanelles</i>	4		4			
Pujalt	29	2	31	54	51	
<i>l'Astor</i>	7		7			
<i>Conill</i>	8	1	9			
<i>Vilamajor</i>	7		7			
Rubió	31	1	32	32	31	
Sant Martí de Sesgueioles	17	1	18	18	17	
Sant Martí de Tous	37	2	39	39	37	
Sant Pere Sallavinera	13	1	14	26	23	
<i>Boixadors</i>	10	2	12			
S. Margarida de Montbui	23	1	24	24	23	
Santa Maria de Miralles	23	1	24	24	23	
la Torre de Claramunt	5		5	13	13	
<i>Vilanova d'Espoia</i>	8		8			
Vallbona d'Anoia	9		9	23	22	
<i>Cabrera</i>	13	1	14			
Veciana	10	1	11	35	32	
<i>Castellnou de Porquerisses</i>	4		4			
<i>Durban</i>	3		3			
<i>la Rubiola</i>	2		2			
<i>Segur</i>	13	2	15			
Vilanova del Camí	6		6	10	10	
<i>quadra de Vilanoveta</i>	4		4			
TOTAL	1.139	76	9	1.224	1.224	1.139

Bages

	I	II	III	IV	V	VI
Aguilar de Boixadors	9	1		10	16	14
<i>Castellar</i>	5	1		6		
Artés	28			28	28	28
Avinyó	10	1		11	32	29
<i>Horta d'Avinyó</i>	12	1		13		
<i>Santa Eugènia de Relat</i>	7	1		8		
Balsareny	26	1		27	27	26
Calders	10	1		11	14	13

<i>Sant Andreu</i>	3			3		
Callús	10	1		11	11	10
Cardona	157	27	5	189	202	170
<i>quadra d'Alemús</i>	1			1		
<i>Bergús</i>	10			10		
<i>quadra de Narc Busca</i>	2			2		
Castelladral	13	1		14	36	34
<i>Sant Cugat del Racó</i>	7	1		8		
<i>Torroella</i>	10			10		
<i>Valldeperes</i>	4			4		
Castellbell i el Vilar	15	1		16	16	15
Castellfollit del Boix	10			10	12	12
<i>Grevalosa</i>	2			2		
Castellgalí	14			14	14	14
Castellnou de Bages	12	1		13	13	12
l'Estany (monestir)		4		4	4	0
Fonollosa	4	1		5	28	26
<i>Camps</i>	6			6		
<i>Fals</i>	16	1		17		
Gaià						
Manresa	286	24	5	315	315	206
el Marganell	5			5	9	9
<i>Santa Cecília</i>	4			4		
Moià	113	11	1	125	146	133
<i>Ferrerons</i>	11			11		
<i>Rodors</i>	5		1	6		
<i>Sant Iscle</i>	4			4		
Monistrol de Calders	8	1		9	9	8
Monistrol de Montserrat	73	2		75	75	73
Mura	13	1		14	14	13
Navarces	10			10	10	10
Rajadell	9	1		10	10	9
Rocafort	9			9	9	9
Sallent de Llobregat	95	4	1	100	112	106
<i>Cornet</i>	11	1		12		
Sant Feliu Sasserra	25	1		26	26	25
Sant Fruitós de Bages	13			13	25	20
<i>Sant Benet de Bages</i>	4	5		9		
<i>Olzinelles</i>	3			3		
Sant Joan de Vilatorrada						
Sant Mateu de Bages	11	1		12	38	36
<i>Castelltallat</i>	20	1		21		
<i>Coaner</i>	5			5		
Sant Salvador de Guardiola	6			6	23	23

JOSEP IGLÉSIES

<i>Salelles</i>	17			17		
Sant Vicenç de Castellet	7			7	11	11
<i>Vallhonesta</i>	4			4		
Santa Maria d'Oló	18	1		19	41	38
<i>Sant Feliu de Terrassola</i>	13	1		14		
<i>Sant Joan d'Oló</i>	7	1		8		
Santpedor	100	8		108	108	100
Súria	24	1		25	25	24
Talamanca	12	1		13	13	12
Sant Martí de Torroella	4			4	4	4
TOTAL	1.352	111	13	1.476	1.476	1.352

Berguedà

	I	II	III	IV	V	VI
Avià	20	1		21	23	22
<i>Obiols</i>	2			2		
la Baells	4			4	4	4
Bagà	92	10	8	110	110	92
Berga	123	11		134	134	123
Borredà					3	3*
<i>Boatella</i>	1			1		
<i>Roma</i>	2			2		
Brocà	9			9	14	14
<i>Grèixer</i>	4			4		
<i>Santa Cília</i>	1			1		
Capolat	21	1		22	29	28
<i>Coforb</i>	4			4		
<i>Travil</i>	3			3		
Casserres	13	1		14	14	13
Castell de l'Areny	9	1		10	10	9
Castellar de n'Hug	5			5	5	5
Castellar del Riu	3	1		4	6	5
<i>Espinalvet</i>	2			2		
Cercs					6	6*
<i>Sant Salvador de la Vedella</i>	6			6		
l'Espunyola	5			5	5	5
Fígols de les Mines	4			4	9	9
<i>Peguera</i>	5			5		
Gironella	15	1		16	16	15
Gisclareny	3			3	3	3

Gósol	26	2		28	39	37
<i>Bonner</i>	3			3		
<i>Mirapol</i>	4			4		
<i>Vilacireres</i>	4			4		
Guardiola de Berguedà	1			1	2	2
<i>Sant Julià de Cerdanyola</i>	1			1		
Montclar de Berguedà	10	1		11	11	10
Montmajor					40	39*
<i>Aguilar de Mossèn Biure</i>	1			1		
<i>Barri</i>	8	1		9		
<i>Correà</i>	9			9		
<i>Fígols dels Pabordes</i>						
<i>de Berga</i>	2			2		
<i>Gargallà</i>	5			5		
<i>Pujol de Planès</i>	6			6		
<i>Sorba i Codonyer</i>	8			8		
la Nou de Berguedà	10			10	12	12
<i>Malanyeu</i>	2			2		
Olvan	12	1		13	13	12
la Pobla de Lillet	40	2	2	44	44	40
Puig-reig	9	1		10	12	11
<i>Merola</i>	2			2		
la Quar						
Sagàs	8	1		9	15	14
<i>Biure</i>	6			6		
Saldes	17	1		18	40	37
<i>Espà i Feners</i>	9	1		10		
<i>Maçaners</i>	11	1		12		
Sant Jaume de Frontanyà	3			3	3	3
Santa Maria de Merlès	12	1		13	20	19
<i>Sant Martí de Merlès</i>	7			7		
Vallcebre	13			13	13	13
la Vallldan	2			2	2	2
Vilada	8	1	1	10	10	8
Viver i Serrateix					20	14
<i>Sant Joan de Montdarn</i>	2			2		
<i>Serrateix</i>	7	5		12		
<i>Viver</i>	5	1		6		
TOTAL	629	47	11	687	687	629

Solsonès

	I	II	III	IV	V	VI
Castellar de la Ribera	11	1		12	41	38
<i>Ceuró</i>	8	1		9		
<i>Clarà</i>	14	1		15		
<i>Pampe</i>	5			5		
Clariana de Cardener	12			12	29	29
<i>Hortoneda</i>	5			5		
<i>Joval</i>	12			12		
la Coma i la Pedra					32	29*
<i>castell de Pedra</i>	29	2	1	32		
Guixers					59	55
<i>Castelltort</i>	21	1		22		
<i>la Corriu i Escales</i>	9	1		10		
<i>Sisquer</i>	25	1	1	27		
Lladurs	12			12	45	45
<i>Isanta</i>	2			2		
<i>la Llena</i>	11			11		
<i>Montpol</i>	4			4		
<i>Terrassola</i>	6			6		
<i>Timoneda</i>	6			6		
<i>els Torrents</i>	4			4		
Llanera	2			2	40	38
<i>Cellers</i>	5	1		6		
<i>Claret</i>	13	1		14		
<i>Fontanet</i>	5			5		
<i>Vallferosa</i>	13			13		
Llobera de Solsonès	24	1		25	34	33
<i>Torredenegó</i>	4			4		
<i>Peracamps</i>	5			5		
Navès	28	1		29	76	75
<i>Besora</i>	11			11		
<i>Castelló</i>	31			31		
<i>Linya</i>	3			3		
<i>Soler Guifré</i>	2			2		
Odèn					12	11*
<i>Canalda</i>	11	1		12		
Olius					18	18*
<i>Brics</i>	3			3		
<i>Castellvell</i>	15			15		
Pinell de Solsonès	13	1	1	15	58	54
<i>Madrona</i>	21	1		22		

EL FOGATGE DE 1515

<i>Miravé</i>	8	1		9		
<i>Sallent de Solsonès</i>	4			4		
<i>Sant Climent</i>	8			8		
Pinós	9	2		11	76	70
<i>Ardèvol</i>	40	1		41		
<i>Matadeporros</i>	2			2		
<i>Matamargó</i>	6	1		7		
<i>Sant Gra</i>	4			4		
<i>Vallmanya</i>	9	2		11		
Riner	10	1		11	53	48
<i>Freixenet</i>	16			16		
<i>parròquia de Sant Jaume</i>	9			9		
<i>Santa Susanna</i>	6			6		
<i>Su</i>	9	1	1	11		
Sant Llorenç de Morunys	89	12		101	105	92
<i>Racó de Mosoll</i>	3	1		4		
Solsona	270	36	9	315	315	270
TOTAL	907	73	13	993	993	907

REGIÓ VUTTENA: LLEIDA

Garrigues

	I	II	III	IV	V	VI
l'Albagés	12	1		13	13	12
l'Albi	93	4	1	98	98	93
Arbeca	156	10		166	166	156
les Borges Blanques	92	4	1	97	106	101
<i>Castellots reial</i>	8			8		
<i>Masroig</i>	1			1		
la Bovera	6			6	6	6
Castelldans	33	1		34	34	33
Cervià	20	1		21	34	32
<i>les Besses</i>	12	1		13		
el Cogul	32	1	1	34	34	33
l'Espluga Calba	43	1	1	45	45	43
Fulleda						
la Granadella	82	4		86	86	82
Granyena de les Garrigues	29	3		32	32	29
Juncosa	19	1		20	30	29
<i>Sisquella</i>	10			10		
Juneda	66	3		69	72	69

JOSEP IGLÉSIES

<i>Miravall</i>	1			1		
<i>Vinferri</i>	2			2		
els Omellons						
la Pobla de Cérvoles						
la Pobleta de la Granadella	8			8	8	8
Puiggròs	13	1		14	14	13
el Soleràs	18			18	18	18
Tarrés						
els Torms	10			10	10	10
[Torregrossa	37	1		38	38	37]
el Vilosell						
Vinaixa						
TOTAL [divisió 1936]	803	37	4	844	844	803
TOTAL [div. actual]	766	36	4	806	806	766

El municipi de Torregrossa forma part actualment de la comarca del Pla d'Urgell.

Noguera

	I	II	III	IV	V	VI
Àger	64	12	3	79	100	84
<i>Aguiló</i>	4			4		
<i>Millà</i>	4			4		
<i>Règola</i>	12			12		
<i>Torre dels Homs</i>				1	1	
Albesa	86	2	3	91	93	88
<i>Camporrells</i>	2			2		
Alfarràs	28	1		29	29	28
Algerri	41	2		43	43	41
Alòs de Balaguer						
Anyà					60	55*
<i>Alentorn</i>	17	1	1	19		
<i>Montmagastre</i>	38	3		41		
Artesa de Segre	44	1		45	63	61
<i>Baldomar</i>	4			4		
<i>Vilves</i>	13	1		14		
les Avellanes	18			18	40	38
<i>Vilanova de les Avellanes</i>	20	2		22		
Balaguer	365	17	17	399	417	382
<i>Pobla del Corb</i>	17		1	18		
Baronia de Rialb					9	7*
<i>Gualter</i>	7	2		9		

Belcaire d'Urgell	20	1		21	21	20
Bellmunt d'Urgell	11			11	11	11
[Bellvis	21	2		23	34	30]
<i>els Arcs</i>	9	2		11		
Cabanabona	20	1		21	27	26
<i>Vilamajor d'Agramunt</i>	6			6		
Camarasa	69	3	3	75	75	69
Castelló de Farfanya	143	8	6	157	157	143
Cubells	80	6		86	88	82
<i>Torre de Fluvià</i>	2			2		
Fontllonga					10	10*
<i>Figuerola de Meià</i>	10			10		
Foradada	25	1		26	26	25
Ivars de Noguera						
[Linyola	83	2		85	85	83]
Menàrguens						
Montgai	45	1		46	66	64
<i>Butsènit d'Urgell</i>	19	1		20		
Oliola					9	8*
<i>Coscó</i>	8	1		9		
Os de Balaguer	43	2		45	58	54
<i>Gerb</i>	11	1	1	13		
Penelles	16			16	21	21
<i>Bellestar</i>	5			5		
[el Poal	7	1	1	9	9	7]
Ponts	131	7		138	138	131
la Portella	38	2		40	40	38
Preixens	18	1	1	20	20	18
Santa Linya	35	1		36	36	35
Santa Maria de Meià	14	3		17	17	14
la Sentiu de Sió	8	1	1	10	10	8
Térmens	39	1		40	40	39
Tiurana	29	2		31	43	41
<i>Miralpeix</i>	12			12		
Torrelameu	27			27	27	27
el Tossal	10			10		
Tragó de Noguera	14	1		15	15	14
Tudela de Segre	18	1	1	20	33	30
<i>Seró</i>	12	1		13		
Vallfogona de Balaguer						1*
<i>la Ràpita</i>			1	1		
Vilanova de l'Aguda	29	2		31	31	29
Vilanova de Meià	75	5		80	101	96
<i>Argentera</i>	2			2		

<i>la Gàrzola</i>	9			9		
<i>Lluçars</i>	10			10		
TOTAL [divisió 1936]	1.967	105	41	2.113	2.113	1.967
TOTAL [div. actual]	1.847	98	41	1.986	1.986	1.847

Els municipis entre claudàtors ([]) formen part actualment de la comarca del Pla d'Urgell.

Segarra

	I	II	III	IV	V	VI
<i>l'Aranyó</i>	6			6	55	52
<i>el Canós</i>	11			11		
<i>Concabella</i>	18	2		20		
<i>Hostafrancs</i>	16	1		17		
<i>Montcortès</i>	1			1		
<i>Biosca</i>	31	2		33	57	54
<i>Lloberola</i>	23	1		24		
<i>Cervera</i>	419	48	11	478	490	431
<i>Vergós de Cervera</i>	12			12		
<i>Estaràs</i>	2			2	31	28
<i>Altariba</i>	2			2		
<i>Ferran</i>	10	1		11		
<i>Gàver</i>	6	1		7		
<i>Vergós Guerrejat</i>	8	1		9		
<i>Florejacs</i>	11	2		13	35	32
<i>Gra</i>	4			4		
<i>Palou de Sanaiüja</i>	11			11		
<i>Sant Martí de la Morana</i>	4			4		
<i>les Sitges</i>	2	1		3		
<i>Freixenet de Segarra</i>	11	1		12	46	44
<i>Amorós</i>	3			3		
<i>Castell de Santa Maria</i>	3			3		
<i>Palamós</i>	3			3		
<i>la Rabassa</i>	9			9		
<i>Sant Domí</i>	4			4		
<i>Sant Guim de la Rabassa</i>	5			5		
<i>la Tallada</i>	6	1		7		
<i>Granyanella</i>	13	1		14	35	33
<i>la Curullada</i>	8	1		9		
<i>Fonolleres</i>	4			4		
<i>la Móra</i>	1			1		
<i>Tordera</i>	7			7		

Granyena de Segarra	51	1		52	55	51
Guissona	166	23	2	191	193	166
<i>Fluvià</i>		1	1	2		
Ivorra	44	2		46	46	44
Massoteres	15	1		16	32	30
<i>Palou de Torà</i>	7			7		
<i>Talteüll</i>	8	1		9		
Montoliu de Segarra	16	1		17	82	77
<i>l'Ametlla de Segarra</i>	19	1		20		
<i>Cabestany</i>	6			6		
<i>la Guàrdia Lada</i>	22	2		24		
<i>Vilagrasseta</i>	14	1		15		
les Oluges					41	38
<i>Oluja Jussana</i>	10	1		11		
<i>Oluja Subirana</i>	8			8		
<i>Montfalcó Murallat</i>	10	1		11		
<i>Santa Fe de Segarra</i>	10	1		11		
les Pallargues					24	24*
<i>Montroig</i>	24			24		
Sant Ramon del Portell					35	33
<i>Guspí</i>	8			8		
<i>la Manresana</i>	11	1		12		
<i>Portell</i>	8	1		9		
<i>Viver de Segarra</i>	6			6		
Prenyanosa	9	1		10	37	35
<i>Cardosa</i>	6			6		
<i>Castellnou d' Oluges</i>	15	1		16		
<i>Malgrat</i>	5			5		
Sanaüja	157	17		174	174	154
Sant Antolí Vilanova					53	49*
<i>Sant Antolí</i>	11	2		13		
<i>Briançó</i>	8			8		
<i>Montfar</i>	5			5		
<i>Montlleó</i>	9	1		10		
<i>Montpalau</i>	10	1		11		
<i>Pomar</i>	6			6		
Sant Guim de la Plana	10	1		11	24	22
<i>Comabella</i>	5			5		
<i>Vicfred</i>	7	1		8		
Sant Pere dels Arquells	10	8	2	20	36	33
<i>Gramuntell</i>	11			11		
<i>Llindars</i>	5			5		
<i>Rubinat</i>	5	1		6		
<i>Timor</i>	4			4		

JOSEP IGLÉSIES

Talavera	31	1		32	74	70
<i>Bellmunt de Segarra</i>	8	1		9		
<i>Civit</i>	10	1		11		
<i>Pallerols</i>	13	1		14		
<i>Pavia</i>	8			8		
Tarroja de Segarra	26	1	1	28	28	26
Torà de Riubregós	74	5	1	80	92	86
<i>l'Aguda de Torà</i>	12			12		
Torrefeta	14		1	15	78	72
<i>Bellvei</i>	18			18		
<i>el Far</i>	5			5		
<i>el Llor</i>	10	1		11		
<i>Riber</i>	6			6		
<i>Sedó</i>	19	1	3	23		
Vallfogona de Riucorb	32	1		33	33	32
TOTAL	1.721	150	22	1.893	1.893	1.721

Segrià

	I	II	III	IV	V	VI
Aitona	121	2	3	126	126	121
els Alamús	8			8	8	8
Albatàrrec	18			18	18	18
Alcanó	30	1		31	31	30
Alcarràs	75	3	2	80	107	99
<i>Montagut</i>	23	3		26		
<i>Vallmanya</i>	1			1		
Alcoletge	34	1		35	35	34
Alfés	46	1		47	59	58
<i>Vinfaró</i>	12			12		
Alguaire	106	9		115	115	106
Almacelles	19	1		20	20	19
Almatret	18	1		19	19	18
Almenar	109	7		116	123	109
<i>Torre de Santa Maria</i>	7			7		
Artesa de Lleida	38	1		39	39	38
Aspa	25	1		26	26	25
[Bell-lloc d'Urgell]	41	1		42	42	41]
Benavent de Segrià	16	1		17	22	21
<i>Alendir</i>	5			5		
Corbins	33	2	1	36	50	47
<i>les Cases de Corbins</i>	14			14		

la Granja d'Escarp	34	1		35	52	51
<i>Vilaseca</i>	17			17		
[Fondarella	27	1	1	29	29	27]
[Golmés	35	2	2	39	39	37]
Llardecans	31	1		32	32	31
Lleida	852	196	64	1.112	1.201	940
<i>Raimat</i>	8			8		
<i>Rufea</i>	22			22		
<i>Sucs</i>	9			9		
<i>Torres de Sanui</i>	24	1		25		
<i>Vilanova de l'Horta</i>	25			25		
Maials	42	2		44	44	42
Massalcoreig	10			10	10	10
[Miralcamp	29	1	1	31	31	29]
[Mollerussa	29	1		30	30	29]
Montoliu de Lleida	13			13	13	13
[Palau d'Anglesola	43	1	1	45	45	43]
Puigverd de Lleida	28	1		29	29	28
Rosselló	13	1		14	21	20
<i>el Canís</i>	7			7		
Sarroca de Segre	25	2		27	27	25
Seròs	155	1	3	159	159	155
[Sidamon	15	1		16	15	15]
Sudanell	46	1		47	47	46
Soses	24	1		25	28	26
<i>Gebut</i>	3			3		
Sunyer	28	2		28	30	28
Torrebesses	36	1		37	37	36
Torrefarrera	38	1		39	39	38
Torres de Segre	58	1		59	59	58
Torreserona	16	1		17	17	16
Vilanova d'Alpicat	33	1		34	46	43
<i>Gimenells</i>	12	2		14		
Vilanova de la Barca	41	1		42	42	41
Vilanova de Segrià	48	2	3	53	53	48
TOTAL [divisió 1936]	2.675	262	81	3.018	3.018	2.675
TOTAL [div. actual]	2.456	254	76	2.789	2.786	2.456

Urgell

	I	II	III	IV	V	VI
Agramunt	192	10	6	208	220	204
<i>Mafet</i>	12			12		
Anglesola	79	5	1	85	93	86
[Barbens	28	1	1	30	38	35]
<i>el Bullidor</i>	7	1		8		
Belianes	31	1		32	36	35
<i>els Eixaders</i>	4			4		
Bellpuig d'Urgell	90	7	3	100	100	90
[Castellnou de Seana	33	2		35	35	33]
Castellserà	30	1		31	31	30
Ciutadilla	47	1		48	48	47
Claravalls	31	1		32	32	31
Donzell d'Urgell	24			24	47	45
<i>Montclar</i>	21	1	1	23		
la Figuerosa	12	1		13	30	28
<i>Altet</i>	16	1		17		
Fuliola	27	1		28		
Guimerà	97	5	1	103		
[Ivars d'Urgell	19	1		20	20	19]
Maldà	38	1		39		
Montornès de Segarra	21	1		22	32	31
<i>el Mas de Bondia</i>	10			10		
Nalec	21	1	1	23	23	21
Omells de na Gaia	23	1		24	24	23
Ossó de Sió					41	37*
<i>Bellver de Sió</i>	13	1		14		
<i>Castellnou Montfalcó</i>	16	1		17		
<i>Montfalcó d'Agramunt</i>	8	2		10		
Preixana	44	1	1	46	46	44
Puigverd d'Agramunt						
Rocafort de Vallbona	22			22	32	32
<i>Llorenç</i>	8			8		
<i>el Vilet</i>	2			2		
Rocallaura	9	1		10	10	9
Sant Martí de Maldà	62	3		65	65	62
Talladell	11			11	12	12
<i>quadra Corbella</i>	1			1		
Tàrraga	211	27	7	245	249	215
<i>Ofegat</i>	4			4		
Tornabous	7	1		8	12	11

EL FOGATGE DE 1515

<i>la Guàrdia d'Urgell</i>	4			4		
Vallbona de les Monges	11	2		13	13	11
Verdú	129	14		143	143	129
Vilagrassa	24	1		25	25	24
[Vilanova de Bellpuig	40	3		43	43	40]
TOTAL [divisió 1936]	1.546	102	22	1.670	1.670	1.546
TOTAL [div. actual]	1.419	94	21	1.534	1.534	1.499

Els municipis entre claudàtors ([I]) formen part actualment de la comarca del Pla d'Urgell.

[Pla d'Urgell]

	I	II	III	IV	V	VI
Barbens	28	1	1	30	38	35
<i>el Bullidor</i>	7	1		8		
Bell-lloc d'Urgell	41	1		42	42	41
Bellví	21	2		23	34	30
<i>Arcs</i>	9	2		11		
Castellnou de Seana	33	2		35	35	33
Fondarella	27	1	1	29	29	27
Golmés	35	2	2	39	39	37
Ivars d'Urgell	19	1		20	20	19
Linyola	83	2		85	85	83
Miralcamp	29	1	1	31	31	29
Mollerussa	29	1		30	30	29
Palau d'Anglesola	43	1	1	45	45	43
el Poal	7	1		8	8	7
Sidamon	15	1		16	15	15
Torregrossa	37	1		38	38	37
Vilanova de Bellpuig	40	3		43	43	40
TOTAL	503	24	6	533	533	503

REGIÓ NOVENA: TREMP**Alt Urgell**

	I	II	III	IV	V	VI
Alàs	13	1		14	18	17
<i>Torres</i>	4			4		
Alinyà						
Anserall	6			6	21	21

<i>Calvinyà</i>	10			10		
<i>Estelareny</i>	3			3		
<i>Morters</i>	2			2		
Aravell	11	1		12	38	36
<i>Bellestar</i>	2			2		
<i>Campmajor</i>	3			3		
<i>Montferrer</i>	20	1		21		
Arcavell	19	1		20	20	19
Arfa	15	1		16	29	28
<i>Nabiners</i>	13			13		
Aristot	3	1		4	4	3
Ars					7	7*
<i>Ministrells</i>	7			7		
Arsèguel	19	2	1	22	22	19
Bassella	6			6	35	32
<i>Aguilar</i>	1			1		
<i>Altés</i>	11	1		12		
<i>Castellnou de Bassella</i>	1	1	1	3		
<i>Ogern</i>	13			13		
Bescaran	28	2		30	30	28
Cabó					7	7*
<i>Ares</i>	7			7		
Castellbò	77	10		87	87	77
Castellciutat	39	2		41	41	39
Cava	1			1	17	15
<i>Ansovell</i>	10	1		11		
<i>Querforadat</i>	4	1		5		
Cerc					16	16*
<i>Artedó</i>	16			16		
Civís	22	1		23	54	51
<i>Argolell</i>	8	1		9		
<i>Asnurri</i>	21	1		22		
Coll de Nargó	14	2		16	16	14
Estamariu	15	1		16	16	15
Fígols d'Organyà	7	1		8	8	7
Fórnols de Cadí	16	1		17	17	16
Gavarra	6			6	6	6
la Guàrdia d'Ares					2	2*
<i>Espaèn</i>	2			2		
Guils del Cantó	12	2		14	16	14
<i>Solans</i>	2			2		
Josa de Cadí	12	1		13	13	12
Montanissell					17	17*
<i>Fonollet</i>	10			10		

<i>Sallent d'Organyà</i>	4			4		
<i>Valldarques</i>	3			3		
Noves de Segre	40	4		44	59	54
<i>Bigordà</i>	14	1		15		
Oliana						
Organyà						
Pallerols del Cantó	2			2	22	20
<i>Cassovall</i>	3			3		
<i>Santa Cecília d'Elins</i>	13	1		14		
<i>Saulet</i>	2	1		3		
la Parròquia d'Hortó	15	1		16	32	29
<i>Adrall</i>	8	2		10		
<i>Gramós</i>	6			6		
Peramola	44	5		49	50	44
<i>Castell-llebre</i>		1		1		
el Pla de Sant Tirs	20	2		22	22	20
la Seu d'Urgell	151	42	3	196	196	151
Taús	22			22	26	26
<i>Castells</i>	4			4		
Toloriu	7			7	13	11
<i>Bar</i>	4	2		6		
Tost					6	6*
<i>la Bastida</i>	6			6		
Tuixén	11	2		13	13	11
la Vansa	27	1		28	29	28
<i>Mas de la Cerqueda</i>	1			1		
Vall de Castellbò	49			49	84	84
<i>Alvet</i>	4			4		
<i>Avellanet</i>	3			3		
<i>Carmeniu</i>	4			4		
<i>Sant Andreu</i>	2			2		
<i>Santa Creu</i>	11			11		
<i>Seix</i>	4			4		
<i>Sendes</i>	3			3		
<i>Solanell</i>	4			4		
TOTAL	1.022	102	5	1.129	1.129	1.022

Pallars Jussà

	I	II	III	IV	V	VI
Abella de la Conca	23	2		25	25	23
Aramunt	15	1		16	16	15

Aransís	6		6	28	25
<i>Sant Cristòfol de la Vall</i>	4		4		
<i>Sant Martí de la Vall</i>	4	1	5		
<i>Sant Miquel de la Vall</i>	11	2	13		
[Barruera	14	2	16	82	72]
<i>Boí</i>	14	1	15		
<i>Cardet</i>	2		2		
<i>Cóll</i>	12	2	14		
<i>Erill la Vall</i>	13	1	14		
<i>Taüll</i>	29	4	33		
<i>Torroella</i>	2		2		
Benavent de la Conca	10	2	12	29	27
<i>Biscarri</i>	9		9		
<i>Gramanet i Fontsagrada</i>	8		8		
Benés	3		3	46	42
<i>Avellanos</i>	5		5		
<i>Buíra</i>	2		2		
<i>Castellvill</i>	7	1	8		
<i>Manyanet</i>	11	2	13		
<i>Sas</i>	8	1	9		
<i>Sentís</i>	4		4		
<i>Vilancòs</i>	2		2		
Claverol	8	1	9	11	10
<i>Sossís</i>	2		2		
Conques	57	4	62	62	57
[Durro	31	6	37	41	35]
<i>Sarais</i>	4		4		
Espluga de Serra	8	1	9	36	35
<i>Aulàs</i>	6		6		
<i>Castellet</i>	6		6		
<i>Llastarri</i>	15		15		
Fígols de la Conca				9	8*
<i>Eroles</i>	8	1	9		
Figuerola d'Orcau	40	2	42	42	40
la Guàrdia de Noguera	18	2	20	27	25
<i>Cellers</i>	5		5		
<i>Espona</i>	2		2		
Gurp de la Conca				7	7*
<i>Sant Adrià</i>	7		7		
Hortoneda de la Conca				5	4
<i>Vilanova de Pessonada</i>	4	1	5		
Isona <i>Covet i Llordat</i>	52	3	55	55	52
[Llesp				31	27]*
<i>Casós</i>	4		4		

<i>Castelló de Tor</i>	7			7		
<i>Gotarta</i>	7	1		8		
<i>Igüerri</i>	3			3		
<i>Irgo</i>	6	3		9		
Llimiana	34	4	1	39	39	34
[Malpàs	9	1		10	28	26]
<i>Erill Castell</i>	7			7		
<i>Erta</i>	7	2		9		
<i>Raons</i>	2			2		
Mont-ros	22	3	1	26	49	44
<i>Brenui</i>	5	1		6		
<i>Paüls</i>	7			7		
<i>Pobellà</i>	11			11		
Mur	8	3		11	15	12
<i>Altarriba de la Pabordia</i>	1			1		
<i>Meüll</i>	1			1		
<i>Santa Llúcia</i>	2			2		
Orcau	11	3		14	34	30
<i>Besturs</i>	9	1		10		
<i>Montesquiu</i>	7	1		8		
<i>Sant Bartomeu</i>	2			2		
Palau de Noguera	24	1		25	36	35
<i>Puigcercós</i>	11			11		
la Pobla de Segur	46	3		49	51	48
<i>Sant Joan de Vinyafrescal</i>	2			2		
la Pobleta de Bellvei	13	1		14	46	44
<i>Antist</i>	10	1		11		
<i>Castell-Estaó</i>	5			5		
<i>Estavill</i>	16			16		
[el Pont de Suert	30	2		32	36	34]
<i>Ventolà</i>	4			4		
Salàs	56	3	2	61	61	56
Sant Esteve de la Sarga	1			1	27	23
<i>Alsamora</i>	4	1		5		
<i>l'Alzina</i>	4			4		
<i>Estorm</i>	3	1		4		
<i>Moror</i>	11	2		13		
Sant Romà d'Abella	10			10	10	10
Sant Salvador de Toló	29	2		31	31	29
Sant Serni	7			7	7	7
Sapeira	10	1		11	46	43
<i>Escarlà</i>	10			10		
<i>Espills</i>	3	1		4		
<i>Esplugafreda</i>	5			5		

<i>Orrit</i>	10	1		11		
<i>Tercui</i>	5			5		
Sarroca de Bellera	18	3		21	55	51
<i>les Esglésies</i>	9			9		
<i>Santa Coloma d'Erdo</i>	24	1		25		
Senterada					58	53
<i>Cadolla</i>	6			6		
<i>Cérvoles</i>	4	1		5		
<i>Larén</i>	10	2		12		
<i>Lluçà</i>	10			10		
<i>Naens</i>	9	1		10		
<i>Puigcerver</i>	6	1		7		
<i>Surp</i>	8			8		
Serradell					28	25
<i>Erinyà</i>	13	1		14		
<i>Rivert</i>	6	1		7		
<i>Toralla</i>	4	1		5		
<i>Torallola</i>	2			2		
Suterranya	10	1		11	11	10
Talarn	54	3	3	60	60	54
la Torre de Cabdella	28	2		30	79	74
<i>Astell</i>	21	1		22		
<i>Guiró</i>	15	1		16		
<i>Oveix</i>	10	1		11		
Tremp	53	3	4	60	66	59
<i>Claret</i>	6			6		
[Vilaller					39	35]*
<i>Cierco</i>	1			1		
<i>Sarroca de Barrabés</i>	10	3		13		
<i>Senet</i>	20	1		21		
<i>Viu de Barrabés</i>	4			4		
Vilamitjana	10	2		12	12	10
[Viu de Llevata					38	35]*
<i>Abella d'Adons</i>	5			5		
<i>Adons</i>	7	1		8		
<i>Corroncui i la Bastideta</i>	10			10		
<i>Perves</i>	7	1		8		
<i>Pinyana</i>	6	1		7		
TOTAL [1936]	1.398	119	12	1.529	1.529	1.398
TOTAL [actual]	1.135	87	12	1.264	1.264	1.135

Els municipis entre claudàtors ([]) formen part actualment de la comarca de l'Alta Ribagorça.

Pallars Sobirà

	I	II	III	IV	V	VI
Alins	20			20	50	47
<i>Ainet de Besan</i>	9			9		
<i>Àreu</i>	10	2		12		
<i>Besan</i>	2			2		
<i>la Cavalleria de mos-</i>						
<i>sèn Copons</i>	6			6		
<i>Norís</i>	6	1		7		
<i>Tor</i>	4			4		
Altron	12	1		13	32	29
<i>Bernui</i>	12	1		13		
<i>Sorre</i>	5	1		6		
Baén					7	7*
<i>Castellnou</i>	7			7		
Castellàs	7	2		9	13	11
<i>Junyent</i>	3			3		
<i>Mesons</i>	1			1		
Enviny	16	1		17	77	73
<i>Castellviny</i>	9			9		
<i>Montardit</i>	15	1		16		
<i>Olþ</i>	23	1		24		
<i>el Pujal</i>	10	1		11		
Escaló	18	3		21	31	28
<i>Burgal</i>	1			1		
<i>Escart</i>	4			4		
<i>Estaron</i>	5			5		
Espot	18	1		19	22	20
<i>Estaís</i>	2	1		3		
Estac	25	2		27	32	29
<i>Arcalís</i>	4	1		5		
Estaon	5	1		6	12	10
<i>Ainet de Cardós</i>	5	1		6		
Esterri d'Àneu	21	5		26	26	21
Esterri de Cardós	21	4		25	25	21
Farrera de Pallars	6	1		7	10	9
<i>Mallolís</i>	3			3		
Gerri de la Sal	15	4		19	19	15
Gil	18	1		19	34	31
<i>Alós</i>	11	2		13		
<i>Àrreu</i>	2			2		
Jou					12	10*

<i>Berrós</i>	4	1		5		
<i>Dorve</i>	6	1		7		
Lladorre						
Llavorsí	12	1		13	19	17
<i>Aidí</i>	5	1		6		
Llessui	15			15	28	27
<i>Seurí</i>	12	1		13		
Montcortès de Pallars					39	37*
<i>Ancs</i>	5			5		
<i>Bretui</i>	6			6		
<i>Mentui</i>	13	1		14		
<i>Peracals</i>	9	1		10		
<i>Sellui</i>	4			4		
Peramea	29	3		32	47	43
<i>Plan de Corts</i>	10	1		11		
<i>Pujol</i>	4			4		
Rialb de Noguera	25	3	1	29	36	32
<i>Berani</i>	7			7		
Ribera de Cardós					29	28*
<i>Surri</i>	28	1		29		
Son	30	2		32	32	30
Soriguera					73	66*
<i>Freixa</i>	4			4		
<i>Llagunes</i>	9			9		
<i>Malmercat</i>	4	1		5		
<i>Tornafort</i>	9			9		
<i>Vilamur</i>	40	6		46		
Sorpe	13	3		16	31	25
<i>Borén</i>	6	1		7		
<i>Isavarre</i>	6	2		8		
Sort	42	6		48	48	42
Surp	4	1		5	17	15
<i>Caregue</i>	5	1		6		
<i>Escàs</i>	4			4		
<i>Rodès</i>	2			2		
Tírvia	23	3	3	29	29	23
Unarre	6	1		7	39	33
<i>Aurós</i>	3			3		
<i>Burgo</i>	8	1		9		
<i>Cerbi</i>	5	1		6		
<i>Escalarre</i>	8	1		9		
<i>Gavàs</i>	3	2		5		
València d'Àneu	8	3		11	11	8
TOTAL	797	89	4	890	890	797

Vall d'Aran

No figura en el fogatge.

[Alta Ribagorça]

	I	II	III	IV	V	VI
Barruera	14	2		16	82	72
<i>Boí</i>	14	1		15		
<i>Cardet</i>	2			2		
<i>Cóll</i>	12	2		14		
<i>Erill la Vall</i>	13	1		14		
<i>Tauíll</i>	29	4		33		
<i>Torroella</i>	2			2		
Durro	31	6		37	41	35
<i>Sarais</i>	4			4		
Llesp					31	27*
<i>Casós</i>	4			4		
<i>Castelló de Tor</i>	7			7		
<i>Gotarta</i>	7	1		8		
<i>Igüerri</i>	3			3		
<i>Irgo</i>	6	3		9		
Malpàs	9	1		10	28	26
<i>Erill Castell</i>	7			7		
<i>Ertà</i>	7	2		9		
<i>Raons</i>	2			2		
el Pont de Suert	30	2		32	36	34
<i>Ventolà</i>	4			4		
Vilaller					39	35*
<i>Cierco</i>	1			1		
<i>Sarroca de Barrabés</i>	10	3		13		
<i>Senet</i>	20	1		21		
<i>Viu de Barrabés</i>	4			4		
Viu de Llevata					38	35*
<i>Abella d'Adons</i>	5			5		
<i>Adons</i>	7	1		8		
<i>Corroncui i la Bas-</i> <i>tideta</i>	10			10		
<i>Perves</i>	7	1		8		
<i>Pinyana</i>	6	1		7		
TOTAL	263	32		295	295	263

COMARQUES ACTUALMENT SOTA DOMINI FRANCÈS

Alta Cerdanya

	I	II	III	IV	V	VI
els Angles	13	1		14	14	13
Angostrina	7	1		8	10	9
<i>Sant Martí d'Envals</i>	2			2		
Bolquera	10	1		11	11	10
la Cabanassa						
Càldegues	6	1		7	8	7
<i>Oncés</i>	1			1		
Dorres	6	1		7	7	6
Èguet	4	1		5	5	4
Eina	10	1		11	11	10
Enveig	11	1	1	13	18	16
<i>Bena</i>	4			4		
<i>Feners</i>	1			1		
Er	16	1		17	17	16
Estavar	11	1		12	17	16
<i>Bajande</i>	4			4		
<i>Callastre</i>	1			1		
Font-rabiosa	10			10	10	10
Formiguera	11	1		12	14	13
<i>Vilanova de Formiguera</i>	2			2		
la Guingueta d'Ix					8	7
<i>Ix</i>	7	1		8		
la Llaguna	3	1		4	4	3
Llo	16	1		17	22	21
<i>Roet</i>	5			5		
Matamala	8	1		9	9	8
Naüja	8	1		9	9	8
Oceja	21	1		22	22	21
Odelló i Vià					15	13
<i>Odelló</i>	7	1		8		
<i>Vià</i>	6	1		7		
Palau de Cerdanya	4	1		5	5	4
Planès						
Porta	2			2	10	8
<i>Querol</i>	6	1	1	8		
Porté	4			4	4	4
Puigbaladó	10	1	1	12	16	14
<i>Riutort</i>	4			4		

EL FOGATGE DE 1515

Ral	7	1		8	9	8
<i>Odelló de Querramat</i>	1			1		
Sallagosa	11	1		12	21	19
<i>Ro</i>	5	1		6		
<i>Vedrinyans</i>	3			3		
Sant Pere dels Forcats	4	1		5	5	4
Santa Llocaia	14	1		15	16	15
<i>Concellabre</i>	1			1		
Sautó	2			2	2	2
Targasona	8	1		9	9	8
la Tor de Querol	3	1		4	7	6
<i>Iravalls</i>	1			1		
<i>Quers</i>	2			2		
Ur	13	1		14	16	15
<i>Florí</i>	2			2		
Vallsabollera	6			6	6	6
Vilanova de les Escaldes	7	1		8	8	7
Vilar d'Ovança (Montlluís)	5			5	5	5
TOTAL	336	31	3	370	370	336

Conflent

	I	II	III	IV	V	VI
Aiguatèbia						
Arboçols	3			3	7	7
<i>Marcèvol</i>	4			4		
Campome	4			4	5	5
<i>Croells</i>	1			1		
Castell de Vernet	2			2	6	2
<i>Sant Martí del Canigó</i> <i>(monestir)</i>		4		4		
Catllà de Conflent	33	3		36	36	33
Cauders de Conflent						
Censà						
Clerà					1	1*
<i>Villerac</i>	1			1		
Codalet	33	2	1	36	46	33
<i>Sant Miquel de Cuixà</i> <i>(monestir)</i>		10		10		
Conat	3	1		4	9	8
<i>Bell-lloc</i>	3			3		
<i>Vallans</i>	2			2		
Cornellà de Conflent	11	5		16	16	11

Escaró	9	1		10	10	9
Espirà de Conflent	19	2	1	22	22	19
Estoer	24	1		25	24	24
Eus	26	1		27	27	26
Fillols	11	1		12	12	11
Finestret	14	1		15	15	14
Fontpedrosa	5			5	10	9
<i>Prats de Balaguer</i>	4	1		5		
Fullà	8	1		9	9	8
Glorianes	6			6	7	7
<i>Arenyanes</i>	1			1		
Jóc	15	1	1	17	17	15
Jújols	3	1	1	5	5	3
Marquixanes	23	1		24	24	23
els Masos	11			11		
Mentet						
Molig	8	1		9	9	8
Mosset	22	1	1	25	25	22
Noedes	5			5		
Nyer	12	1	1	14	24	21
<i>En</i>	9	1		10		
Oleta	13	1		14	25	23
<i>la Bastida d'Oleta</i>	1			1		
<i>Èvol</i>	9	1		10		
Orbanyà	3	1		4	4	3
Orellà	6			6	6	6
Pi de Conflent	5			5	5	5
Prada	91	3		94	94	91
Ralleu de Conflent						
Rià	15	2		17	17	15
Rigardà	14	1		15	15	14
Rodés	26	1		27	28	26
<i>Ropidera</i>	1			1		
Saorra	17	2		19	26	24
<i>Torèn</i>	7			7		
Serdinyà	7	1		8	20	19
<i>Flaçà</i>	3			3		
<i>la Guàrdia</i>	1			1		
<i>els Horts</i>	4			4		
<i>Joncet</i>	4			4		
Soanyes	8			8	8	8
Talau						
Tarerac						
Taurinyà	10	1		11	11	10

Toès						
Vallestàvia						
Vallmanya						
Vernet	12	1		13	13	12
Vilafranca del Conflent	57	10	2	69	69	57
Vinça	86	12	1	99	108	95
<i>Saorla</i>	9			9		
TOTAL	744	78	9	831	831	744

Rosselló

	I	II	III	IV	V	VI
Alenyà	10	1		11	11	10
Bages del Rosselló	35	1		36	36	35
Baixàs	73	6		79	79	76
Banyuls dels Aspres el Barcarès	28	2		30	30	28
la Bastida i Bula d'Amunt	16	1		17	17	16
Bau	8	1		9	9	8
Bellestar de la Frontera						
Bompàs	23	1		24	24	23
Brullà	12	1		13	13	12
Bula d'Amunt [amb la Bastida]						
Bulaternera	54	3		57	57	54
Cabestany	4	1		5	5	4
Calça	7	1		8	8	7
Cameles	5	1		6	8	7
<i>Vallicrosa</i>	2			2		
Canet de Rosselló	51	7		58	58	51
Cànoes	1			1	1	1
Casafabre	5	1		6	6	5
les Cases de Pena	2			2	2	2
Cassanyes						
Castellnou dels Aspres	9	2		11	11	9
Clairà	80	3	1	84	88	84
<i>Sant Pere del Vilar</i>	4			4		
Corbera de les Cabanes	1			1	1	1
Corbera del Castell	16	2		18	18	16
Cornellà de la Ribera	31	2	2	35	35	31
Cornellà del Bèrcol	5	1		6	6	5
Elna	227	52	2	281	281	227
Espirà de l'Aglí	17	1		18	18	17

Estagell	43	7		50	50	43
Forques i Torderes	34	4		38	38	34
Hortafà	15	1		16	16	15
Illa	233	19	4	256	256	233
Llauró	7	1		8	8	7
Llupià	10	1		11	11	10
Millars	139	15	1	155	155	139
Montalbà del Castell						
Montescot	9			9	9	9
Montner	7	1		8	8	7
Montoriol	3			3	3	3
Nefiac	10	1		11	11	10
Òpol	3			3	3	3
Paça	15	1		16	20	15
<i>Camp (monestir)</i>		4		4		
Parestortes	9	1		10	10	9
Perellós						
Perpinyà	2.578	128	27	2.733	2.733	2.578
Pesillà de la Ribera	63	4	1	68	68	63
Pià	53	3		56	56	53
Pollestres	11	1		12	12	11
Pontellà	16	2		18	23	21
<i>Nils</i>	5			5		
Prunet i Bellpuig					11	10*
<i>Bellpuig</i>	10	1		11		
Queixàs					5	5*
<i>Candell</i>	5			5		
Ribesaltes	65	2		67	67	65
Salelles	2			2		
Salses	9	1		10	18	16
<i>Garrius</i>	7	1		8		
Sant Cebrià de Rosselló	20	1		21	21	20
Sant Esteve del Monestir	5	1		6	6	5
Sant Feliu d'Amunt	3	1		4	4	3
Sant Feliu d'Avall	40	2		42	42	40
S. Hipòlit de la Salanca	22	2		24	24	22
Sant Joan la Cella	6			6	6	6
S. Llorenç de la Salanca	17	2		19	19	17
Sant Miquel de Llores						
Sant Nazari	12	1		13	13	12
Santa Coloma de Tuïr	3			3	3	3
Santa Maria de la Mar	32	3	1	36	36	32
el Soler	29	2	1	32	32	29
Talteüll	11	1		12	12	11

EL FOGATGE DE 1515

Terrats	9	1		10	10	9
Tesà	6	1		7	7	6
Toluges						
Torderes (amb Forques)						
la Torre de França						
la Torre d'Elna	9			9	9	9
Torrelles de la Salanca	21	4		25	25	24
Tresserra	12	1		13	13	12
Trevillac						
Trullars	20	2		22	22	20
Tuïr	146	11		159	159	146
Vilallonga de la Salanca	56	2	1	59	59	56
Vilamulaca	8	1	1	10	10	8
Vilanova de la Ribera	8	1		9	9	8
Vilanova de Raó	7	1		8	8	7
Vingrau						
TOTAL	4.589	331	42	4.962	4.962	4.589

Vallespir

	I	II	III	IV	V	VI
l'Albera						
Argelers	63	6		69	69	63
Arles	68	9	2	79	79	68
els Banys d'Arles	2			2	16	15
<i>Palaldà</i>	13	1		14		
Banyuls de la Marenda	28	1		29	29	28
Calmella	7	1		8	8	7
Ceret	152	11		163	163	152
Cervera de la Marenda						
la Clusa	8			8	8	8
Cortsaví	2			2	2	2
Costoja	3			3	3	3
Cotlliure	173	7		180	180	173
les Illes	3	1		4	7	6
<i>la Selva</i>	3			3		
la Menera						
Montalbà de l'Església						
Morellàs	30	2		32	32	30
Montboló	9			9	9	9
Montesquiu d'Albera	21	2		23	23	21
Montferrer	13	1		14	14	13

JOSEP IGLÉSIES

Oms	8			8	8	8
Palau del Vidre	59	2		61	64	62
<i>Vilaclara</i>	3			3		
el Portús						
Portvendres						
Prats de Molló	100	6		106	106	100
Reiners	10			10	18	18
<i>Sant Pau d'Estivadors</i>	3			3		
<i>el Vilar</i>	5			5		
Riunoguers						
la Roca d'Albera	54	3		57	57	54
Sant Andreu de Sureda	22	4		26	28	24
<i>Tatzó d'Amunt</i>	2			2		
Sant Genís de Fontanes	6			6	6	6
Sant Joan de Pladecorts	25	2		27	33	31
<i>Vilargell</i>	6			6		
Sant Llorenç de Cerdans	22	1		23	23	22
Sant Marçal	11			11	11	11
Serrallonga						
Sureda	20	1		21	21	20
el Tec						
Tellet	8	1		9	9	8
Teulís i <i>Croanques</i>	6	1		7	7	6
Villallonga dels Monts	15	1		16	16	15
Vivers	8			8	8	8
el Voló	36	2		38	38	36
TOTAL	1.027	66	2	1.095	1.095	1.027

No identificats

	I	II	III	IV	V	VI
Canovelles [veg. Cerdanya]	5			5	5	5
Estavegran [v. Cerdanya]	4	1		5	5	4
el mas de Francesc Adell [veg. de Tortosa]	1			1	1	1
Sant Martí [veg. Vic]	3			3	3	3
les Fargues del Ter [veg. Ripoll]	12	1		13	13	12
Monturiol [veg. Ripoll]	4			4	4	4
Castellar de Mojà [veg. Manresa]	8	1	1	10	10	8

Dignitats eclesiàstiques						
[veg. de Lleida]		2		2	2	
Militars [veg. de Lleida]	5	5	5			
Militars [veg. de Tàrrrega]			12	12	12	
Dignitats eclesiàstiques						
[veg. de Cervera]		17		17	17	
Militars [veg. de Cervera]	52	52	52			
Dignitats eclesiàstiques del						
ducat de Cardona		7		7	7	
Degon [veg. Tremp]	11	9	2	11	11	9
Cotmany [veg. Tremp]	10			10	10	10
Deguanas [veg. Tremp]	3	2		5	5	3
Anyent [veg. Tremp]	5	1		6	6	5
TOTAL	66	41	72	168	168	64

BIBLIOGRAFIA

IGLÉSIES, Josep (1957). *Distribució comarcal de la població catalana a la primera meitat del segle XVI*. Barcelona: Societat Catalana de Geografia, IEC, 31 p.

IGLÉSIES, Josep (1960). *El poblament de Catalunya en el segle XVI*. Barcelona: IEC.

REBAGLIATO, Joan (1978). «Josep Iglésies com a demògraf». *Revista Catalana de Geografia*, vol. I, núm. 1, p. 41-129.

VILAR, Pierre (1966). *Catalunya dins l'Espanya Moderna*. Vol. III. *Les transformacions agràries del segle XVIII català*. Barcelona: ed. 62.

EL PERSONAL DE L'ARXIU REIAL DE BARCELONA DURANT EL SEGLE XVIII

JAUME RIERA I SANS

Des de 1346 fins a l'actualitat, la sèrie de responsables de l'Arxiu Reial de Barcelona és ininterrompuda. Del primer al darrer, han rebut el mateix apel·latiu d'*arxiviers*.¹

Tanmateix, els regidors de l'Arxiu Reial de Barcelona (ARB) no han estat sempre els únics a tenir les claus de l'oficina, ni tots hi han treballat —quan hi han treballat—, estant sols. El P. Manuel M. Ribera, per exemple, escrivint el 1725, ja a les seves velleses, menciona un tal Jacint Ratera, «muy conocido mío, que era un pobre escriviente que copiaba despachos en el Archivo Real de Barcelona».² Enlloc no he trobat més notícies d'aquest amanuense, que devia consumir més hores a l'oficina que no pas el titular; ni de Pere Benet, *scrivent resident en Barcelona*, que l'any 1601 va redactar la primera Guia de l'ARB.³

Al llarg dels sis segles i mig de la seva existència com a oficina de treball, les situacions del personal que ha actuat a l'ARB han estat variables. Malauradament, per als segles xvi i xvii, la informació de què disposem sobre la realitat quotidiana de l'ARB és molt escassa. Ja se'n lamentava una consulta per la Reial Audiència.

Sin embargo de ser tan antiguo y voluminoso dicho Real Archivo, y que para su conservación era indispensable destinar oficiales para que fuesen reparando lo que importasse, no se encuentra haverse dado providencia alguna hasta el año de 1677, en que el Sor. Rey D. Carlos 2ª mandó y puso a cargo de Joseph Larias (*sic*), vezino de Barcelona, el poner en orden los 17 baules de papeles sueltos que se hallavan en dicho Real Archivo.

La providència mencionada es donà, exactament, el setembre de 1678, la impulsà el doctor Llorenç Mateu i Sans, que es trobava a Barcelona per instruir els processos de visita dels oficials reials de catalunya, després de la visita puntual feta a l'Arxiu, per ordre expressa del Consell, el 28 de juny de 1677.⁴

1. Federico UDINA MARTORELL (ed.) (1986), *Guía histórica y descriptiva del Archivo de la Corona de Aragón*, Madrid. El treball present vol ser una ampliació de les notes històriques recollides en aquesta *Guía*, p. 49-56 i 83-85, les quals són les mateixes donades per Eduardo GONZÁLEZ HURTEBISE (1920), *Guía histórico-descriptiva del Archivo de la Corona de Aragón*, Madrid, p. 33-50.

2. Manuel MARIANO RIBERA (1726), *Centuria primera del Real y Militar Instituto de la ínclita Religión de Nuestra Señora de la Merced Redención de Cautivos cristianos*, Barcelona, pàgines finals de les «Advertencias y Prólogo», sense numerar.

3. ARB, *Cancelleria*, *Memorial 61*. Totes les citacions documentals que haurem de fer provenen de l'ARB en les seves Seccions de *Cancelleria* (*Canc*), *Consell d'Aragó* (*CA*) i *Reial Audiència* (*RA*), a més de la *Secretaria*.

4. GONZÁLEZ, p. 33-37, parla d'aquesta visita amb referència al CA, lligall 330. També hi ha papers als lligalls 227, 228 i 329. Còpia del Reial despatx del 10 de setembre de 1678 a *Secretaria*, caixa v.

L'informe que el visitador elevà aleshores fou bastant sinistre. Per començar, el pany de la porta havia estat forçat i no tancava bé. La paret que donava al carrer (de la Tapineria) amenaçava ruïna i era urgent consolidar-la. El cartró i la pasta de la relligadura de molts registres havien alimentat i fet proliferar un exèrcit de corcs. La tinta ferruginosa cremava inexorablement el paper de molts registres. La brutícia i la pols ho omplien tot.

Deste Archivo oy no ay otra persona que cuyde si no es el Archibero, con tan tenue salario que se reduce a ochozientos sueldos, y no con la puntualitat que fuere razón.

L'arxiver titular era *D. Antoni de Reart i Jahén*, escrivà de manament de la Reial Audiència, fill del difunt Antoni Reart, també arxiver. El seu nomenament havia estat firmat a la Cort el 14 de febrer del mateix any 1677, i expressava que feia sis anys que servia l'ofici substituint el seu pare, incapacitat per les xacres de la vellesa.⁵

Pel que es dedueix, l'arxiver va saber donar raó al visitador, més o menys, del material que es guardava en aquelles estances i armaris, llevat de quinze baguls plens de papers i escriptures, dels quals ningú no sabia a què corresponien. Per això, el visitador va proposar, a més de fer canviar el pany de la porta i consolidar la paret exterior, que es pagués un home per escombrar l'Arxiu dues vegades cada mes, i cercar personal idoni capaç de dreçar l'inventari descriptiu del contingut dels baguls, i copiar els registres que estiguessin més malament, pels corcs i per la corrosió de la tinta.

El visitador se'n tornà a Madrid, i no fou fins al 10 de setembre de 1678 quan un Reial despatx comissionava el Dr. Miquel de Cortiada, advocat fiscal patrimonial de la Reial Audiència, per fer nomenar un agranador i organitzar el treball de l'inventari dels quinze baguls que, tornats a comptar millor, resultaren ser disset.

Reunits el fiscal Cortiada i l'arxiver Reart, amb el receptor de la Batllia General i dues persones idònies que es trobaren, que eren *Miquel Fontcoberta*, notari públic de Barcelona, i *Josep Llaris*, notari reial, acordaren la mecànica: l'arxiver controlaria el treball dels dos notaris i, amb el seu certificat, el receptor pagaria mensualment els salaris, a raó de dotze reials per dia de treball. Donant compte de la reunió, el dia primer d'octubre de 1678 Miquel de Cortiada informava el secretari del Consell que «me han ofrecido que luego pondrán mano a la obra».⁶ Fontcoberta, Llaris i un anònim agranador són, històricament, els tres primers que han cobrat un sou per un treball *regular* a l'Arxiu Reial, en una situació administrativa que arriba fins avui, sense solució de continuïtat.

L'inventari i ordenació dels papers i escriptures dels disset baguls es va començar, però no es va acabar, perquè el fiscal Cortiada es va adonar que la documentació no tenia interès. La qual cosa coincidí amb el fet que el notari Miquel Fontcoberta el novembre de 1780 va sortir elegit conseller cinquè de Barcelona. Ja no tornà a l'Arxiu.⁷ El notari Josep Llaris, en canvi, consolidà el seu lloc de treball. «Respecto de hallarse pobre y con mucha familia»,

5. CA, RC, reg. 21, f. 286r-v. Sobre la situació familiar de Maria de Reart i Jahén, viuda d'Antoni de Reart, demanant una pensió, hi ha un informe del Consell d'Aragó, del 23 de març de 1677, al lligall 435.

6. CA, lligall 330.

7. *Secretaria*, caixa v.

abans de tres anys aconseguia que se li continués la paga estipulada mentre s'ocupava a traslladar els registres i memorials atrotinats, dues hores al matí i dues a la tarda.⁸ El 4 de setembre de 1692, al·legant que havia perdut molt la vista, que el treball a l'Arxiu no li havia permès de guanyar-se convenientment la vida com a notari i, si queia malalt, no tindria de què mantenir-se, se li concedí que, en cas de malaltia o de perdre del tot la vista, continués cobrant igualment «como, si trabajase en el Archivo».⁹ Fent-se imprescindible, Llaris es guanyà les simpaties de la gent de l'arxiduc, que el protegí per mantenir-lo en el seu lloc de treball, i li concedí el títol de ciutadà honorat de Barcelona.¹⁰ Acabada la guerra, ben vist també pels vencedors, se li va permetre de posar Jeroni Alterachs com a substitut en el càrrec. Morí el 1727, segons sembla deduir-se dels papers posteriors, cobrant fins al darrer dia.¹¹

L'arxiver Reart, com l'oficial Fontcoberta, representa que també desapareix aviat. Al·legant una afecció ocular que li impedia l'exercici dels oficis d'escrivà de manament i d'arxiver, sol·licità poder nomenar substituïts (sense abandonar els càrrecs).¹² Accedint-hi, Carles II feia expedir, el 23 de desembre de 1681, el nomenament de *D. Joan Baptista de Aloy*, escrivà de manament de la Reial Audiència, com a substitut de D. Antoni de Reart en l'ofici d'arxiver,¹³ el qual durà més de vint anys en el càrrec de substitut, malgrat el mal concepte en què se'l tenia. Parlant d'ell el 1732, referint-se a una situació de 1701, la Reial Audiència s'expressava així: «Este sólo tenía un conocimiento muy superficial de esta oficina, y apenas estaba dotado de las calidades necesarias para la inteligencia de sus papeles».¹⁴

El 30 de novembre de 1699, D. Antoni de Reart obtenia la mercè reial especial de poder traspasar l'ofici d'arxiver a qui es casés amb la seva filla única, la qual tenia «muy cortas conveniencias» i no podia prendre estat.¹⁵ Així, l'arxiver titular successor de Reart fou *D. Francesc de Magarola i de Fluvià*, que firmava els capítols matrimonials amb Antònia de Reart el 8 de febrer de 1702.¹⁶ Cessà en el càrrec quan les tropes de Felip de Borbó ocuparen la ciutat de Barcelona.

Les Corts Generals convocades per aquest rei el 1702 no innovaren res respecte del personal de l'ARB. Molt al contrari de les Corts Generals convocades per l'arxiduc, rei Carles III. Set dels cent divuit capítols de Cort aprovats el 1706 afecten l'ARB, els quals demostren una preocupació primerenca per l'explotació històrica dels documents.¹⁷

8. Reial despatx del 27 de juny de 1681, copiat a *Canc*, *Memorial* 74, f. 34-35. Remet al registre *Acordadas* 2a, f. 15, que avui no es troba a l'ARB.

9. *Canc*, reg. 6003, f. 209. També copiat al *Memorial* 74, f. 37r-v.

10. *Canc*, *Intrusos*, reg. 197, f. 94v-95v, en data Barcelona, 11 de gener de 1712.

11. GONZÁLEZ, p. 37, diu que Llaris morí el 1713. La mort de Llaris fou l'ocasió perquè Jeroni Alterachs sol·licités la plaça remunerada. La primera referència que tenim d'aquesta sol·licitud d'Alterachs és del 29 de novembre de 1727; *RA*, reg. 140, f. 212r.

12. *CA*, *RC*, reg. 88, f. 144v-145r.

13. *CA*, *RC*, reg. 26, f. 113v-115r, citat per González a la p. 36, en un context de redacció confusa. J. B. de Aloy era fill de Francesc de Aloy. Essent doctor en tots dos drets, obtingué el privilegi de noble el 8 d'abril de 1680: *CA*, *RC*, reg. 88, f. 46v-50r, també copiat a *Canc*, reg. 6002, f. 188v-191v.

14. Judici formulat dins la llarga consulta del 3 de gener de 1732, citada a la nota 23.

15. *CA*, *RC*, reg. 31, f. 204v-207r.

16. Informació comunicada amablement pel Sr. Armand de Fluvià. S'ignora el notari que els autoritzà.

17. Les *Constitucions i Capítols de Cort* foren impresos el mateix any 1706 a Barcelona, a l'estampa de Rafel Figueró. No són gaire coneguts pel fet de ser posteriors a la darrera compilació oficial.

Els set capítols de les Corts de 1706 que tracten de l'ARB estan ben estructurats, són clars, i apunten decididament a l'objectiu primordial dels treballs arxivístics: ordenar el material i confeccionar índexs per trobar allò que se sap o se suposa que s'hi pot trobar.

El personatge que promogué i planificà aquells treballs és fàcil de descobrir, si tenim presents diversos fets històrics ja comprovats. El primer i més material, és que els mercedaris, des del segle xv, regentaven la capella del Palau Reial, que estava a tocar de les estances de l'Arxiu. Segon: abans de 1706, el mercedari P. Manuel M. Ribera ja havia escorcollat a fons l'ARB per als seus estudis sobre l'orde, del qual el 1700 havia estat nomenat provincial i el 1703 cronista. Tercer: durant el govern de l'arxiduc, el germà de Narcís Feliu de la Penya, austriacista militant, era el prior del convent dels mercedaris de Barcelona. Quart: les Corts de 1705-1706, quan aprovaren els capítols, ja disposen d'un informe redactat per *les personas* que havien destinat a inspeccionar l'estat de l'ARB, i uns plànols de les reformes que es pensaven fer a les estances. Cinquè: redactades pel P. Ribera, es conserven unes instruccions sobre les qualitats que ha de tenir l'especulador de l'ARB.¹⁸ Sisè: el *P. Manuel Mariano Ribera* sortí elegit, el 21 de desembre de 1706, per al nou càrrec d'especulador de l'ARB creat per les Corts.

Malgrat l'esperit de reforma del conjunt de capítols, es cregué convenient de mantenir el càrrec tradicional d'arxiver. Continuaria tenint autoritat per a l'expedició de certificats, i se li encomanava la supervisió de la neteja i la comprovació dels treballs que realitzarien els càrrecs inferiors. Aquests eren dos, subordinats: l'un amb el nom d'*especulador*, i l'altre sense nom, que acabaria designant-se *oficial*. L'un i l'altre tenien l'obligació de fer treballar i mantenir un amanuense de la seva elecció.

Hom esperaria que les Corts haguessin nomenat un cronista i no un especulador, però no fou així, potser per no sentir-se lligats a cap precedent. La tasca de l'especulador quedava fixada pel capítol 98: fer relligar els registres que ho necessitessin, retolar-los correctament i ordenar-los per regnats; a part, «que dit Especulador forme en diferentes tomos uns espèculos reductius de la substància total de cada despaig, privilegi o altre concessió que's contenen en los reals registres de dit Real Arxiu [...], y a la fi de cada tomo un índice, per orde de abecedari, dels apellidos de famílias y comuns de qui serà interès o parlaran dits despaigs [...]». Era la feina que el P. Ribera tenia per més urgent de fer.

El sou de l'especulador havia d'anar a càrrec de la Diputació, i el seu nomenament quedava confiat als tres estaments, o al Consistori dels Diputats i Oïdors de Comptes, amb assistència d'una Junta de dotze persones, quatre per a cada estament, si no estava convocada la Cort quan es produïa la vacant.

El salari de l'oficial, en canvi, es continuaria pagant des de la Batllia General, i era el rei qui designava la persona, més ben dit, qui havia indicat que volia que Josep Llaris continués la seva tasca inacabable de copiar i rubricar registres. Els estaments no es van mossegar la

18. *Circumstàncies que ha de tenir lo Especulador del Real Arxiu*: ARB, ms. Miscel·lània 82, f. 405r-410r i 497r-498r.

llengua, i declararen que «per no haver observat método cóngruo y convenient, lo treball que se ha fet en més de vint y sinch anys se ha trobat esser apenas de ningun útil»; però cedien a la pressió i aprovaven el manteniment de l'oficial, sense anomenar-lo, referint-s'hi com «la persona que V. Magt. té elegida».

El darrer capítol de la sèrie, el 102, imposava al Consistori l'obligació que un dels seus membres visités l'ARB una vegada al mes per comprovar l'estat i avanç dels treballs, i el compliment de les obligacions per part del personal.

Els treballs arxivístics es van iniciar. Precisament, s'ha conservat el quadern de les visites fetes a l'ARB pels delegats del Consistori, fins al juliol de 1713.¹⁹ Amb el setge i la posterior caiguda de Barcelona, tot es va acabar. L'arxiver Magarola i l'especulador Ribera, significats austriacistes, van perdre els seus càrrecs; no pas Llaris, que va mantenir-ne la titularitat, que l'exercia com a substitut, i cobrant. *D. Salvador de Prats i Matas* s'emparà de les secretaries de les noves altes institucions de Govern, i s'atribuí les funcions de l'antic arxiver, i se servia de *Jeroni Alterachs*, el substitut de Llaris des de 1713, o potser des de 1706, per a les recerques documentals.²⁰

Passaren anys sense normes ni activitat creativa a l'ARB. A la mort de Llaris, el 1727, Jeroni Alberachs elevà una representació al rei sol·licitant la plaça d'oficial major, amb el mateix salari que aquell tenia.²¹

La sol·licitud fou admesa a tràmit, però per poder-hi respondre calia informar-se'n. La Cambra de Castella no tenia ni idea de què era l'ARB. Una llarga consulta de la Reial Audiència de Barcelona, del 17 de juny de 1728, li explicava el contingut de les quatre estances de l'Arxiu, la importància de la documentació que custodiava, els treballs que s'hi havien fet des de 1678, la necessitat de dedicar-hi personal que els continués, i la conveniència de posar-hi el mateix Alterachs.²² «En muriendo Alterachs y dos religiosos, casi no se hallará quien lee sin grande dificultad mucha parte de las letras antiguas», es deia en una consulta del 3 de gener de 1732.

Passaren dos anys sense fer-se res. El setembre de 1730 arribava de Madrid una altra petició de consulta perquè la Reial Audiència concretés quantes persones convindria dedicar a l'Arxiu, quines condicions personals se'ls podia exigir, quin salari convenient se'ls podia donar, i d'on podien sortir els diners.

Fins a quatre consultes s'enviarien a Madrid entre 1728 i 1732.²³ Finalment, el 26 de juny de 1737, el Consell de la Cambra consultava al rei el pla que es podia aplicar a l'ARB, i un any més tard, el 28 de setembre de 1738, s'expedia una Reial cèdula «sobre la planta del Real Archivo, reglas y disposiciones que han de practicarse para la coordinación de los pa-

19. *Secretaria*, caixa x.

20. La situació de l'ARB posterior a 1714 està explicada a les consultes de la RA que citarem. Quant a Jeroni Alterachs, les dades que consigna ell en la representació de 1727 citada a la nota següent, no concorden amb el certificat de serveis que redactà Garma el 1756 a instància de la seva viuda, que es troba al llibre de *Secretaria*, núm. 32.

21. Representació copiada a RA, reg. 370, f. 227v-229r.

22. RA, reg. 140, f. 212r-221r.

23. La més llarga és la del 3 de gener de 1732: RA, reg. 149, f. 81r-141v.

peles y su conservación, y nominación de Oficiales».²⁴ És una Reial cèdula molt poc coneguda, malgrat que es configura com un dels textos fonamentals per a la història de l'Arxiu Reial, al mateix pla que la provisió reial de 1384, recentment publicada i comentada.²⁵

Quant a la qüestió del personal, que és l'únic aspecte que ara tenim la intenció de tocar, la Reial cèdula de 1738 establia taxativament:

Assimismo he resuelto que en adelante haya un Archivero inteligente en las lenguas latina, castellana, cathalana y lemosina, y de inteligencia y pericia en las cifras y caracteres antiguos de estos Reynos y de la Cancillería Aposthólica; y tres Oficiales de las mismas circunstancias; y un Barrendero que será siempre un librero de confianza de los que hubiere en essa ciudad [...]. Y siempre que vacare qualquiera de los empleos de Archivero, Oficiales y Barrendero, me informará essa Audiencia, por mi Consejo de la Cámara, de los sujetos en quienes concurran todas las calidades y circunstancias que deben tener para obtenerlos, para que se elija el que fuere más a propósito.

Els sous previstos eren proporcionals a la categoria. El sou de l'agranador era de 70 lliures; el de l'oficial tercer, 300 lliures; el d'oficial segon, 400 lliures; el d'oficial primer 600 lliures, i el d'arxiver 1.120 lliures anuals.²⁶ Juntament amb la Reial cèdula van arribar a Barcelona els nomenaments dels tres oficials i de l'agranador, tal com els havia proposat la Reial Audiència en les seves consultes: *Jeroni Alterachs* va rebre el nomenament d'oficial primer; *Agustí Güell* i *Josep Torrents*, notaris empleats a les secretaries de l'Audiència, van rebre els nomenaments d'oficials segon i tercer, i el llibreter Antoni March el nomenament d'agranador de l'Arxiu.

La triga en l'arribada dels despatxos reials va ocasionar la circumstància fatal que el nomenament d'Antoni March no va poder tenir efecte perquè ja havia mort. Complint el que li encarregava la Reial cèdula, aquell mateix any, el 19 de desembre, la Reial Audiència s'estrenava a proposar al rei, en consulta, cinc noms de llibreters de Barcelona per al càrrec de vacant, que foren els de Jaume Surià, Gilè Manyac, Ramon Saperà, Joan Veguer i Joan Martí. Per cortesia, la Reial Audiència declarava que no tenia la intenció de «seguir orden de graduació ni preferència de lugar, reservándola a la màs segura acertada resolució de V. Magd».²⁷ No calia. L'escollit per Madrid no fou cap dels cinc proposats, sinó *Josep Giralt*.

El càrrec d'arxiver no havia arribat proveït amb la Reial cèdula. Segons les seves disposicions, tant l'arxiver com els oficials havien de saber paleografia, llatí, castellà, català i llemosí, i havien de tenir dedicació exclusiva al càrrec. Per a l'ofici d'arxiver, a més, calia triar «persona de calidad y distinción, como conviene».

24. RA, reg. 18, f. 183r-189v. N'hi ha còpies a *Secretaria*, núm. 1 i 3.

25. Rafael CONDE I DELGADO DE MOLINA (1993), *Les primeres ordinacions de l'Arxiu Reial de Barcelona, 1384*, Madrid.

26. L'any 1775 alguns sous s'havien apujat i estaven així: el porter, 700 reials; els oficials tercers, 4.000 reials; l'oficial segon, 5.000 reials; l'oficial major, 6.000 reials, i l'arxiver, 11.200 reials: *Secretaria*, núm. 3, plec de 1775. Cal entendre que, a part del sou, tothom s'espavilava per a acumular complements. Pròsper de Bofarull opinava que la Regidoria Supernumerària de l'Ajuntament de Barcelona que es concedí a Garma l'any 1758 era un sobresou dissimulat.

27. RA, reg. 161, f. 205r-206v.

Calidad y distinción, com es valoren? Al mateix temps que la Reial Audiència proposava cinc noms de llibreters per a l'ofici d'agranador, es veia obligada a proposar noms per al càrrec d'arxiver. No li fou fàcil. En una altra consulta del 19 de desembre de 1738, la Reial Audiència s'expressà amb absoluta franquesa:

Sabida la noticia de la expressada Real Orden y qualidades por V. Magd. prescritas, salieron muchas personas de calificada distinción y nobleza, y algunas con memorial presentado al Conde de Glimes, declarándose pretendientes a este honroso empleo. Pero zelosa la Audiencia del mayor beneficio del público, y deseando religiosamente satisfacer a la Real Orden e intención de V. Magd. y desempeñar la confianza que ha merecido, entre tantos pretendientes le ha parezido sólo reducir la proposición e informe a los sujetos de quienes inmediatamente se hará expressa mención, como más dignos, inteligentes y peritos, sin que la Audiencia entienda en la proposición seguir orden de graduación ni preferencia de lugar, reservándola a la más segura acertada resolución de V. Magd. en vista de los méritos, calidad y pericia de cada uno de ellos, guardando sólo el orden de las classes que les corresponde por su nobleza y calidad, en atención de haver V. Magd. explicado su Real ánimo de proveher el empleo en persona de calidad y distinción.

Y en su cumplimiento, reconoce la Audiencia por más hábiles y a propósito los siguientes: Marqués de Semmanat Dn. Francisco de Semmanat Agulló; Dn. Josep Mora; Dn. Salvador Prats y Matas, Dn. Antonio Tord; Dn. Ramón Dalmases; Dn. Ignacio Gayolá; Dn. Juan Miguel de Portell; Dn. Joseph Rodríguez de Mora; Dn. Melchor Oriol; Dn. Mariano Sabater; Dn. Joseph Arlegui; Ramón de Falguera; Joseph Escoffet; Juan Bautista Bellver; Don Mariano Seriol.

Són quinze personatges, i la Reial Audiència feia una exposició de les qualitats personals de cadascun.²⁸ «V. Magd. mandará lo que más fuere servido», aclaria en dir la consulta.

Recomanació molt oportuna. Des de Madrid els formulismes es respectaven. Al mes següent, es trametien a Barcelona els memorials de sis pretendents més que havien arribat directament a la cort, perquè la Reial Audiència també informés. Eren els memorials de Simon de Vallgornera i Branchifort, Antoni Cortès i Gelabert, Antoni Huguet, Josep Antich, i Llorenç Ameller i Montaner. S'informaren amb consulta del 3 de juny de 1739.²⁹

El nomenament d'arxiver va trigar més d'un any a arribar. El 3 d'octubre de 1740 jurava el càrrec d'arxiver, ara per primera vegada *del Real Archivo de la Corona de Aragón*, D. Francisco Javier de Garma y Durán. Era un jove que, entre els mèrits que podia presentar, hi havia aquest: que el seu pare, D. Francisco Javier de Garma y Salcedo, acabava de publicar a Madrid, dedicats al rei, els tres primers volums del *Theatro Universal de España*. Els interessos d'Espanya eren els únics que pesaven en les decisions preses a Madrid.

És una constant en els nomenaments dels càrrecs de l'Arxiu durant el domini borbònic. El 5 de desembre de 1747 moria Josep Torrent, oficial tercer. La Reial Audiència proposà cinc persones per substituir-lo: Josep Barberí, Antoni Huguet, Francesc Torrent, Rafael Albià i Jo-

28. RA, reg. 161, f. 206v-213v. Solament tres dels pretendents pertanyien a l'Acadèmia precedent de la de Bones Lletres, segons la relació publicada al *BRABLB*, 25 (1953), p. 502-515. Les consultes citades i que haurem de citar no em consta que s'hagin fet servir per a l'estudi de la cultura catalana del segle XVIII.

29. RA, reg. 162, f. 7v-10r.

sep Lafont.³⁰ Cap d'ells no meresqué la plaça, sinó *Antonio Ricarte*, que havia presentat la sol·licitud a Madrid.³¹

El 22 de juny de 1752 moria Jeroni Alterachs, i va deixar vacant la plaça d'oficial primer. Un mes després, moria Agustí Güell, oficial segon. Formulàriament, s'enviaren a la Reial Audiència els memorials d'alguns que pretenien les vacants, perquè s'elevessin els informes pertinents;³² però les vacants no foren proveïdes, perquè entretant la Cort havia descobert la importància dels arxius històrics, i el 1750 s'havia creat la *Comisión de Archivos*, on figuraven erudits cortesans com el P. Andrés Burriel i Francesc Pérez Bayer. En aquell programa o planificació de recerca, el comissionat «para el registro de los archivos de este Principado» fou *D. Andrés de Simón Pontero*, aleshores ministre de l'Audiència.

Com una peça més per al control de la documentació històrica, el 7 de febrer de 1754 fou expedida una Reial cèdula que implantava un Reglament a l'Arxiu de la Corona d'Aragó, nom impropï de l'ARB, consagrat d'una manera oficial, precisament, a partir d'aquesta Reial cèdula. Sense precedents, al cap de l'Arxiu es col·locà la figura enigmàtica d'un jutge conservador, que havia de ser un dels ministres de la Reial Audiència; és a dir, Andrés de Simón Pontero. Com a arxiver, es mantingué Garma al seu lloc, que ja feia la farina blana per a Madrid. Com a oficial major es nomenà un foraster, *José de Luyando*, agent fiscal de l'Audiència de Saragossa, especialitzat en la manipulació de documents. Com a oficial segon, l'Antonio de Ricarte que cinc anys abans havia desembarcat de fora. Els dos catalans que ja hi havia, *Josep Serra* i *Josep Urgell*, no van ascendir gens i van quedar com a oficials tercers.³³

No cal entrar a fons en l'actuació o inactivitat dels jutges conservadors de l'ARB. N'hi ha prou amb llegir la seva relació nominal, que es troba al final d'aquest treball, per fer-se càrrec de la situació de Catalunya sota l'administració borbònica.

La vacant produïda per la desaparició de Garma, la primavera de 1783, marca un dels episodis més representatius de la inoperància general que ha patit l'ARB.

Feta pública la vacant del càrrec, van ploure a la Reial Audiència multitud de memorials i pretendents. Aquells de qui consta que van presentar memorial a Barcelona són els nou següents: Josep Serra, que era oficial major de l'Arxiu; Juan de Letamendi, que n'era oficial tercer; Francesc de Prats i Matas, baró de Serraí, que era el secretari de la Reial Audiència; Jaume de Tord i de Llaurador, advocat dels Reials Consells; Josep Ignasi de Castellví i de Pontarró, Carles de Gaietà d'Anglesola, Pere Sentmenat i Copons, tinent coronel; el cavaller Ramon Llätzer de Dou, catedràtic de Dret Canònic a Cervera; i Antoni de Capmany, l'autor de *Las Historias del Antiguo Comercio y Marina de esta Ciudad*.³⁴

La Reial Audiència va suar d'angúnia a l'hora de deliberar la redacció de la proposta.

30. Consulta del 16 de desembre de 1747: RA, reg. 466, f. 455.

31. RA, reg. 504, f. 158v.

32. Consulta del primer de juliol de 1752: RA, reg. 473, f. 209r-212r.

33. L'original de la Reial cèdula, amb dues còpies, és a *Secretaria*, caixa v. Una altra còpia a *Secretaria*, núm. 2, plec de 1754. Registrada al volum corresponent d'Acordadas, RA, reg. 385, f. 38r-45v.

34. Els memorials dels pretendents es troben extractats a RA, reg. 930, entre els folis 207 i 277.

Després de dues sessions del Reial acord, conclogué que presentaria tan sols tres candidats, sense acompanyar els memorials originals i sense mencionar els pretendents que no proposava. Deliberà, fins i tot, l'ordre amb què els escriuria, que fou el següent: en primer lloc, Josep Serra, l'oficial major, que feia trenta anys que servia l'Arxiu; en segon lloc, Ramon Llàtzer de Dou, catedràtic de Cervera; i en tercer lloc, Josep Ignasi de Castellví.

La consulta, firmada el 21 de juny de 1783, no va servir de res.³⁵ La plaça d'arxiver no fou proveïda.

Passaren mesos. Passaren anys. El desembre de 1787 morí l'oficial segon, i debades s'elevà consulta amb candidats.³⁶ Morí l'oficial major. Entrat l'any 1789, quedà sol a l'Arxiu l'oficial tercer, *Juan de Letamendi*, i els càrrecs estaven sense proveir. Fou aleshores quan l'erudit P. Joaquín Traggia s'arribà fins a Barcelona per a les seves investigacions.

El Archivo Real desde su traslación se halla sin la orden y acinadas las preciosidades que contiene. Añádese a este mal el no estar completo el número de Oficiales, y no bastando los que hay para lo corriente del tribunal, habiendo ido dos veces me desengañé de la imposibilidad de adelantar allí mis trabajos, y debí contentarme con lo que pude sacar de los manuscritos del maestro Ribera conservados en la Merced.³⁷

Tornà a remoure's la qüestió de la provisió dels càrrecs. El gener de 1790 tornaren a ploure multitud de memorials a Barcelona i a Madrid.³⁸

Per a la plaça d'arxiver hi presentaren: Josep de Vega i de Sentmenat, regidor supernumerari de Barcelona; Josep Ignasi de Castellví i de Pontarró, veí de Montblanc; Juan de Letamendi, oficial únic de l'ARB; Josep Godayol i Rovira, arxiver del Gran Priorat de Catalunya; Antoni Bonafont, secretari del Govern Militar i Polític de Barcelona; Marià Sans i de Sala, doctor en Drets; José de Lavalette Parisot i Andreu, advocat; el baró de la Bruere, senyor de la Chamde, tinent agregat de l'Estat Major; Manuel de Alba, capità d'Infanteria; Francisco Javier de Garma y Moreno; Francisco González de Noboa, secretari de la Inquisició de Barcelona; Jaume de Gomar i de Dalmases, regidor de Lleida; Francesc de Martí i Carreras, regidor de Girona; Manuel de Ramon i Graell, regidor de Barcelona; Bernat Bransi, tinent de regidor de Barcelona; Josep Navarro, ciutadà honrat de Barcelona, que n'havia estat síndic personer; Juan de Bustamante, col·lector dels drets de la Porta de Mar; Pere Bonet, agent de negocis a la Cort, i cinc o sis més.

Els pretendents a les places d'oficials eren més de quaranta.

La Reial Audiència deliberà inútilment la presentació de ternes de candidats.³⁹ Per a la vacant d'oficial tercer, proposà Ignasi de Pedrolo, Francesc Artigas i Pedro Guillén: des de Madrid vingué nomenat *Atanasio Begaría*. Per a la vacant d'oficial segon, proposà Joan Esteve Anglada, Josep Pau Bellot i Bonaventura Vidal: des de Madrid vingué nomenat *José Yáñez*. Per a la vacant d'oficial segon, proposà *Fernando Morera*, Francesc Just i Josep Farriols:

35. RA, reg. 820, f. 109r-111r.

36. Els nous memorials estan extractats a RA, reg. 934, entre els folis 630 i 653.

37. Joaquín TRAGGIA (1791), *Aparato a la historia eclesiástica de Aragón*, Madrid, vol. 1, p. 53-56.

38. Els pretendents de 1790 es troben consignats a RA, reg. 1007 i 1210, i al lligall 92.

39. Consulta del 6 de març de 1790: RA, reg. 1157, f. 21v-23r.

des de Madrid arribà el nomenament de Fernando Morera. Per al càrrec d'arxiver, la Reial Audiència proposà Josep de Vega, Josep Ignasi Castellví i Juan de Letamendi. Letamendi hagué de conformar-se amb la vacant d'oficial major. El càrrec d'arxiver fou per a *D. Pedro de Laugier y Madrid*, «abogado de los Reales Consejos y Contador del Real Sitio del Soto de Roma establecido en la ciudad de Granada».⁴⁰ Costa de creure que aquest home fos «el más a propósito entre quienes concurren todas las calidades y circunstancias», com establia la Reial cèdula de 1738 per als futurs arxivers.

Però encara es podia caure més avall. Mort Laugier el 1804, directament nomenat des de Madrid, sense consulta prèvia de la Reial Audiència, que ja no n'hi demanaven per a això, desembarcava com a arxiver *D. Tomàs Pardo*, «cadete de la Compañía Americana de Reales Guardias de Corps».

RELACIÓ D'AGRANADORS I PORTERS

L'ofici d'escombrar l'ARB dues vegades al mes fou creat a proposta del visitador Llorenç Mateu, l'any 1678. El seu nomenament era competència del virrei. La consulta de l'Audiència del 17 de juny de 1728 diu que el darrer agranador, *Josep Montagut*, aleshores difunt, havia estat nomenat el 1702 pel virrei comte de Palma, amb un salari de vint-i-quatre lliures anuals.

La Reial cèdula de 1738 tornà a instaurar l'ofici de «Barrendero» de l'ARB, amb l'obligació de passar l'escombra per les estances cada setmana, i treure la pols dels llibres i prestaries tres vegades l'any. Era de nomenament exclusiu del monarca i havia de ser un llibreter acreditat de Barcelona. Aleshores es nomenà Antoni March, tal com havia proposat la Reial Audiència en la seva consulta del 3 de gener de 1732, el qual ja era mort quan arribà la Reial cèdula de 1738.

Per substituir-lo, la Cort deixà de banda els cinc llibreters que proposà de nou la Reial Audiència, i nomenà *Josep Giral*. Jurà el càrrec el 13 d'abril de 1741.⁴¹ Morí el 1748.

Novament, foren marginats els quatre llibreters proposats per la Reial Audiència,⁴² i aconseguí el càrrec un dels tres que sol·licitaren la gràcia de l'ofici a través del capità general: *Josep Gibert*.⁴³ Jurà el 24 de desembre de 1749. Morí abans d'un any.

El succeí *Maur Martí*, que era un dels tres que novament havien sol·licitat el càrrec.⁴⁴ El jurà el 3 de setembre de 1750. Morí el 1754.

El succeí el seu fill, *Joan Pau Martí*, que jurà el primer d'agost de 1754. Morí molt jove, el 6 de juliol de 1757.⁴⁵

40. L'Acordada de la Cambra amb què comunicava els nomenats és del 20 de juliol de 1790: RA, reg. 1210, f. 489v-490r.

41. El lligall 215 de la Reial Audiència conté les minutes, actes i expedients dels juraments prestats pels funcionaris de l'ARB des de 1738. Totes les dates de jurament que apporto provenen d'aquest lligall.

42. Consulta del 13 de gener de 1748: RA, reg. 467, f. 7.

43. Consulta del 4 de setembre de 1748: RA, reg. 467, f. 189.

44. Consulta del 22 de maig de 1750: RA, reg. 469, f. 185.

45. La data de la mort a *Secretaria*, núm. 2, plec de 1757.

Aleshores, l'ofici i la seva remuneració foren concedits, de fet, a Mariàngela Martí, viuda de Maur Martí i mare de Joan Pau Martí, però, de dret, a la seva filla de deu anys, *Ignàsia Martí i Sadurní* (més tard dita Ignàsia Oliver i Martí), a qui estengué el nomenament l'11 de setembre de 1757. Era clar que la dona (i menys la nena) no exercia l'ofici. La qual designà substitut en la persona de *Josep Avinyó*, qui jurà com a substitut el 6 d'octubre de 1757.⁴⁶ El llibreter Josep Avinyó ja és anomenat *porter*, «a cuyo cargo ha de estar la limpieza del referido Archivo y la encuadernación y pago de los registros de él», i va rebre instruccions per escrit sobre el compliment de les seves obligacions.⁴⁷ Morí el 1769.

El nou substitut designat per Ignàsia Martí fou *Joan Antoni Roca*, que jurà el 10 de maig de 1770. Poc després, quan arribà el seu nomenament des de la Cort, encara com a substitut, tornà a jurar, el 19 d'octubre del mateix 1770. I després de morta la propietària de l'ofici, l'abril de 1786, Joan Antoni Roca tornà a rebre el nomenament de porter, ara ja titular, i tornà a jurar, el 7 de setembre de 1786. En les vacants d'oficials de 1790 en sol·licità una al·legant «los años de Portero que ha servido y la Latinidad que posehe», però no li fou concedida.⁴⁸

Jubilat J. A. Roca, el succeí el seu fill *Agustí Roca*, que jurà el 16 de gener de 1800. El 8 de juliol de 1807 es comunicava que havia dimitit el càrrec.⁴⁹

Antoni Suárez, impressor i llibreter de Barcelona, fou nomenat l'11 de setembre de 1807. Per raons aparentment burocràtiques, no jurà fins al 23 de juliol de 1808.⁵⁰ Durant l'ocupació francesa, traslladà el seu domicili a València. Pressionat per D. Pròsper de Bofarull, que ja tenia previst col·locar Josep Oliveres com a porter i li havia procurat un nomenament interí, Suárez renuncià el càrrec el 17 d'octubre de 1815.⁵¹

En els 74 anys que van de 1741 a 1815, l'ofici d'agranador i porter de l'Arxiu fou ocupat vitaliciament, almenys en teoria, per vuit persones, cosa que dóna una mitjana de poc més de nou anys per a cadascuna.

RELACIÓ D'OFICIALS QUARTS

El càrrec d'oficial quart procedia d'una duplicació ocasional del tercer, amb idèntica consideració i sou. La primera persona que l'ocupà fou *Juan Lorenzo Letamendi*, nomenat el 8 de juny de 1762. Jurà el 8 de juliol. No pogué ascendir a oficial tercer fins catorze anys més tard, al final de 1776, i encara teòricament, per la promoció automàtica produïda per la jubilació del que era oficial major, José de Luyando.

Sense estar vacant la plaça, s'estengué títol a favor de *Gabriel de Espinosa*, que residia

46. Els triplics d'aquesta substitució estan reflectits a *Secretaria*, núm. 2, plec de 1757, i a RA, reg. 513, f. 340v-341r i 469r.

47. Aquestes curioses instruccions, redactades per José de Luyando, es troben al *Memorial* 74, f. 97r-98r.

48. La sol·licitud a RA, reg. 1210, f. 148v.

49. *Secretaria*, núm. 6, plec de 1807.

50. El nomenament d'Antoni Suárez és una mica confús, segons l'expedient del seu jurament, a RA, lligall 215. Se'n parla a RA, reg. 1228, f. 571; reg. 1229, f. 272r, i *Secretaria*, núm. 6, plec de 1807.

51. *Secretaria*, núm. 7, plec de 1815.

a la cort, el 8 de febrer de 1776. No prengué possessió, és clar; i el 5 de febrer de 1778 se li tornava a expedir el títol. Jurà el 16 de març de 1778. Al cap de dos mesos, començava a obtenir llicències per estar-se a Madrid i a Còrdova, fins que l'any 1790 es veié obligat a dimetir el càrrec.⁵²

El succeí *Atanasio Begaría Segura*, que jurà el 25 d'octubre de 1790. Aviat pujaria a oficial tercer.

La vacant fou ocupada per *Josep Moreda*, que jurà el 4 de juny de 1792. Ascendí a oficial tercer relativament tard, l'any 1801.

El succeí *Joan Armengol*, veí de Barcelona, que jurà el 4 de maig de 1801. Ascendit a oficial tercer el mateix any, el càrrec quedà vacant fins al 1804.

Josep M. de Abades passà pel càrrec fugaçment. Fou nomenat i traslladat a oficial sisè de l'Administració de la Reial Impremta dins el mateix any 1804, i no consta que jurés.⁵³

Desaparegut Mahiz amb la revolució de 1808, el càrrec quedà sense proveir fins després de la presa de possessió de D. Pròsper de Bofarull com a arxiver.

Durant els 46 anys que van de 1762 a 1808, el càrrec d'oficial quart fou ocupat per vuit persones. Cinc ascendiren, més tard o més d'hora, en l'escalafó intern (Letamendi, Begaría, Moreda, Armengol i González), i cap no va morir en aquest darrer grau.

RELACIÓ D'OFICIALS TERCERS

El càrrec fou creat per la Reial cèdula del 28 de setembre de 1738, que designà *Josep Torrent*, notari de Barcelona, tal com havia proposat la Reial Audiència. Jurà el 27 d'agost de 1739. Morí el 5 de desembre de 1747.⁵⁴

Fou succeït per *Antonio Ricarte*, preferit als altres pretendents «en atención a los méritos de D. Tomás Ricarte, su padre».⁵⁵ Jurà el 23 de desembre de 1748.

Antonio Ricarte continuament estava absent amb llicència. El 1750 deia que havia de tramitar la seva *hidalguía* a l'Ajuntament de Madrid.⁵⁶ El 1752, donant-se la circumstància que també estava vacant la plaça d'oficial primer, *Josep Serra i Sánchez* i *Josep Urgell* foren nomenats oficials interins. Aprovats els nomenaments per RO, tots dos juraren el 3 d'agost de 1752. Però quan arribaren de Madrid els nomenaments definitius per a les vacants, Antonio Ricarte, absent o no, fou ascendit a oficial segon; Josep Serra quedà com a oficial tercer «más antiguo», i Josep Urgell com a oficial tercer «más moderno», tots dos cobrant igual. Juraren novament el 16 de maig de 1754.

52. Per als embulls administratius de Gabriel de Espinosa, fill de D. Manuel Espinosa de los Monteros y Alaiga, *Diputado del Reino*, cfr. RA, reg. 923, f. 97r-v; reg. 925, f. 131v; reg. 932, f. 465v; i *Secretaria*, núm. 3, plects de 1778 i 1779; *Secretaria*, núm. 4, plects de 1786 i 1787.

53. El nomenament fou per RO comunicada del 20 de maig de 1804, i el nomenament del successor per similar RO comunicada el 14 de setembre: RA, reg. 1224, f. 253v i 439r, i *Secretaria*, núm. 6, plec de 1804.

54. La data de la mort a RA, reg. 503, f. 260r.

55. La relació de pretendents a RA, reg. 503, f. 260r; reg. 504, f. 158v. El seu nomenament a *Secretaria*, núm. 1, plec de 1748.

56. *Secretaria*, núm. 2, plec de 1750.

Aquesta situació salomònica durà fins al 1761, quan Serra fou ascendit a oficial segon i Josep Urgell fou nomenat oficial tercer sense qualificatius específicats. Urgell tornà a jurar com a oficial tercer el 26 d'octubre de 1761, i es mantingué en aquesta plaça durant setze anys, fins que fou promogut en ocasió de la jubilació de Luyando.

El succeí *Juan Lorenzo Letamendi*, ascendit d'oficial quart. Jurà el 16 de març de 1778. Havent quedat oficial únic, fou habilitat com a arxiver per RO del 12 de gener de 1790.⁵⁷

Ascendit Letamendi a oficial primer el mateix 1790, el succeí *Fernando de Morera Valls i de Planell*, que entrava directament a aquest grau de l'escalafó. Jurà el 26 d'agost de 1790.

Promòs Morera, el succeí *Atanasio Begaría y Segura*, ascendit d'oficial quart. Jurà el 4 de juny de 1792. Tres mesos més tard se li concedia llicència per passar a Madrid. L'anà prorrogant fins que permutà el càrrec amb *Diego de Soldevila y de Ategui*, que ocupava a Madrid la plaça d'oficial quart del Reial Hospedatge de la Cort.⁵⁸

Soldevila jurà el 5 d'agost de 1793, i morí el 3 de novembre de 1800 sense haver pogut promocionar-se.⁵⁹

Fou succeït per *José Moreda*, ascendit d'oficial quart. Jurà el 4 de maig de 1801. La major part de l'any 1802 s'estigué a Madrid amb llicència i cobrant.⁶⁰ L'any 1804 passà a oficial tercer de la Secretaria de la Junta de Comerç de Barcelona.⁶¹

El succeí *Joan Armengol*, ascendit d'oficial quart. Jurà el primer de desembre de 1804.

Un any i mig més tard, ascendit Armengol, el càrrec fou ocupat per *Matías González*, també ascendit d'oficial quart. Jurà el 20 de març de 1806. Abandonà Barcelona per no jurar el govern francès, però continuava ocupant el càrrec quan D. Pròsper de Bofarull prengué possessió de la plaça d'arxiver.

Durant els 76 anys que van de 1738 a 1814, la plaça d'oficial tercer fou ocupada per onze persones, cinc de les quals per promoció interna o ascens (des que això fou possible, a partir de 1762). Sis ascendiren a un grau superior dins l'oficina (Ricarte, Serra, Urgell, Letamendi, Morera i Armengol), dos moriren (Torrent i Soldevila), un permutà la plaça, i un de darrer passà a una altra oficina.

RELACIÓ D'OFICIALS SEGONS

El càrrec fou creat, com l'anterior, per la Reial cèdula de 1738. El primer nomenat fou *Agustí Güell*, tal com havia proposat la Reial Audiència en cas que Pau Borràs tingués l'inconvenient d'incompatibilitat amb la substitució que exercia a la Secretaria de l'Ajuntament de Barcelona. Güell jurà el 31 d'octubre de 1739, més tard que els seus col·legues de nomenament. Morí el 2 d'agost de 1753.⁶²

57. RA, reg. 1210, f. 37v-38r.

58. L'autorització de la permuta fou comunicada el 7 de juny de 1793: RA, reg. 1213, f. 455v.

59. La data de la mort a RA, reg. 1220, f. 423, comunicada per l'arxiver Laugier.

60. RA, reg. 1222, f. 386v i 679v.

61. El 20 de maig de 1804 es comunicava la RO del trasllat: RA, reg. 1224, f. 253v.

62. La data de la mort a *Secretaria*, núm. 2, plec de 1753.

S'esperava que el podria succeir Josep Serra o Josep Urgell, ja nomenats oficials interins, però el nomenament de Madrid arribà a favor d'*Antonio Ricarte*, encara que estava absent. Ricarte jurà el 27 de juny de 1754, i morí el 1760.

El succeí, ara sí, *Josep Serra i Sánchez*, que jurà el 26 d'octubre de 1761.

Setze anys més tard, ascendit Serra per la jubilació de Luyando, fou succeït per *Josep Urgell*, el seu vell company d'interinitat. Jurà el 16 de març de 1778, i morí el 7 de desembre de 1787.⁶³

El càrrec quedà vacant més de dos anys, fins que hi fou nomenat un que tenia la família a Madrid, *José Yáñez*, que jurà el 4 d'octubre de 1790. Abans d'acabar l'any, comença a demanar llicències per estar-se a casa seva. Se li concediren fàcilment perquè, com que no sabia llatí, no servia per a les recerques documentals.⁶⁴ Ja no tornà. La plaça es declarà vacante a partir del primer de gener de 1792.⁶⁵

El succeí *Fernando de Morera*, ascendit d'oficial tercer. Jurà el 4 de juny de 1792. Els anys 1795 i 1801 obtingué quatre mesos de llicència per anar a Madrid. Morí el 3 de gener de 1806.⁶⁶

Sense donar temps a la Reial Audiència d'elevat consulta o proposta,⁶⁷ arribà l'ascens de *Joan Armengol*, que cinc anys abans havia ingressat com a oficial quart. Jurà el 20 de març de 1806.

Promogut Armengol a fiscal de l'Audiència i jutge conservador de l'Arxiu durant l'ocupació francesa, el Dr. *Bernat Vilar i Bolós* fou nomenat oficial segon el 12 d'abril de 1809, i, per ascens d'aquest, el 21 de juliol, el Dr. *Miquel Pujol*.⁶⁸ Quan D. Pròsper de Bofarull prengué possessió de la seva plaça d'arxiver, la d'oficial segon es considerava vacant.

Durant els 71 anys que van de 1738 a 1809, el càrrec d'oficial segon fou ocupat per nou persones. Quatre moriren (Güell, Ricarte, Urgell i Morera), i tres ascendiren, dues a oficial major (Serra i Vilar) i una a jutge conservador (Armengol).

RELACIÓ D'OFICIALS PRIMERS I MAJORS

El títol d'oficial de l'ARB es documenta per primera vegada aplicat a *Josep Llaris*, poc després de l'encàrrec d'inventariar els disset baguls, l'any 1678. A la seva mort, Jeroni Alterachs, que n'havia estat substituït, amb un memorial presentat a Madrid sol·licità la plaça i el

63. La data de la mort a Secretaria, núm. 4, plec de 1787, i RA, reg. 934, f. 630r, comunicada per Josep Serra, *Archivero interino*.

64. Així mateix ho declarava l'arxiver informant la petició de llicència: «Como no es latino, no hará la mayor falta en algunos meses, por no poderse dedicar a buscar documentos, que casi todos se hallan en este idioma», *Secretaria*, núm. 5, plec de 1790.

65. RA, reg. 1211, f. 976v-979r.

66. Les llicències estan documentades a *Secretaria*, núm. 5, plec de 1795, i núm. 6, plec de 1801. La data de la mort a *Secretaria*, caixa vi.

67. La RA ja tenia recollits onze memorials de pretendents, que es van desar sense tramitar-los: RA, reg. 1226, f. 6v.

68. Els nomenaments de l'època napoleònica, tots de 1809, consten per una certificació autògrafa de l'arxiver Lluís Freixas en un registre obert l'any 1790 per a consignar-hi el moviment del personal de l'ARB: *Secretaria*, caixa vi.

sou, sol·licitud que donà ocasió, després de diverses cartes i consultes, a l'organització de la part formal de l'ARB amb la Reial cèdula del 28 de setembre de 1738.

Creades amb ella les tres places esglaonades d'oficials, Jeroni Alterachs rebé el nomenament d'oficial primer, tal com havia estat proposat per la Reial Audiència. Jurà el 27 d'agost de 1739. Es guanyà la confiança de l'arxiver, que li delegà les seves funcions quan estigué absent a Madrid. Morí a Vilafranca del Penedès el 22 de juny de 1752.⁶⁹

S'esperava que el podria succeir Josep Urgell. Amb aquesta intenció havia estat nomenat oficial interí «hasta que por S. M. otra cosa se ordene», i com a oficial interí jurà el 3 d'agost de 1752. Però quan des de Madrid es proveí el càrrec, es col·locà una persona completament aliena que havia col·laborat activament en la *Comisión de Archivos*.⁷⁰ Aquesta persona, que els papers deixats a l'ARB demostraven que era molt laboriosa, es deia *José de Luyando*, i venia de Saragossa. Nomenat el 12 de febrer de 1754, jurà el 16 de maig.⁷¹

Luyando gaudí igualment de la confiança de l'arxiver i el substituï interinament en les seves absències. Complerts els 80 anys, i després de 60 de serveis «en esa y otras oficinas y comisiones del Real servicio», rebé l'honor i la mercè de la jubilació, el 25 de novembre de 1777.⁷²

El succeí *Josep Serra i Sánchez*, ascendit d'oficial segon per aquesta jubilació. Nomenat el 5 de febrer de 1778, jurà el 16 de març.⁷³ Serra també fou habilitat, primer només per segellar, i després en totes les funcions d'arxiver, en la darrera malaltia del titular, des del 27 de juliol de 1782, perllongant l'habilitació durant set anys, fins a la seva pròpia mort, el 17 de desembre de 1789.⁷⁴ Amb motiu d'aquesta habilitació, el comte de Florida Blanca comunicà que no s'expedissin els certificats segellats amb les armes de l'arxiver, com feia Garma, sinó amb el segell reial, «como se usa en el Archivo de Simancas». El maig de 1783 s'enviaven des de Madrid la premsa i l'encuny del segell.⁷⁵

Mort Serra, l'ARB quedà sense arxiver (mort el 1783), sense oficial primer (el mateix Serra), sense oficial segon (mort el 1787), i sense oficial quart (el dimissionari Espinosa). Quedà tan sols l'oficial tercer, Juan de Letamendi, que hagué d'ésser habilitat com a arxiver.⁷⁶ En les provisions de càrrecs que arribaren l'any 1790, *Juan de Letamendi* fou ascendit a oficial major. El seu nomenament porta la data del 12 d'agost de 1790, i jurà el dia 26.⁷⁷ En atenció als seus mèrits i serveis, amb comunicació del 16 de gener de 1805, se li concedien els honors d'arxiver general.⁷⁸ Feia més de 42 anys que estava a l'ARB. Romangué en el càrrec un poc

69. La data de la mort a *Secretaria*, núm. 2, plec de 1752.

70. Biblioteca Nacional de Madrid, ms. 1264.

71. El nomenament a RA, reg. 497, f. 79v-82r. Luyando tingué la bona pensada de compondre un llibre de *Varios papeles concernientes a mi instrucción en el manejo del Real Archivo: Memorial* 74.

72. *Secretaria*, núm. 3, plec de 1777. Cfr. RA, reg. 894, f. 16v-17r. Reg. 925, f. 78v. La jubilació de Luyando comportà l'ascens automàtic dels oficials inferiors, però no cobrarien el sou corresponent al nou nivell fins que aquell morís.

73. El nomenament a RA, reg. 894, f. 26r-28r.

74. RA, reg. 929, f. 186r-v, 342v i 516r; reg. 930, f. 269v. La data de la mort a *Secretaria*, núm. 4, plec de 1789.

75. *Secretaria*, núm. 4, plects de 1782 i 1783, i caixa v.

76. El despatx del capità general en què ho comunicava és del 18 de gener de 1790: RA, reg. 1210, f. 37v-38r.

77. RA, reg. 1188, f. 322r-324r.

més, fins al maig de 1809, quan abandonà Barcelona per no haver de jurar la sobirania francesa.

Aleshores mateix, el 21 de juliol de 1809, el govern francès nomenà el *Dr. Bernat Vilar i Bolós* com a oficial major, però representa que el càrrec estava vacant quan, després del retorn de Ferran VII, D. Pròsper de Bofarull prengué possessió de l'ARB. A Letamendi se'l donava per mort.

Durant els 71 anys que van de 1738 a 1809, se succeïren tan sols cinc persones en el càrrec d'oficial major de l'ARB, malgrat que la vacant més dilatada no superà els dos anys. Cap no ascendí a arxiver, tres es moriren o jubilaren (Alterachs, Serra i Luyando), i dos abandonaren la plaça per motius polítics.

RELACIÓ D'ARXIVERS

L'antic ofici d'arxiver de l'ARB quedà en suspens quan les armes de Felip IV prengueren la ciutat de Barcelona (1714). Francesc de Magarola fou separat del càrrec. Tot seguit, però, *D. Salvador Prats i Matas*, en qualitat de secretari de la Junta Superior de Govern i Justícia, i després com a secretari de Govern de la Reial Audiència, assumí i s'aproprià les funcions i el títol d'arxiver de l'ARB. Amb tota normalitat, Prats expedí els certificats documentals amb el seu nom i els títols fins al 1739.⁷⁹

La repetida Reial cèdula de 1738 reinstaurà el càrrec i l'ofici d'arxiver. El primer nomenat no fou cap dels catalans presentats per la Reial Audiència, sinó un foraster, *D. Francisco Javier de Garma y Durán*. El seu nomenament porta la data del 27 de juny de 1740.⁸⁰ Jurà el 3 d'octubre.

Tenim documentades dues estades de Garma a la cort, l'una entre maig i octubre de 1751, i l'altra entre maig i novembre de 1757.⁸¹ Durant la primera estada a Madrid, elevà una representació típica de l'època arbitrista sobre uns treballs molt ambiciosos i grandiosos que es podrien fer a l'Arxiu. Per portar-los a terme, demanava que l'arxiver tingués la consideració de secretari reial, i a les seves ordres hi hagués un oficial major, un oficial segon, dos oficials tercers, dos oficials quarts, sis amanuenses, un porter i un agranador, i que tots tinguessin el tractament de *Don*. Era una exageració, com els 25 anys que deia que havia consumit «en rexistrar todos los archivos de España».⁸²

Sota el mandat de Garma, l'any 1770, es produí el trasllat de la documentació de l'ARB des dels locals de l'antic Palau Major (que estaven a l'angle entre la capella i la Sala dels Paraments, amb finestres sobre les cases del carrer de la Tapinera), al Palau de l'Audiència (en-

78. RA, reg. 1225, f. 108v-109r.

79. L'agost de 1739, com *actual Archivero*, havia de donar possessió als Oficials Alterachs i Torrent: RA, reg. 233, f. 158v.

80. RA, reg. 217, f. 288v. N'hi ha còpia a *Secretaria*, caixa v.

81. *Secretaria*, núm. 32; i núm. 2, plecs de 1751 i 1757; RA, reg. 507, f. 102r i 131v. L'abril de 1775 li fou encarregada una *comisión muy importante al Real servicio*, de la qual no tinc més informació: RA, reg. 922, f. 276r-v.

82. Còpia de la representació a *Secretaria*, caixa v. Fou comentada amb elogis per GONZÁLEZ, p. 43-44.

tre el futur Pati dels Tarongers i el carrer del Bisbe). Una malaltia deixà Garma invàlid l'abril de 1782, i morí el 22 d'abril de l'any següent, 1783.⁸³

El càrrec trigà set anys a ser proveït, novament marginant els catalans presentats per la Reial Audiència. Fou atorgat a *D. Pedro de Laugier y Madrid*. Nomenat el 21 de juliol de 1790, jurà el 12 d'agost.⁸⁴ Abans d'un any rebia el títol de secretari reial honorari i augment de sou.⁸⁵ No se sap que fes res de notable a l'Arxiu. Cercant la salut perduda, el març de 1804 se n'anà a Cartagena amb llicència *sin descuento de sueldo*. Hi morí l'11 de novembre de 1804.⁸⁶

Sense presentació de candidats, des de Madrid arribà de seguida el nomenament del seu successor, *D. Tomás Pardo*, amb la data del 14 de gener de 1805.⁸⁷ Jurà el 21 de març. Passà a servir l'exèrcit quan es declarà la guerra del francès, i se'l donava per mort el 1814.

El govern francès nomenà arxiver el *Dr. Lluís Freixas*, el 12 d'abril de 1809, personatge que desaparegué amb el retorn de Ferran VII.

Vacant el càrrec, *D. Pròsper de Bofarull i Mascaró* gestionà que li fos confiat. Se li expedí nomenament l'11 de juliol de 1814.⁸⁸ Jurà el 12 d'agost del mateix any, i l'endemà prengué possessió de l'ARB.

Durant el segle íntegre que va de 1714 a 1814, se succeïren tan sols cinc arxivers. Dos moriren en el càrrec (Garma i Laugier), un fou remogut (Prats), i dos l'abandonaren per motius polítics (Pardo i Freixas).

RELACIÓ DE JUTGES CONSERVADORS

El càrrec de jutge conservador de l'ARB fou una novetat introduïda pel Reglament implantat amb la Reial cèdula del 7 de febrer de 1754. La seva creació venia motivada per la conveniència d'investir d'autoritat superior un personatge concret, *D. Andrés de Simón Pontero*, oïdor de l'Audiència de Barcelona, que tenia instruccions sobre la recollida de documentació als arxius de Catalunya per a les diverses qüestions del Reial Patronat. El setembre de 1750 ja se l'eximia d'assistir a l'Audiència «durante el tiempo que se emplee en el cumplimiento de su comisión sobre el reconocimiento de Archivos».⁸⁹ El seu títol de jutge conservador arribà amb despatx del capità general del 16 de març de 1754.⁹⁰

Durà deu anys en el càrrec. El primer any complí amb l'obligació d'eleva una memò-

83. La data de la mort de Garma és recordada, potser amb confusió, en una carta de la RA del 19 de desembre de 1789: *Secretaria*, núm. 4, plec de 1789.

84. El nomenament al reg. 1188, f. 162r. Còpia a *Secretaria*, caixa v.

85. RA, reg. 1211, f. 647v i 826r-v.

86. RA, reg. 1224, f. 140r i 506r-v. La data de la mort fou comunicada per l'Oficial Letamendi: RA, reg. 1224, f. 606v.

87. No s'ha conservat el registre *Officialium III* on hi hauria el seu nomenament. N'hi ha còpia a *Secretaria*, caixa v. La decisió ja es comunicà el 5 de desembre anterior: RA, reg. 1224, f. 578v-579r i 585r.

88. Tampoc no s'ha conservat el volum del nomenament de Bofarull. Val la pena consignar que el comunicat del nomenament de D. Pròsper de Bofarull arribà a la RA el mateix dia que arribava el decret d'abolició de la Constitució: reg. 1412, f. 2v.

89. RA, reg. 506, f. 257r. Algunes dades biogràfiques publicades al *BRAH*, 192, Madrid 1995, p. 293.

90. RA, reg. 510, f. 90v. Porta la data del 21 de febrer de 1754: reg. 497, f. 52v-53r.

ria sobre els treballs portats a terme dins l'ARB seguint les pautes del Reglament. Al segon any, amb l'informe ja n'hi ha prou per sortir del pas. Deixà passar anys sense redactar-ne, fins al seu darrer, el 1764.⁹¹ Dels jutges successors no sabem que redactessin informes anuals reglamentaris, ni fessin la vista setmanal i «siempre que la necesidad lo pida, para reconocer los progresos que se hacen en los trabajos, y darles el mayor fomento y mejor dirección».

En premi dels serveis als interessos de la monarquia, Andrés de Simón fou nomenat regent de l'Audiència de València. El succeí *D. Baltasar de Aparregui*, nomenat el 1765,⁹² que secundà la iniciativa de Garma en les enutjoses qüestions burocràtiques i econòmiques del trasllat de la documentació, autoritzat per RO del 15 de setembre de 1766, però no realitzat fins al 1770 i aprovat per Reial cèdula del 18 de febrer de 1772.⁹³ En premi als seus serveis, l'any 1776 fou promogut a regent de l'Audiència d'Aragó.

Aquell mateix any, el 19 de novembre, era nomenat jutge conservador *D. Francisco de Treviño y Dávila*, que l'any següent era promogut a alcalde de *Casa y Corte*.⁹⁴

El succeí *D. Ignacio Núñez de Gaona*, amb títol expedit el 18 de desembre de 1777. El 1783 fou ascendit a la Fiscalia de l'Assemblea de la RO de Carles III.⁹⁵

Vint anys després d'haver estat creat, el càrrec havia esdevingut un pretext per cobrar un sobresou de cent ducats anuals. Quan Núñez de Gaona se'n va anar, es va deixar perdre la dotació del càrrec. En ser nomenat regent de l'Audiència de Barcelona *D. Pedro Gómez Ibar Navarro* (1793-1798), l'arxiver Laugier va representar al duc d'Alcúdia que feia anys que el càrrec de jutge conservador no havia estat proveït, i que l'actual regent «ha asistido eficazmente al Archivero siempre que ha necesitado algún auxilio». El 20 de juny de 1794 s'expedia el comunicat dient que el rei volia que se li abonessin les cent lliures o ducats «por la protección que ejerce».⁹⁶ Els regents posteriors, *D. Francisco de Arjona* (1798-1802), *D. Adrián Marcos Martínez* (1802-1805), i *D. Francisco Javier de Olea y Carrasco* (1805-1818), també van rebre autoritzacions expresses per cobrar la dotació.⁹⁷

Quan les autoritats fidels a Ferran VII abandonaren Barcelona, *Joan Armengol*, el mateix personatge que havia ingressat vuit anys abans a l'ARB com a oficial quart, convertit en fiscal de la Reial Audiència, es féu nomenar jutge conservador el 12 d'abril de 1809.⁹⁸

Retornat Ferran VII, el regent *D. Francisco Javier de Olea* recuperà el càrrec i el sou de jutge conservador, abandonats el 1809, i els mantingué fins a la seva mort, el 1818.

91. N'hi ha de còpiats al *Memorial 74*. El primer també és a *Secretaria*, núm. 2, plec de 1756. GONZÁLEZ, p. 45, qualifica aquests informes de *brillantes*. Potser no ho són gaire.

92. El seu títol arribà amb despatx del capità general del primer de setembre de 1765: *RA*, reg. 912, f. 516v.

93. *Secretaria*, caixa v; *RA*, reg. 913, f. 392r-393r; reg. 919, f. 715v.

94. *RA*, reg. 923, f. 657; *Secretaria*, núm. 3, plec de 1776.

95. *RA*, reg. 894, f. 3v; reg. 924, f. 692r; lligall d'acords de 1783, núm. 39; *Secretaria*, núm. 3, plec de 1778.

96. *Secretaria*, caixa vi, Llibre de comunicacions, f. 36r; *Secretaria*, núm. 5, plec de 1794.

97. *RA*, reg. 1219, f. 176v; reg. 1224, f. 230v; reg. 1225, f. 600v.

98. Joan Armengol traslladà el seu domicili a Madrid. Des d'aquí, el 1819, en nom propi i en nom de l'oficial tercer Matias González i del porter Antonio Suárez, intentà cobrar els sous corresponents als mesos de gener-abril de 1809 que encara se'ls devien. El seu, és clar, com a oficial segon, callant la destacada actuació sota el govern francès, *Secretaria*, núm. 7, plec de 1819.

DE BARCELONA A L'HAVANA: RAFAEL DE RAFAEL, UNA VOCACIÓ HISPANOAMERICANISTA

MONTSERRAT GALÍ BOADELLA
Institut de Ciències Socials i Humanitats
Universitat Autònoma de Puebla

Aquest treball és el primer intent de donar una visió global de la vida i les activitats d'un personatge que no podem mesurar amb els paràmetres tradicionals de l'emigrant, de l'*indiano*. Aquest any de 1998, centenari de la pèrdua de Cuba i Filipines, és un bon moment per a fer conèixer a Catalunya la figura de Rafael de Rafael. A través d'ell tindrem una altra visió d'aquest drama colonial, perquè Rafael va prendre posició sobre el problema de Cuba després d'una llarga i rica experiència als Estats Units i a Mèxic. La complexitat i les contradiccions de la situació actual a Cuba i a Mèxic són un bon motiu per a revisar les idees i les propostes dels conservadors, els perdedors de la història mexicana del segle XIX. La historiografia americana és un producte de les posicions liberals i molt poques vegades s'ha fet l'esforç d'entendre el projecte hispanoamericà del conservadorisme. D'aquesta manera, la història esdevé un paisatge pla i sense contrastos. Quan la història és magnànima accepta que homes com Rafael i Vila, o com el seu gran amic, Lucas Alamán, foren intel·lectuals destacats, homes d'una gran energia política, però aleshores la seva personalitat queda escindida, com aquell personatge d'Italo Calvino, el vescomte partit en dos. En aquest assaig intentarem entendre Rafael de Rafael com un sol individu, amb una activitat cultural que no està separada del seu pensament i la seva pràctica polítiques.

El nom de Rafael de Rafael és conegut a Mèxic per tots aquells que s'interessen en l'art mexicà del segle XIX i també per part dels bibliòfils, però són molt pocs els qui saben que darrere d'aquest nom hi ha un barceloní polifacètic, emprenedor infatigable de diverses aventures polítiques i editorials a tres països americans: primer a Nova York, més tard a Mèxic i en els darrers anys de la seva vida a Cuba, on fundà diverses publicacions i es convertí en capdavanter de les idees integristes. En llegir els seus articles sobre les exposicions de l'Acadèmia de Mèxic ens va sorprendre la gran cultura d'aquest català, la facilitat de la seva prosa i la gran seguretat en els seus judicis artístics, en un moment en què a Mèxic no existia la crítica d'art. L'any 1984 se'ns va encarregar una recerca sobre l'Acadèmia de San Carlos en el període que la institució administrava la *Lotería Nacional* i fou aleshores quan descobríem que darrere d'aquest impressor que també feia de crític d'art s'amagava un home compromès amb la política hispanoamericana de la seva època.

Rafael de Rafael i Vila nasqué a Barcelona l'any 1817. Orfe de pare des de jove, va entrar a treballar en una impremta on es formà com a tipògraf; potser també hi va adquirir coneixements de xilografia. L'any 1836 féu cap a Amèrica, on continuà treballant dins del món

de les impremtes i les edicions. Fou redactor, i sembla que també fundador d'una revista en castellà editada a Nova York, *El Noticioso de Ambos Mundos*. Sembla que fou l'any 1843 quan conegué Ignacio Cumplido, l'editor mexicà més important de mitjan del dinou, que el convencé d'anar a treballar a Mèxic. Visqué en aquest país fins al mes d'agost de l'any 1855. Durant la seva estada a Mèxic va arribar a ser un dels principals editors del país, però també desplegà altres activitats: gravador, crític d'art, editor, fundador i editor del principal diari conservador de la ciutat de Mèxic, editorialista polític, promotor d'empreses de colonització, cònsol de Mèxic a Nova Orleans, ideòleg del conservadorisme mexicà i potser també conspirador. En totes aquestes activitats, Rafael de Rafael va mantenir una actitud congruent amb les seves idees polítiques i àdhuc els seus enemics liberals reconegueren la seva capacitat com a escriptor, com a crític d'art i com a tipògraf.

Una de les poques referències personals que tenim de Rafael fins ara ens la dóna un altre català arrelat a Mèxic, Narcís Bassols, en les seves *Memòries*, encara inèdites. És al mateix temps una mostra de la solidaritat que s'estableix entre coterranis; en aquest cas, dos catalans que viuen a la ciutat de Mèxic (Bassols, s. d., p. 214):

Allí (en la reunió) estaban todos los ministros extranjeros, algunos de los mejicanos y muchas personas notables de la capital. Al otro día me visitó el Sr. Rafael Rafael, redactor y propietario del *Universal* que había estado en uno de los conciertos que dí en Nueva-York y me ofreció su casa instándome para que fuese a vivir con él. Su familia estaba en Nueva-York, vivía solo y me manifestó que le sería grata mi compañía. Acepté su oferta y me instalé en México para esperar que pasara el tiempo de aguas y cruzar la República hasta el Pacífico para dirigirme a las repúblicas del Sur. Mi vida artística acabó en México y el concierto que dí fue el último que he dado [...] En el *Universal* se daba como folletín la *Historia de Europa* escrita en inglés por D. Archibaldo Alison y que se traducía en la redacción. Murió la persona encargada de la traducción y yo me encargué interinamente de continuar su trabajo mientras pasaban las aguas [...] La amistad que estreché con Rafael y con una parte de la sociedad mejicana produjo en mi un marasmo físico que me aniquiló. Se apoderó de mí el mal del país, el estar quieto [...] vi pasar el tiempo seco sin dejar el cuartito en que pasaba escribiendo una parte del día [...] tal fue la causa de mi permanencia en México.

Rafael de Rafael li va publicar a Bassols una obra en vers amb tema cubà; el volum porta el títol de *Los Héroes de la Mojiganga o los ex-libertadores de Cuba*, subtitulada *drama atroz*, (Mèxic, Tipografia de Rafael, 1852) i en ella Narcís Bassols, que també havia passat una temporada a Cuba, expressa idees molt semblants a les que anys més tard manifestarà Rafael. Com a nota interessant hem de dir que Bassols, conservador i monàrquic, es va casar a Mèxic amb la germana de dos polítics notables, Miguel i Sebastián Lerdo de Tejada, decididament liberals. Aquest últim fou president de Mèxic a la mort de Benito Juárez i un dels polítics liberals més radicals de la història de Mèxic.

Deixarem de moment la relació Rafael-Bassols, però abans hem de recordar que la comunitat catalana de la ciutat de Mèxic en aquells anys era força notable: al front de l'Acadèmia de San Carlos trobem el pintor Pelegrí Clavé i l'escultor Manuel Vilar, amb qui Rafael va mantenir una gran amistat. Sabem que Pelegrí Clavé li va fer un retrat a Rafael de Rafael que

es va presentar en una de les exposicions de l'Acadèmia de San Carlos, obra de la qual el mateix Rafael va fer grans elogis. Fins ara no hem localitzat aquest retrat, que potser es troba als Estats Units o a Cuba. La identificació d'aquesta obra no solament ens permetria de fer-nos una idea física de Rafael, sinó que enriquiria el catàleg de retrats de Pelegrí Clavé.

Mentre no es pugui aprofundir en els arxius i biblioteques de Barcelona, l'Havana i Nova York les nostres fonts principals seran les publicacions i edicions del mateix Rafael. Fins ara hem trobat dades biogràfiques i del seu pensament polític en *El Universal*, *El Espectador* i *La Voz de Cuba*. És així com hem sabut que, contràriament al que tothom diu, Rafael de Rafael no va anar directament a Nova York, sinó que abans va passar una temporada a Cuba. En un relat publicat a Mèxic l'any 1851, el mateix Rafael ens diu que el motiu del seu viatge als Estats Units fou la curiositat que en la seva època despertava aquell país, bressol de la independència, la llibertat i la democràcia. Fou així com el dia 1 d'octubre de 1837 el jove Rafael de Rafael va embarcar en el vaixell *Henry* en una travessia que el portaria de l'Havana a Filadèlfia. Quan Rafael va publicar aquest relat ja havia viscut als Estats Units uns quants anys i és evident que n'estava decepcionat, ja que adverteix els seus lectors que potser algun dia es decideixi a publicar tot el text, encara inèdit, «para disipar falsas ideas, a veces funestas, sobre América del norte». Amb aquestes paraules es refereix a l'admiració que les repúbliques d'Amèrica de Sud porten a la seva germana del Nord, admiració que es manifestava sobretot entre els grups liberals i que Rafael de Rafael considerava font de molts mals.

Ens sembla oportú fer la transcripció d'unes ratlles d'aquest relat que titula *Fragmento de un viaje a los Estados Unidos en el otoño de 1837* en les que descriu des del vaixell l'Havana, una ciutat en la que anys després Rafael de Rafael s'establiria definitivament, i desplegaria una intensa vida política i periodística (*El Espectador*, 4-I-1851, p. 125):

Fijos los ojos en La Habana, cuyos bellos edificios parecían deslizarse a nuestra izquierda por entre los mil mástiles que se agolpaban al rededor de los muelles, apenas dimos una ligera mirada á las fortificaciones que, elevándose sobre una colina de piedra, la defienden desde el otro lado de la hermosa bahía.

Esperem trobar algun dia el manuscrit sencer que ens ajudi a entendre el primer impacte dels Estats Units sobre el jove Rafael. Els fragments que Rafael de Rafael va reproduir en *El Espectador* són de caràcter eminentment literari i narren una terrible tempesta a bord del *Henry*, seguint un dels tòpics romàntics més populars.

La seva estada als Estats Units fou de setze anys en total. Primer hi passa set anys, de 1837 a 1843; en aquest període va contreure matrimoni amb la nord-americana Margaret Moore, natural de Nova Jersey, i Rafael es dedica al negoci de compravenda de cases i terrenys a Nova York. Durant aquesta primera etapa novaiorquesa féu nombroses transaccions comercials —al voltant de 300 segons ens diu ell mateix— i es va fer càrrec de la redacció del diari en castellà el *Noticioso de Ambos Mundos*, editat a Nova York entre 1839 i 1843. La importància d'aquesta publicació és enorme per a conèixer l'evolució del pensament polític de Rafael de Rafael. Als Estats Units va ésser testimoni del creixement de la doctrina del *destí manifest* que serà una de les preocupacions de Rafael i determinarà bona part del seu pen-

sament i la seva pràctica polítiques. Comentant aquest aspecte de la seva experiència americana, l'any 1875 Rafael escrivi:

Era aquella época en que el filibusterismo iba consolidándose como institución peculiar americana, que empezó por arrebatarse a Méjico la provincia o departamento de Tejas [...] Entonces se formuló por primera vez la escandalosa é irritante doctrina del «destino manifiesto» y todo aquel sistema de insolentes fanfarronadas á que los americanos daban el nombre de *spread eagism*.

Segons aquesta doctrina, continua escrivint Rafael, «todos cuantos hablamos español en América al Norte del Istmo de Panamá, estábamos destinados a desaparecer por completo». Rafael comenta que totes aquestes idees eren tan insòlites que fins i tot semblaven ridícules si no fos perquè l'èxit dels americans a Tejas, «primera tentativa de filibusterismo, daba lugar a temores y a que esto fuera realidad algún día. Y con el fin de evitarlo, inicié y procuré propagar con gran calor el pensamiento de la formación de una coalición general de todos los países hispanoamericanos, en la cual debía estar España en su calidad de potencia americana la más antigua y Madre Patria de todas las demás» (*La Voz de Cuba*, 16-X-1875).

Aquesta idea, confessa Rafael i Vila, va precipitar «acaloradas polémicas con periódicos americanos»; com a projecte va fracassar, però al llarg de la seva vida Rafael va continuar insistint en la necessitat de tenir una política d'oposició a l'expansionisme americà. Fins ara no hem pogut comprovar quins foren els mòbils que el portaren a Mèxic. Sabem, sí, que fou Ignacio Cumplido qui el va invitar a treballar amb ell, però Rafael de Rafael tenia una bona posició econòmica i social als Estats Units i anar a Mèxic era en aquells moments una aventura arriscada. Fins ara l'únic mòbil versemblant és que amb el viatge a Mèxic Rafael i Vila posava fil a l'agulla al seu projecte polític: unir a tots els països hispanoamericans, incluint Espanya, en una gran coalició capaç de fer front a l'expansionisme de la Unió Americana. Un projecte que l'havia de lligar inevitablement als sectors conservadors mexicans.

LES ACTIVITATS CULTURALS DE RAFAEL A MÈXIC (1843-1855)

Abans de fer esment de la seva activitat política volem parlar de les empreses culturals de Rafael a Mèxic. Ja hem dit que una i altra activitat són de fet inseparables, però pensant en un lector català que no estigui al corrent de la vida cultural del Mèxic independent, creiem que serà més convenient fer la distinció entre aquestes dues activitats. Les petjades de Rafael ens porten a un gran nombre de camps de la cultura mexicana del dinou: tenim, en primer lloc, l'activitat periodística, que es divideix en periodisme polític i crítica d'art; en segon lloc, el trobem com a gravador i il·lustrador de diverses revistes; en tercer lloc, examinarem la gran tasca feta com a editor i tipògraf; finalment, parlarem d'ell com a literat. El periodisme polític s'analitzarà més endavant, en parlar de les seves posicions ideològiques i els seus compromisos amb la política hispanoamericana.

Ja hem dit que des del primer moment de la seva arribada Rafael i Vila va col·laborar amb les principals revistes i diaris del país. En aquell moment s'estava portant a terme una gran activitat en el camp de les edicions, mitjançant la publicació de revistes culturals i edi-

cions de gran qualitat. Ignacio Cumplido, que ja havia publicat poc abans una revista cultural (*El Mosaico Mexicano*, 1836-1840), emprengué amb Rafael l'edició de *El Museo Mexicano, ó Miscelánea pintoresca de amenidades curiosas e instructivas* (1843) on trobarem nombroses col·laboracions de Rafael com a gravador i com a escriptor, a més del treball de tipògraf pel qual l'havien contractat. Aquest esforç editorial val a dir que es feia en un país ensorrat econòmicament i política, ensorrat també moralment, car després de vint anys d'independència no s'havia assolit l'estabilitat política i social esperada. Els editors, encara que manifestaven les seves preferències polítiques, tingueren el bon sentit de portar a terme el projecte cultural deixant de banda les inclinacions ideològiques particulars. Fou així com Rafael de Rafael, malgrat la seva ràpida inserció en el grup conservador, mantingué una bona relació amb Ignacio Cumplido i amb altres editors liberals, àdhuc quan poc després, com a editor responsable de *El Universal*, establí fortes polèmiques amb *El Siglo XIX*, el diari liberal editat per Ignacio Cumplido.

Com a crític d'art, Rafael va publicar fonamentalment a *El Espectador* i *El Universal*, edicions de la seva casa. Tots els autors mexicans estan d'acord a considerar Rafael el millor crític d'art del segle XIX a Mèxic, no solament per les seves acurades observacions, sinó per la gran cultura artística que les recolza. Els seus comentaris a les exposicions organitzades per Pelegrí Clavé i Manuel Vilar a l'Acadèmia de San Carlos contribuïren de manera decisiva a l'enfortiment de l'estètica natzarena o purista preconitzada per aquests dos artistes catalans. En aquest sentit, la triada formada per Clavé, Vilar i Rafael permet de dir que a Mèxic tenim una extensió del romanticisme català, un fenomen semblant al que es vivia a Catalunya, on teòrics de l'estètica natzarena com Milà i Fontanals reforçaven l'activitat dels artistes formats a Roma al costat dels natzarens alemanys: Claudi Lorenzale, Galofré, Espalter, etc. Ida Rodríguez Prampolini diu de Rafael que fou «en la primera etapa del desarrollo del arte en México uno de los críticos que con más conocimientos, dedicación y estudio se plantean los problemas de la crítica de arte» (Rodríguez, 1964, p. 37).

No podem comentar tots els articles dedicats a l'art escrits per Rafael i Vila. Hem escollit el de la III Exposició de la Acadèmia perquè resumeix molt bé el seu credo artístic i ens permet enllaçar-lo amb el seu credo polític. Rafael pren com si fos cosa seva l'èxit obtingut per Vilar i Clavé amb els deixebles de San Carlos; més valuós encara tenint en compte l'estat caòtic del país. Compara la primera exposició (gener de 1849) amb la segona (gener de 1850), felicita els mestres i encoratja els joves artistes. Entusiasmada escriu: «quizás en ningún país del mundo se ha visto un adelanto tan extraordinario, verificado en el corto espacio de doce meses, como el que se nota en las obras de esta exposición». El grup conservador que en aquell moment dominava el país i protegia l'Acadèmia considerava de vital importància el desenvolupament de l'art. Rafael és el principal exponent d'aquesta idea i val la pena conèixer els principis que la fonamenten, ja que són coincidents amb els seus principis polítics. Per exemple, quan afirma que sense un ordre institucional i polític ferm no poden florir les arts, posa com a model la Roma d'August, la Grècia de Pèricles i la França de Lluís XIV, i afegeix sense miraments: «lo diremos de una vez: las artes ricas de la imaginación no son

democráticas; allí donde el nivel de igualdad ha pasado o amenaza pasar sobre las creencias y sobre las jerarquías, esas artes tan delicadas como encantadoras desfallecen y mueren. El genio no sufre el nivel; para sujetarlo a él es preciso cortarle las alas y el genio sin alas perece» (*El Universal*, 4-1-1851).

És interessant l'elogi que fa a una escultura de Vilar que representa el general Agustín d'Iturbide, artífex dels acords d'Independència de Mèxic. Rafael opina que Vilar ha sabut trobar la poesia sense apartar-se de la veritat, ha respectat el natural sense trair l'ideal. És a dir, ha resolt un problema concret que es presentava als artistes del dinou: com representar els herois moderns sense caure en l'esperit prosaic de la contemporaneïtat? Un problema que ens porta a la pugna del dinou entre idealisme i realisme. Manuel Vilar ho ha resolt embolcallant el militar amb una capa que li permet donar-li un aire noble i greu sense necessitat de vestir-lo, anacrònicament, de grec o de romà. L'altra escultura comentada per Rafael de Rafael és d'una gran transcendència dins de l'art mexicà: es tracta d'una figura de Moctezuma II que té el mèrit d'ésser la primera que a Mèxic es dedica a un personatge de la història prehispanica.

En parlar de les pintures dels estudiants de l'Acadèmia, encapçala aquesta secció amb un títol significatiu: *Escuela Mexicana de pintura*. Era la primera vegada que es feia una proposta teòrica sobre una escola mexicana i és curiós que sigui un català, recolzat en el tractatge de dos catalans, qui la faci. Val la pena reproduir aquest fragment de teoria romànticonatzarena: «Estos tímidos ensayos con que nuestra juventud artística empieza a entrar en la senda de la originalidad ¿no pueden considerarse como las primicias de la escuela patria? No se nos ocultan las graves dificultades que se oponen a la formación de una escuela de pintura que merezca el nombre de nacional; una escuela que no venga a ser un pálido reflejo, una imitación servil más o menos exacta, más o menos excelente, de escuelas de otros climas. Nacido ayer, puede decirse que nuestro país aún no tiene historia». Què vol dir amb això que Mèxic no té història? Mèxic, diu Rafael de Rafael, no té edat mitjana, no té castells ni cavallers, no té llacs encantats ni bruixes, no té dames ni trovadors, és a dir, no té, segons els romàntics, la poesia necessària per a nodrir la imaginació dels artistes. «He aquí lo que dicen a la imaginación del artista y del poeta en aquellos antiguos países unos cuantos paredones medio arruinados. En aquellos sitios todo es poesía [...] En México nada de eso tenemos». Tampoc tenim bones col·leccions de pintura que serveixin de model, afegeix Rafael de Rafael.

Però no cal desanimar-se. Per a l'art, a més de la poesia de la història cristiana i medieval i dels bons models, calen dos altres ingredients: la fe i l'entusiasme. I a Mèxic aquestes dues virtuts es donen amb escreix.

A nuestro modo de ver, la fe religiosa y el entusiasmo son los dos principales elementos de la pintura, y en general de las bellas artes y de la poesía. Separados enteramente del elemento religioso, los asuntos se achican, y casi diríamos que lo ideal desaparece. ¿Qué asunto histórico podía haber escogido Rafael que hubiese producido el divino efecto de su *Transfiguración*? ¿Con qué asunto histórico hubiera Miguel Angel rodeado su *Juicio final* de ese respeto

y pavor, que cual un fantasma invisible, se apodera instantáneamente de cuantos fijan la vista en aquella composición sublime? [...] Genios eminentes abundan en Europa que enriquecidos con los conocimientos de los grandes artistas que les han precedido, y con las conquistas incesantes de la ciencia, cuentan con una suma de máximas científicas y de elementos materiales de buen éxito, infinitamente mayor que la que aquéllos poseyeron. Pero ¿Qué importa el conocimiento profundo de los medios, y una habilidad consumada en el materialismo, si faltan la fe y el entusiasmo, que son los dos elementos que forman el alma de las bellas artes?

Heus aquí el nucli de la seva teoria artística.

Més endavant, estableix la relació d'aquesta teoria amb el moment històric concret, una relació totalment congruent amb les seves idees polítiques (*El Universal*, 5-6-1851):

Por fortuna la fe religiosa existe en nuestro país; y [...] es cierto que no han penetrado todavía en él esas doctrinas de muerte que esterilizan los corazones. El genio de las revoluciones puede haberlo trastornado todo en el orden político, convulsiones incesantes y la marcha descertada de los hombres públicos pueden haber destruído el bienestar y comprometido gravemente el porvenir de nuestra sociedad; pero no cabe duda en que el elemento religioso existe en todas las clases fuertemente arraigado; y quizá (permítasenos la disgresión) él venga al cabo a ser el arca de salvación que nos libre de un completo naufragio).

Fent-se ressò de les aspiracions dels mexicans il·lustrats, Rafael de Rafael expressa la idea que aquest grup social patrocinador de l'Acadèmia tenia la funció de les arts (*El Universal*, 5-6-1851):

[...] nosotros abrigamos la lisonjera esperanza de ver la escuela mexicana de pintura ocupar un lugar distinguido. Y puesto que la adversidad ha perseguido tan impiamente a nuestra patria, haciéndola retroceder, cuando debía haber seguido el movimiento progresivo de las demás sociedades; que a lo menos nuestro adelanto en las bellas artes sea nuestro representante en el mundo moral, que nos vindique en cierto modo, manifestando a las demás naciones, que no motivos de inferioridad, sino un fatal encadenamiento de circunstancias adversas, han impedido hasta ahora a México el ocupar, en el mundo material y político, el distinguido lugar que le pertenecía.

Rafael de Rafael no va poder acabar d'escriure aquests comentaris des de la ciutat de Mèxic. Les últimes col·laboracions foren escrites a Nova York, on es va refugiar durant catorze mesos. Rafael ho recordava uns anys després, des de Cuba, amb tristesa: la seva actitud proespanyola havia provocat que l'empresonessin; amb la intercessió de dos bons amics, el comte de la Cortina i Manuel Díez de Bonilla, aconseguiren pagar una fiança de cent mil pesos a canvi que abandonés el país en deu dies. El general Arista, president liberal en aquells moments, va decretar l'exili. Rafael buscà auxili en l'ambaixador espanyol i la resposta fou: vostè s'ha ficat en política, és popular i enemic del govern; ara aquest es venja amb la llei a la mà; no puc fer res per vostè.

Catorze mesos més tard, Rafael i Vila tornava a Mèxic, emparat per un nou govern conservador en el qual el seu gran amic Lucas Alamán tenia la cartera de Relacions Exteriors. *El Universal*, diari que havien fundat conjuntament, continuava al peu del canó, defensant les

seves posicions polítiques. La seva casa tipogràfica agafava una nova empena; Rafael de Rafael encara donaria unes quantes batalles, però l'època d'or de la seva editorial ja havia passat. En farem una petita història.

L'any 1843, Rafael de Rafael treballava amb Ignacio Cumplido, però un parell d'anys després ja s'havia independitzat. D'acord amb les notícies que hem trobat ací i allà en la premsa de l'època, al principi de 1845 Rafael havia fet un viatge als Estats Units on havia comprat maquinària molt moderna que li permetia fer belles impressions a color. En aquell moment posseïa, doncs, el millor equip del país; Rafael i Vila comptava ja amb aquestes màquines des del final de l'any 1845. El taller el va instal·lar al carrer de la Cadena, número 13, al centre de la ciutat. El negoci sembla que va arrencar amb un interessant contracte amb l'Acadèmia de San Carlos, ja que aquests seran els primers treballs de la *Tipografía de Rafael, calle de la Cadena, núm. 13* que coneixem.

Fins que no entràrem en els arxius de l'Acadèmia de San Carlos i en els de la Loteria Nacional, amb motiu de la nostra recerca ja esmentada, ningú no havia observat que Rafael de Rafael fou l'impressor dels bitllets de la Loteria entre 1846 i 1851. En el moment del traspàs de la Loteria Nacional a la Junta de l'Academia de San Carlos (1843), l'impressor oficial dels bitllets era José Mariano Fernández de Lara. El contracte de Lara, editor notable dels anys quaranta, juntament amb Cumplido i García Torres, acabava l'any 1845. Rafael va fer una proposta que va plaure la Junta de l'Academia i aquesta li va donar el contracte. Però Lara, que estava convençut de guanyar el concurs, va acusar públicament Rafael d'haver rebut un tracte preferencial i va protestar per escrit en una carta dirigida al ministre de l'Interior. El conflicte s'estava convertint en un escàndol. Fou aleshores que intervingué el president de la Junta de l'Academia, F. J. Echeverría: en una carta al ministre li explicava que s'havia donat el contracte a Rafael i Vila pel fet que era un artista de talent i a causa que comptava amb la maquinària apropiada per a imprimir el disseny molt elaborat que havia presentat a la Junta; també li informava que Lara en els últims temps havia tingut moltes deficiències en la impressió dels bitllets. El 14 de març el ministre confirmava la decisió de donar el contracte a Rafael.

No podem descartar en aquests fets la influència de Vilar i Clavé, que eren molt ben considerats per Echeverría i els altres membres de la Junta. El fet, però, és que Rafael va fer-se càrrec durant gairebé sis anys de la impressió dels bitllets, una impressió impecable i un disseny audaç, a colors. Va fer altres treballs per a l'Academia, com ara els catàlegs i les invitacions per a les exposicions i la impressió dels Estatuts de l'Academia; també hem trobat una proposta d'editar textos teòrics i de crítica d'art que no es va dur a terme per les circumstàncies polítiques i l'exili definitiu de Rafael l'any 1855. Tot això indica que la relació de Rafael de Rafael amb els mestres i els membres de la Junta de l'Academia —en la que participaven els membres més prominents de l'aristocràcia, els negocis i la intel·lectualitat conservadora— fou molt estreta.

L'any 1846 Rafael va emprendre la seva primera revista com a editor independent: *El Católico, Político-Cristiano, Científico y Literario*. En la presentació es manifesten les intencions de l'editor. Comença amb una afirmació: «No puede haber sociedad sin religión, ni pue-

de haber más de una religión verdadera entre las diversas sectas que se denominan con tan agosto y sagrado nombre». La publicació va dedicada a tots els mexicans i de manera especial al clergat, als pares de família i a tots aquells que estimen la religió i les institucions de la pàtria. Els temes de la revista seran la religió i la societat, la teologia, la situació del catolicisme en els països no catòlics, conversions al catolicisme, política espanyola i culte a Maria. Els editors es declaren antijacobins i antirousseauians («todas las naciones han sido víctimas de los sofismas de Rousseau», afirmen en la pàgina 2). Publiquen poesia dels escriptors mexicans catòlics, J. J. Pesado i Francisco Sánchez de Tagle, secretari, per cert, de l'Acadèmia; entre els escriptors estrangers preferits hi ha Chateaubriand i Lamartine.

Les paraules de presentació de *El Católico* indiquen que l'any 1846 Rafael de Rafael ja havia adoptat una actitud de catolicisme militant. Després de protestar per l'enorme proliferació d'una premsa i uns llibres clarament antireligiosos que circulen amb tota llibertat i que són llegits àdhuc pels mateixos catòlics, Rafael escriu (*El Católico*, 30-8-1845):

[...] por todas partes pululan periódicos de todas clases; diariamente se aumentan y multiplican. Los exaltados, los moderados, hasta los anarquistas, todos los partidos tienen sus periódicos que sostienen sus principios, exaltan los servicios de sus paniaguados y tratan de hacer prosélitos para aumentar su partido. Cuando todos hablan ¿sólo la religión guardará silencio?

El Espectador (1851) fou, en certa manera, una continuació d'*El Católico*, encara que es presentava com una revista publicada pels editors d'*El Universal*. El primer número aparegué el dia 4 de gener de 1851 i en la presentació o *Prospecto* no s'amagaven les intencions de propaganda catòlica del editors. Després de dir que el segle XIX havia estat l'escenari de totes les revolucions, recordava el caràcter civilitzador de la religió catòlica, que oposaven al protestantisme, i manifestava l'objecte de la revista: recuperar l'alè civilitzador de la religió. «El error se ha valido de las ciencias y de la literatura para lograr sus fines»; ara la revista es proposa «pagar al catolicismo el tributo de justicia y de inmensa gratitud que le deben las ciencias, las letras y las artes». Més endavant afirma: «las bellas artes son el patrimonio del catolicismo». Fernández Ledesma considera *El Espectador* una de les mostres més acurades de la tipografia mexicana del dinou. El frontispici és una litografia a cinc tints, proesa que només Rafael podia assolir gràcies a les seves màquines. La decoració presenta orles i ornaments de ploma característics de l'estil Primer Imperi, amb lletres de tipus francès molt elegants. Les estampes i gravats són molt bons, n'hi ha una força notable que porta la firma del mateix Rafael i representa sant Vicenç de Paul.

La Tipografía de Rafael imprimia també un *Calendario Pintoresco*, costum que gairebé tots els impressors mantenien des dels primers anys del segle XIX. Els de Rafael anunciaven que tenien *hermosos grabados*. Entre 1850 i 1855, el mateix Rafael imprimia el calendari més popular de la ciutat, el de Galván. De l'any 1850 és una de les edicions més valorades d'aquells moments, el *Sermón* de Munguía. L'investigador Fernández Ledesma la qualifica de «opulento espécimen de lo que llegó a lograr el exquisito Rafael a mediados de siglo. Anteportada y portada pueden considerarse como dos obras de arte [...] En suma, esta célebre edición de Rafael merecería figurar —ayer y hoy— entre las mejores impresiones de cualquier país» (Fernán-

dez Ledesma, 1935-36, p. 85 a p. 87). Aquest autor destaca la bellesa dels caràcters tipogràfics, l'equilibri dels espais blancs. Les portades porten elements d'estil Primer Imperi d'un exquisit gust romàntic. Els tipus són didot, molt elegants, les tintes i la impressió perfectes.

D'aquest mateix any, hem trobat una publicació molt pertinent: el *Método curativo racional para el «cholera morbus» asiático*, de Guillermo Ward (Rafael de Rafael, 1850). En aquest any 1850, la república, i de manera especial la ciutat de Mèxic, fou castigada amb una terrible epidèmia que va deixar la majoria de les famílies en dol. No podem exhaurir els títols de les edicions de Rafael, però ens agradaria esmentar-ne dues més. En primer lloc, l'edició del volum *Obras Poéticas de don Francisco Manuel Sánchez de Tagle*, aristòcrata, polític, filantrop i escriptor conservador que fou fins al moment de la seva mort (1847) el secretari de la Junta de l'Academia de San Carlos. En segon lloc, de Miguel Lerdo de Tejada, *Comercio Exterior de México desde la Conquista hasta hoy* (1853), edició que demostra que també els autors liberals sol·licitaven els serveis de la Tipografia de Rafael, d'un prestigi indiscutible.

Com a gravador, l'obra de Rafael de Rafael és irregular i no arriba al nivell del treball tipogràfic. No sabem si la seva formació és autodidacta; Fernández Ledesma ha suggerit que el mestre de Rafael fou l'alemany Heimbürger, que va arribar a Mèxic per a treballar amb Rafael. Hem trobat peces força interessants, per exemple, els frontis d'algunes de les revistes de Cumplido, però també hi ha gravats rudimentaris. Sembla que Ignacio Cumplido no va quedar prou content amb alguns dels treballs de Rafael, ja que en la presentació de la revista *El Presente Amistoso de las Señoritas* manifestava que havia portat unes làmines d'Anglaterra per a suplir les deficiències dels gravats fets al país. En diverses ocasions, Rafael manifestà la seva preferència pel gravat en fusta, tècnica que en aquells anys no es practicava a Mèxic, però també coneixem d'ell algunes calcografies i litografies de mèrit. En els temes i en l'estil emprat, Rafael de Rafael confirma la seva identificació amb el romanticisme: expressions sentimentals, importància de la naturalesa, tipus medievals, pintorescs i populars. No cal dir que dominen els temes religiosos o que exalten l'amor romàntic.

Aquesta tendència es fa visible en l'obra de Rafael i Vila com a literat. No li coneixem poesia, solament novel·les curtes i assaigs. Aquí farem referència a dues novel·letes en les quals es mostra un fidel seguidor de l'estil de Walter Scott. No sabem si conegué aquest autor abans de sortir de Barcelona, perquè és ben sabut que Scott tingué un gran èxit a Catalunya des de mitjan de la tercera dècada del dinou. El més versemblant és que es familiaritzés amb aquest autor durant els primers set anys passats als Estats Units i que llegís Walter Scott en anglès. Des del punt de vista de la literatura mexicana, Rafael de Rafael es pot considerar com un dels introductors d'aquesta literatura historicista romàntica, coneguda també sota el nom anglès de literatura *revival*. Aquesta literatura omplia no solament els interessos estilístics de Rafael, sinó que respon molt bé a les seves idees estètiques: religió i art es combinen en el passat poètic medieval i renaixentista.

Hugo y María és una novel·la curta publicada en *El Espectador*; el seu argument ens porta a l'Escòcia del segle XVI. El pare de Maria, un comte poderós, obliga Hugo a abraçar el protestantisme. Aquest s'hi nega i el comte es venja separant els dos esposos. La novel·la acaba tràgi-

cament. Tenim, doncs, combinats, els dos grans temes del romanticisme literari conservador: l'amor tràgic i la religió. Literàriament, la novel·la peca de sentimental, però respon molt bé als interessos de Rafael i del públic de les seves revistes: educar en la religió i a la vegada distreure.

En *El Mosaico Mexicano* (vol. vi) d'Ignacio Cumplido, Rafael i Vila va publicar una novel·la curta en el més pur estil *revival*, ambientada en la Catalunya medieval. *Montaner y Almodia, novela histórica* es desenvolupa en tres escenaris: la vall de Núria, la Terra Santa de les croades i el palau del Comte Guillem d'Urgell a Puigcerdà. L'argument té tots els ingredients necessaris: dames i cavallers, herois i traïdors, boscos, coves, runes i tempestes, i l'element historicoreligiós que tant atrau Rafael, en aquest cas la lluita dels cavallers catalans contra els sarraïns. Montaner ha lluitat valerosament contra Abdallà i ha alliberat el comtat d'Urgell. El comte Guillem i els seus exèrcits van a Terra Santa amb Godofred i obtenen una victòria gloriosa en prendre la ciutat d'Arcas. El noble Strauberg, que ha de venjar el seu amic Montaner, víctima de la felonia del castellà Lanuza, és l'heroi d'aquella jornada: «trepando enseguida por un montón de piedras enormes [...] y arrancando de las ensangrentadas almenas el estandarte del profeta, lo arroja al foso y enarbola en su lugar las triunfantes barras de Cataluña» (*El Mosaico*, VI, p. 365).

El marc de les entrevistes amoroses de Montaner i Almodia són les runes de l'ermita de Núria; Almodia es tanca en el convent de Vallsego un cop Montaner és segrestat pels soldats de Lanuza; el comte Guillem té el seu castell a Ern i un palau a Puigcerdà. Rafael de Rafael ens fa recórrer la geografia i la història de Catalunya. La nota al final de l'últim episodi assenyalava la vocació de recreació històrica d'aquesta literatura romàntica: «La parte histórica de esta novela, en lo que concierne a la expedición del conde Guillen y sus hazañas en Palestina, está sacada de los anales de Cataluña, de don Feliu de la Peña y Farell. No sabemos como se llama hoy día la ciudad de Arcas, y aquí la nombramos del modo que lo hace aquel autor».

Abans de parlar de les activitats i el pensament polític de Rafael i Vila volem assenyalar que tot indica que fou ell qui va introduir a Mèxic l'obra i les idees de Jaume Balmes. Revisant les revistes culturals del dinou amb motiu de la nostra tesi de doctorat vàrem anar trobant referències disperses de Balmes en totes les revistes en les que Rafael de Rafael hi havia treballat o col·laborat. Ara, tot preparant aquest treball hem trobat indicis molt reveladors, per exemple, el fet que un dels principals escrits del programa conservador, que comentarem més endavant, porti com a capçalera una frase de Balmes ens sembla que no es intranscendent. Per una altra part, en diversos números de *El Universal* de l'any 1853 s'ofereix als lectors, en la impremta de Rafael de Rafael, l'obra del Dr. J. Balmes *El Protestantismo comparado con el Catolicismo, en sus relaciones con la civilización*. Aquest fet ens sembla que va més enllà de l'anècdota, ja que tenim la hipòtesi que la filosofia de Balmes va influir de manera decisiva en les idees de Rafael i en les dels conservadors mexicans.

RAFAEL DE RAFAEL I LA POLÍTICA MEXICANA (1843-1855)

A partir de 1848 Rafael aparegué clarament identificat amb algun grup polític. Poc després de la seva arribada al país establí relacions molt estretes amb l'Acadèmia, obertament

conservadora, però també treballava amb Cumplido i publicava en les seves revistes i àdhuc en *El Siglo XIX*, el diari liberal. El seu compromís amb el grup conservador va quedar segellat en el moment en què es convertí en propietari i editor d'*El Universal*, fundat el mes de novembre de 1848. Un historiador del moment ho va registrar amb aquestes paraules: «En noviembre de este año fundó don R. Rafael, catalán de gran talento e instrucción, *El Universal*, periódico conservador que hizo gran bien a la sociedad con los artículos del mismo Rafael, Alamán, Aguilar, Díez de Bonilla, Elguero, Tagle y otros hombres de talento y de buenos deseos, diciéndole la verdad al pueblo sobre las revoluciones y sus directores» (Arrangoiz, 1968, p. 402).

Els governs s'havien anat succeint d'acord amb les ambicions dels seus capitosts i la força dels seus militars; Mèxic anava de revolució en revolució: unes es proclamaven liberals, altres conservadores, totes eren improvisades i totes contribuïren a l'ensorrament del país. Des de l'any 1843, la balança semblava inclinar-se cap al centre, però l'home fort del país, el general Santa Anna, governava ara amb uns, després amb els altres, seguint el seu instint oportunista. Al final de la dècada dels quaranta s'anaven perfilant dos partits forts amb idearis polítics ben definits: el partit conservador tenia com a cap de fila un dels homes amb més prestigi de tot el país, Lucas Alamán. L'historiador José C. Valadés dona a entendre que l'amistat entre Alamán i Rafael va començar des de l'arribada d'aquest últim a Mèxic. Diu aquest autor que l'any 1845, emmig del marasme polític del país, un grup d'homes dirigit per Alamán es varen reunir per a formar el partit conservador.

La primera novetat d'aquest grup és que ja no estava solament constituït per homes que havien fet la revolució d'independència, sinó que trobem gent nova: el pare Nájera, guia espiritual del grup, Miranda, Rafael, Aguilar i Díez de Bonilla. El P. Nájera, un frare carmelita, era modest i d'una gran cultura. Valadés escriu: «Aguilar y Marocho era el extremo opuesto del padre Nájera: impetuoso y lleno de vanidad, lapidario; y tan inquieto como Marocho era el padre Miranda, de cuya vida bien merece que ocúpense los estudiosos. Rafael Rafael, español, era hombre de grandes empresas y desde su llegada a México había marchado al lado de Alamán. Díez de Bonilla, en cambio, reposado en extremo, era abogado y representaba a los grandes propietarios. Animador también de este grupo era el ministro español Salvador Bermúdez de Castro» (Valadés, 1987, p. 415).

Alguns membres d'aquest grup es varen identificar poc després amb els monàrquics. Hi ha autors que afirmen que tant Rafael com Lucas Alamán recolzaven les propostes dels monàrquics; personalment, no n'hem trobat cap prova i pensem més aviat el contrari. Alamán va dir públicament que no donaria suport a aquests projectes, i no era home de dues cares. És cert que proposava un govern fort, perquè ho considerava l'única solució viable per al país, però això no vol dir que preparés la vinguda de cap rei europeu. El mateix podem dir de Rafael. Aquesta idea és reforçada per una biografia de Lucas Alamán que poc després de la seva mort va publicar la Tipografia de Rafael. L'autor d'aquesta biografia, probablement el mateix Rafael, afirma que si bé és cert que Alamán va escriure al diari *El Tiempo*, òrgan dels monàrquics que recolzaven l'intent del president Paredes (1845) d'establir un rei, no va

acceptar mai un ministeri d'aquell govern i es va mantenir sempre a una distància prudent. Alamán, diu el seu biògraf, «tan difícil creía él establecer aquí una monarquía como una verdadera república, y considerava a su patria condenada a ser el teatro y la víctima de las miserables oligarquías que se han disputado, y quien sabe por cuanto tiempo se disputarán, su dominio. En esta persuasión, a lo que evidentemente tendía Alamán era á un gobierno fuerte y central que, hermanando la libertad con el orden, pudiese administrar bien á una república que carece de los elementos indispensables para ser gobernada popularmente» (anònim, 1853, p. 45).

Les petjades de Rafael i Vila dins la política mexicana són difícils de seguir perquè no hem d'oblidar que Rafael era estranger i com a tal tenia algunes activitats restringides. Fins ara hem pogut refer algunes de les seves actuacions, però hi ha aspectes que seran difícils d'esbrinar. El seu paper com a teòric dins del partit conservador sembla força important, però havia d'actuar amb prudència: els decrets d'expulsió dels espanyols encara eren vius en la memòria i les relacions amb Espanya s'acabaven d'establir. Si hem de creure els papers conservats a l'Arxiu de l'Ambaixada d'Espanya, l'any 1850 els sectors antiespanyols havien planejat un atac a la impremta de Rafael amb motiu de la celebració de la Independència (la nit del 15 de setembre). L'acció es va evitar en aquella ocasió perquè l'Ambaixada va advertir el govern i es protegí el taller de Rafael. Però l'any 1855, quan hi va haver la caiguda definitiva de Santa Anna, Rafael no es va lliurar de l'agressió i el seu taller va ser destruït. Fou aleshores que Rafael va deixar per sempre Mèxic. Sobre aquests incidents Rafael de Rafael va escriure uns anys més tard: «En Méjico y demás repúblicas los conservadores son amigos de España y los liberales antiespañoles. Tal parece como si estos insultos fueran el producto natural, espontáneo e indispensable del liberalismo más avanzado. [...] El 16 de septiembre [...] ha convertido el insulto en costumbre oficial» (*La Voz de Cuba*, 16-X-1875).

Al mateix article que acabem d'esmentar, Rafael recordava en quines circumstàncies personals havia començat a editar *El Universal* (*La Voz de Cuba*, 16-X-1875):

Yo amaba a Méjico como lo aman todos los españoles que se establecen allí, sobre todo si han vivido en algún país extranjero; es como si regresaran a la patria [...] de manera que al amar a Méjico, lo que el español ama en realidad es España. Me sentía mejicano (era mi ilusión) y estimulado por los mejicanos eminentes que me distinguían con su amistad, que opinaban que un periódico francamente conservador dirigido con energía podía hacer mucho bien, me resolví a emprender la publicación del diario *El Universal*.

Què volia dir Rafael de Rafael amb això d'un *diari conservador dirigit amb energia*? S'ha reproduït moltes vegades un editorial d'*El Universal* que dóna resposta a un article d'*El Siglo XIX* que els titlla de conservadors. Val la pena reproduir-ne uns fragments perquè els editors hi fan una veritable declaració de principis. L'editorial va encapçalat amb un frase de Balmes (*El Universal*, 9-I-1850):

«Quien se interesa mucho por las formas politicas, mostrándose muy entusiasta por éste o aquel sistema, ó es ambiciosos ó poco entendido».

Sí, ellos son los que quieren retorceder al año 91, mientras que los conservadores procuran alejarse de aquella época infausta, marchando en pos de la civilización a buscar, en vez de

carnicerías, de intolerancia y de persecuciones, las revoluciones pacíficas hijas de la filosofía, que han de regenerar á las sociedades humanas. [...] Por último nosotros nos llamamos conservadores ¿Sabéis porqué? Porque queremos primeramente conservar la débil vida que le queda á esa pobre sociedad, á quien habéis herido de muerte, y después restituirlle el vigor y la lozanía que puede tener, que vosotros le arrebatasteis, que nosotros le devolveremos. ¿Lo oís? Nosotros somos conservadores porque no queremos que siga adelante el despojo que hicisteis: despojasteis a la patria de su nacionalidad, de sus virtudes, de sus riquezas, de su valor, de su fuerza, de sus esperanzas [...] nosotros queremos devolvérselo todo; por eso somos y nos llamamos conservadores.

L'endemà conclïa aquest famós editorial reforçant la idea que el partit conservador no era una altra cosa que la resposta necessària al desastre creat pel partit liberal: «El partido conservador existe entre nosotros desde que nació el partido contrario, destructor; y este tuvo origen en la misma cuna de la patria» (*El Universal*, 10-I-1850). Alfonso Noriega (1972) atribueix aquest editorial a Lucas Alamán; nosaltres pensem que fou escrit entre Alamán i Rafael; en tot cas, ens inclinem a atribuir-lo a Rafael, ja que cau més dins l'estil retòric de Rafael que no pas dins la prosa de Lucas Alamán.

En el curs de l'aventura periodística d'*El Universal* els lligams entre Lucas Alamán i Rafael de Rafael es varen enfortir. Jo crec que el més beneficiat en aquesta relació fou Rafael, ja que la personalitat intel·lectual de Lucas Alamán era extraordinària, però no hi ha dubte que Alamán apreciava Rafael i comptava amb ell en tot i per a tot. Francisco de P. Arrangoiz, que per cert era conservador però antisantannista, reproduïx en la seva història de Mèxic que ja hem esmentat una carta programàtica que l'any 1853 Lucas Alamán va dirigir al president Santa Anna. La va copiar d'un esborrany que tenia Rafael de Rafael. Diu Arrangoiz: «El borrador de esta carta, todo de letra del señor Alamán, lo tiene don R. Rafael que reside actualmente en La Habana, a quien lo dio su autor, que le apreciaba mucho desde que dirigió *El Universal* el señor Rafael» (Arrangoiz, 1968, p. 423).

Des de les pàgines de *El Universal* tots dos varen gosar vindicar Espanya i la seva política colonial, quan la tendència a tot Amèrica era precisament fer el contrari. També varen gosar qüestionar i esbrinar tots els aspectes de la revolució d'Independència de 1810. Fou gràcies al suport de Rafael i del seu diari que Lucas Alamán es va decidir a publicar la seva monumental *Historia de Méjico* que havia establert que es publicués després de la seva mort. En recordar aquells anys de treball conjunt a les pàgines del diari, Rafael afirmava que en *El Universal* es va fer sempre política mexicana *en el sentido nacional más puro*, per exemple, lluitant per tal que s'establís la veritat històrica i no la història que convenia als liberals. Tot això, afegeix Rafael, «es cuestión que se roza mucho con la que se está actualmente ventilando en los campos de Cuba» (*La Voz de Cuba*, 16-X-1875).

Les experiències polítiques i periodístiques de Mèxic són fonamentals per a entendre la posició política que anys més tard Rafael de Rafael mantindrà a Cuba. La guerra de Tejas i poc després la invasió dels *iankees* a Mèxic varen impressionar de manera pregon a l'ànim de Rafael. També Manuel Vilar i altres estrangers que han deixat constància d'aquests fets insisteixen en la crueltat i els actes de barbàrie dels americans. Però a Rafael el que més el preo-

cupava era entendre per què s'havia produït aquell fet. Hi havia, ja ho hem comentat, la política del *destí manifest*, però, de l'altre costat, què estava passant?

Aquello era a mis ojos el principio de la realización de mis vaticinios, cuando en las columnas del *Noticioso de Ambos Mundos* aconsejaba yo con tanto empeño la formación de la coalición hispano-americana.

I més endavant reflexiona sobre els motius de la indefensió mexicana: «porque el país se hallaba fuera de su quicio, de donde lo habían sacado —como a todos los demás países hispano-americanos— las ideas políticas que en él habían hecho prevalecer los jefes de la revolución, ayudados por circunstancias especiales adversas, una vez realizada la independencia» (*La Voz de Cuba*, 16-X-1875).

Heus ací una tesi important que dirigeix el pensament polític de Rafael: en trencar-se violentament els lligams espirituals i polítics amb Espanya hi ha una substitució antinatural i precipitada d'ideologies; aquest trasbals ideològic i de mentalitat deixa indefensos els pobles, *fuera de quicio*. Quan anys més tard Rafael se'n vagi a viure a Cuba trobarà una desorientació més pregonada encara, perquè la situació a Cuba és encara més complexa a causa del problema de l'esclavitud. La resposta a aquests problemes, segons Rafael de Rafael, ha d'ésser sempre conservadora, és a dir, mantenidora del que queda en peu i encara es pugui salvar, mai revolucionària i destructora.

Entre 1853, any de la mort de Lucas Alamán i 1855, any de la caiguda de l'últim govern de Santa Anna, trobem Rafael i Vila compromès en un projecte de colonització de Califòrnia. Fou un altre cop Narcís Bassols qui ens va donar la pista. Ho fa indirectament, en explicar Bassols el seu viatge a Catalunya abans de casar-se amb Soledad Lerdo de Tejada: «Un negocio que se me presentó me llevó de nuevo a España. En caso de que el negocio se realizara podía proporcionarme una fortuna, si no se arreglaba debía recibir una indemnización de \$ 1 000. [...] En aquellos momentos trataba el gobierno mejicano de colonizar baja California y Rafael Rafael era el empresario de ese negocio, que á haberse realizado hubiera hecho prosperar esa provincia, que es una frontera contra los ataques que por esa parte puede darse á la república el pueblo de San Francisco» (Bassols, s. d., p. 224 i 225). La manera com ho explica Bassols coincideix plenament amb les idees de Rafael: proporcionar a Mèxic un coixí, per mitjà de la immigració europea, que pugui parar les embestides expansionistes dels *iankees*.

Aquesta última empresa de Rafael a Mèxic serà l'origen d'un rumor insistent entre els autors liberals, però no comprovat mai per ningú fins ara: Rafael de Rafael va rebre una gran quantitat de diners per part del govern de Santa Anna per a fomentar la colonització de les Califòrnies; d'aquests diners no se'n va saber res més després de la caiguda de Santa Anna. La caiguda de Texas en mans americanes va fer pensar en una política d'immigració per a les zones frontereres. Des de l'any 1853 s'hi treballava, però no fou fins a l'any 1854 que el Ministeri de Foment, encapçalat per Joaquín Velázquez de León, va emetre una llei de colonització (Llei del 16 de febrer de 1854) europea i va anunciar que nomenaria un o dos agents «que con los conocimientos necesarios sobre la extensión, riqueza y demás circunstancias favorables a este país, promueva i dirija la inmigración hacia él, demostrando las grandes ven-

tajas que ofrece su suelo». Uns dies després, el diari liberal *El Siglo XIX* descobria el nom de l'agent: «Hace poco *El Universal* anunció que el Supremo Gobierno iba á enviar á Europa un comisionado inteligente para traer colonos útiles á la república. Se dice, no sabemos con que fundamento, que por ahora se han destinado veinticinco mil pesos á tan útil objeto, y que el señor D. R. Rafael ha recibido el encargo de intervenir en el negocio» (*El Siglo XIX*, 26-I-1854). No cal dir que el to de la nota té una forta connotació i dóna a entendre que es tracta d'una política de favors entre conservadors.

Les condicions per a emigrar eren que els colons fossin catòlics i tinguessin alguna professió relacionada amb l'agricultura, la indústria, les arts i el comerç. L'agent havia de contractar els vaixells i pagar les despeses del viatge. Els colons retornarien aquestes despeses dos anys després d'instal·lar-se a Mèxic. Les revoltes constants i la violència que segons els diaris europeus regnava a Mèxic va desanimar els probables interessats. Sabem, però, que el mateix govern espanyol desaconsellava el projecte de poblar les fronteres mexicanes amb colons peninsulars. El marquès de la Ribera, ambaixador espanyol en aquell moment, en una nota havia expressat el seu disgust davant d'aquesta idea i en la mateixa nota feia referència a Rafael de Rafael: el govern espanyol no veia amb bons ulls que un peninsular com Rafael fos el comissionat d'aquesta empresa i molt menys que el govern mexicà l'hagués nomenat cònsol a Nova Orleans. El ministre feia esment d'altres detalls, com per exemple que es contemplava portar 400 famílies espanyoles, i que aquestes l'únic que trobarien serien «robos, ataques de los indios salvajes en la frontera, miseria y desolación» (despatx 27, citat per González Navarro, 1993, p. 328).

Efectivament, uns dies abans de la mort de Lucas Alamán, ministre de Relacions Exteriors, Rafael de Rafael havia estat nomenat cònsol de Mèxic a Nova Orleans. El nomenament es va respectar i Rafael va prendre possessió del càrrec al principi de l'estiu de 1853. Nosaltres interpretem aquest càrrec com una part de l'estratègia del govern mexicà de cara a la colonització de Califòrnia, ja que és ben sabut que en aquells anys, quan el territori nord de Mèxic estava gairebé despoblat i amenaçat constantment per les tribus nòmades (apatxes entre altres), el camí més segur i viable per a viatjar a Califòrnia era la ruta de Texas. El consolet mexicà es faria càrrec dels colons i els encaminaria cap a les seves terres californianes.

Però el ministre espanyol, malgrat la seva amistat personal amb el general Santa Anna, no estava gens d'acord amb aquestes decisions del govern mexicà. A més dels motius ja esmentats sobre la seguretat dels súbdits espanyols, hi havia el problema de la política antillana: en aquells moments les relacions entre Espanya i la Unió Americana es trobaven en un moment delicat a causa del recolzament que el govern americà donava als cubans. Recordem que la Guerra de Secessió encara no havia començat i que Nova Orleans, una de les capitals sudistes, donava suport als cubans partidaris de l'annexió de Cuba amb la Unió Americana. No hi ha cap dubte que durant la seva estada a Nova Orleans l'incansable Rafael de Rafael va poder conèixer a fons els secrets i les conspiracions de la política americana envers les aspiracions cubanes de separar-se d'Espanya. De segur que va conèixer també els agents cubans encarregats de trobar ajuda americana.

RAFAEL DE RAFAEL A CUBA (1873 -1882)

El figuerenc Narcís Bassols en deixar Cuba l'any 1850 va treure una conclusió: Cuba no seria mai lliure, o bé cauria en poder dels Estats Units o bé quedaria en mans dels negres. La seva apreciació, en aquells moments, era correcta. La població cubana a mitjan de segle estava constituïda per un escàs mig milió de blancs, mig milió de negres esclaus i uns dos-cents mil negres alliberats. Entre aquest mig milió escàs de blancs no hi havia uniformitat de criteris; tots volien més llibertats per a l'illa, que des de 1836 ja no comptava ni tan sols amb representants a les Corts, però el concepte de llibertat era interpretat de maneres molt diverses. Per a un gran nombre d'espanyols i de criolls, sobretot els esclavistes, la llibertat consistia fonamentalment a poder tenir negres que treballessin les seves propietats i per a molts d'ells l'annexió als Estats Units era la solució. Per a la major part dels espanyols era ideal obtenir una igualtat amb els peninsulars o bé un règim d'autonomia. A mitjan de segle només una petita part de gent cubana —és a dir, de blancs, ja que en aquell moment els negres no comptaven per a ningú— pensava seriosament en la independència. Quan Bassols deia que Cuba seria africana feia referència a l'opinió, expressada públicament per molts polítics espanyols, que abans de lliurar l'illa als Estats Units o de donar-li la independència, farien efectiva l'abolició de l'esclavitud (compromís firmat amb Anglaterra l'any 1817, però no portat a terme). En aquest cas, comentava Bassols, els negres es farien amos de Cuba perquè la proporció entre negres i blancs era clarament favorable als primers.

Aquesta situació demogràfica, i les seves conseqüències polítiques, portava molts polítics espanyols, tant cubans com peninsulars, a plantejar la solució de fons del problema de Cuba en aquests termes: estimular l'emigració de blancs, prohibir el comerç d'esclaus i alliberar progressivament els negres de l'illa. Com podem veure, el problema de Cuba era molt complex, molt més complex del que tenien les altres colònies espanyoles en el moment de la seva independència, no només a causa de la situació internacional —interessos dels Estats Units, França i Anglaterra—, sinó per la mateixa política espanyola que passava de governs conservadors a governs liberals d'un dia a l'altre, i per la situació interna de Cuba en la que la minoria blanca no es posava d'acord sobre problemes tan fonamentals com eren el tràfic d'esclaus o les relacions futures amb Espanya.

Quan Rafael de Rafael va arribar a Cuba és probable que hagués fet algunes estades llargues a Espanya i potser a França. Si és cert que va passar només setze anys a Nova York, i si és cert que es va establir a Cuba l'any 1873, tal com afirmen tots els seus biògrafs, aleshores és evident que va fer una o més estades a Europa. Tenim unes pistes inquietants que no hem pogut ni confirmar ni ampliar: segons l'historiador González Navarro (1993), el 20 de març de 1862 Rafael de Rafael informava Miranda, el seu amic monàrquic, que Napoleó estava decidit a enviar l'arxiduc Maximilià d'Àustria a Mèxic. Queda, doncs, plantejada la hipòtesi de Rafael i Vila que treballés per al partit monàrquic mexicà; en tot cas, continuava pendent dels negocis i de la política mexicanes. El fet és que a partir de l'any 1873 el trobem com a propietari i redactor principal de *La Voz de Cuba*, un diari fundat l'any 1870 per José Ruiz de León. És interessant esmentar que a la primera etapa del diari el redactor era d'ori-

gen català, Gil Gelpí. El diari va tenir sempre una inclinació proespanyola i conservadora, però a partir de la intervenció de Rafael de Rafael es convertí en el principal exponent de les posicions integristes.

Els paral·lelismes entre Mèxic i Cuba ja feia anys que s'havien observat. Un patriota com Saco, un any després de la intervenció americana a Mèxic escrivia: «No seamos el juguete desgraciado de hombres que con el sacrificio nuestro quisieran apoderarse de nuestra felicidad, sino para provecho suyo». La nacionalitat cubana (els cinc-cents mil blancs) està en perill de morir ofegada pels *iankees*, pronostica Saco l'any 1848 des del seu exili de París. Poc després, mentre els interessos comercials dels americans a l'illa anaven creixent, es produïen els dos intents frustrats de Narciso López d'integrar Cuba a la Unió Americana.

Malgrat l'adhesió d'un grup de cubans al projecte annexionista, Saco considerava que Cuba era fidel a Espanya; calia només obtenir les llibertats justes i la representació a les Corts peninsulars. Durant els anys cinquanta funcionava a Nova York una Junta Cubana i a l'Havana, presidida per l'exfrare català Ramon Pintó, es va organitzar una Junta Revolucionària. Aquests organismes estaven en relació amb grups *iankees* com l'ordre de la Estrella Solitària (que tenia quinze mil afiliats) que es proposava annexar Cuba. Narcís Bassols ens explica en les seves *Memòries* el descobriment del pla projectat per Pintó i la seva execució l'any 1855. Per la seva part, és gairebé segur que Rafael coneixia els moviments dels cubans a Nova York i a Nova Orléans. L'any 1854 Espanya semblava voler posar en pràctica el seu compromís d'abolició de l'esclavatge a Cuba. Això va provocar el descontent de la major part dels propietaris: es parlava de destrucció de l'illa per via de l'africanització, és a dir, deixar Cuba a mercè dels negres i permetre la ruïna dels blancs, i la fi de la civilització i del cristianisme.

La dècada dels seixanta, marcada pel govern del general Serrano com a capità general de Cuba, es caracteritza pel predomini de les idees i projectes reformistes. En general, predomina la consigna *evolució i ordre, no revolució*. Però la Guerra de Secessió Americana i la Revolució liberal espanyola del 68 canviaran el panorama. En un nou brot d'impaciència, Carlos Manuel de Céspedes proclama la República (Grito de Yara); comença aleshores un període de deu anys d'insurgència a l'illa, que deixarà un rastre de destrucció i de mort. Val a dir que aquest moviment revolucionari fou possible gràcies a les lògies maçòniques que van formar una xarxa entre els nuclis compromesos en l'aixecament. Les polítiques desencertades de Madrid i la situació cada vegada més contradictòria i complexa a Cuba faran impossible un acord raonable. Les eleccions decretades per Serrano l'any 1868 arriben massa tard; els problemes interns d'Espanya (destronament d'Isabel II, regència, assassinat de Prim, regnat d'Amadeu de Savoia i experiment de la primera República), deixen de banda els problemes antillans i el procés entra en una dinàmica incontrolable.

Aquesta era la situació, resumida en uns quants trets, quan l'any 1873 Rafael de Rafael es va traslladar a viure a l'Havana. L'illa està esgotada i no es veu cap sortida a la crisi. El conflicte semblava inacabable: els espanyols arribaren a enviar cent mil soldats, però molts morien o eren poc efectius, donades les condicions de guerra en un país tropical (aquest és un dels aspectes més coneguts i que més han impressionat l'imaginari col·lectiu de Catalunya i

d'Espanya). Però els insurgents tampoc tenien possibilitats de guanyar la guerra a causa de la seva debilitat militar i de les baralles internes dels seus caps: el general Máximo Gómez proposa una campanya com la de Lincoln al sud dels Estats Units (devastar les hisendes i alliberar els negres), però Céspedes s'hi oposa. La restauració borbònica (1874) ajudarà a replantejar una solució al conflicte de Cuba. Aquesta vegada serà el general Martínez Campos el polític espanyol encarregat de posar la pau. L'any 1878, amb l'anomenat *Pacto del Zanjón*, tots els revolucionaris, llevat de Maceo que només acceptà una treva, firmaran un compromís de pau. Passaran gairebé catorze anys fins que un nou moviment revolucionari alliberi l'illa i proclamï la seva independència. Però aquests fets ja no els podrà veure Rafael de Rafael, ja que mor l'any 1882.

En aquest assaig limitarem els nostres comentaris a dos aspectes de l'activitat periodística de Rafael a Cuba: la seva polèmica amb la maçoneria i les reflexions sobre el problema de la independència de Cuba; no cal dir que les dues preocupacions de Rafael van lligades i porten, en conjunt, a una reflexió global sobre el que estava passant en el món hispanoamericà. Els articles i cartes polèmiques de Rafael amb la maçoneria cubana es van recollir en un volum, publicat a Madrid un any després de la seva mort, sota el títol de *La Masonería pintada por sí misma* (1883), prologat per Vildósola. Rafael va retar públicament la maçoneria cubana a discutir en les pàgines del seu diari sobre aspectes de la maçoneria com a tal, però darrere d'aquesta idea hi havia el que per a Rafael era més urgent: posar en evidència els interessos sectaris de la maçoneria en el projecte d'independència de Cuba.

Després de llegir els articles de Rafael podem resumir la seva hipòtesi amb les mateixes paraules de Narcís Bassols: Cuba separada d'Espanya o serà negra o serà *iankee*. Vildósola, en la introducció al llibre publicat a Madrid reitera aquesta idea i afegeix el que Rafael de Rafael sempre va pregonar: aquesta és la tasca i l'objectiu de la maçoneria: lliurar Cuba als americans; «lo que ha contribuido á mantener por años y años esa lucha cruenta, tan fatal para Cuba como para España, ha sido el laboreo incansable de la Masonería», escriu Vildósola (Rafael de Rafael, 1883, p. xi). L'any 1875 Rafael de Rafael va oferir les pàgines de *La Voz de Cuba* als maçons per tal que discutissin la situació de Cuba. Rafael, que demostra conèixer molt bé la institució, no va respondre mai els atacs personals i, en canvi, va reproduir sempre les cartes que discutien honestament els problemes de la maçoneria i de la política cubana. Respectuós dels maçons, entre els quals té molts amics, és en canvi inflexible pel que fa a l'ordre, que considera eminentment política. Rafael acusa les altes jerarquies de la maçoneria d'aprofitar-se de la bona fe de molts dels seus membres i d'apropiar-se dels seus diners per a minar la nacionalitat espanyola a Cuba.

El dia 17 de juny Rafael i Vila escrivia (*La Voz de Cuba*, 17-VI-1875):

¿Se conspiraba en las lojas antes de que estallara la rebelión de Yara? ¿Se conspiraba en las lojas del Gran Oriente de Cuba y las Antillas establecido por el Dr. Castro? ¿No era Morales Lemus *Venerable* de una loja? ¿Qué cosa eran Carlos Manuel Céspedes, Hilario Cisneros, Mestre, Calixto García, Maceo y demás corifeos de la rebelión? Y ¿dónde la organizaron y desde dónde dirigieron sus trabajos? ¿No fue precisamente desde las lojas masónicas? Y en los De-

partamentos Oriental y Central, donde la vigilancia de la Autoridad era casi nula y donde en aquella época la tolerancia llegó a ser excesiva ¿no fue cada lojia masónica un centro de conspiración? Vamos; que ni los sucesos son tan antiguos, ni nuestra memoria es tan flaca.

I quan un dels seus interlocutors maçons li contesta que no s'ha de prendre les coses tan seriosament, Rafael li recorda l'assassinat de Prim i contesta amb un article que titula «La masonería es una institución esencialmente política y revolucionaria».

No podem seguir pas a pas els arguments de Rafael de Rafael i dels seus interlocutors. Rafael, des de la seva òptica conservadora, contesta i desmunta les argumentacions dels maçons. Quan aquests reclamen que la seva societat és purament científica i de beneficència Rafael contesta: «¿tienen tales sociedades que hacer estas aclaraciones?» I quan declaren el seu principi de Fraternitat els hi recorda que sota el principi de fraternitat a França es varen cometre tota classe d'assassinats. És això el que volen per a la pàtria cubana. Un dels arguments que Rafael més defensa és el de que la maçoneria dominava en aquell moment gairebé tots els països que havien format l'imperi espanyol. Cuba no n'és l'excepció.

El mes de maig de 1878 la polèmica es va interrompre. El diari anuncia que el seu editor i propietari ha viatjat a Espanya per motius de salut. El dia 2 de novembre d'aquell mateix any el tenim de nou a l'Havana on continua la seva enèrgica defensa del interès d'Espanya a l'illa. Després d'aquest viatge, Rafael encara escriurà una «Descripción y análisis de su funcionamiento y estructura», en nou parts o capítols, i una altra sèrie, «Nuestras correspondencias masónicas», en un total de tretze parts. L'opinió de Rafael de Rafael no canvia ni es mou un centímetre: la maçoneria té com a objectiu principal emancipar l'illa d'Espanya i les altes jerarquies treballen des de fa anys en aquest únic projecte.

Ja hem vist com el record de la política mexicana estava sempre present en els arguments de Rafael de Rafael. A propòsit de la maçoneria deia que els revolucionaris sempre estan d'acord quan es tracta de vèncer l'enemic comú: «el estado de cosas existente, pero nunca están de acuerdo para establecer lo que debe sustituirle». Aquest és el futur de Cuba si no es poden aturar les intrigues de la maçoneria. Amb un cert to profètic, Rafael acabava aquest article dient: «Es urgente resolver de modo conveniente y acertado la cuestión de Cuba. Nosotros no vacilamos en afirmarlo: el porvenir de España depende en parte de la solución que se dé a la cuestión de Cuba» (*La Voz de Cuba*, 15-IV-1875).

L'any 1876 havia publicat nou articles sota el títol de «El filibusterismo: su nueva táctica y su actual campaña». El problema de la política d'expansió americana el té obsessionat. Però hem de recordar que Rafael no es l'únic polític que veu el problema. Un home com el general Polavieja, que havia sigut governador general de l'illa, que considerava la independència *natural* i inevitable, es posava, no obstant això, en guàrdia quan es tractava dels Estats Units i recomanava, igual que ho feia Rafael des de molts anys abans, la necessitat de fer un front hispànic davant de l'imperialisme saxó. En una carta Polavieja havia escrit: «España debía dejar atrás de sí una fuerte nacionalidad en Cuba, para que ésta, con la república mexicana, fije los límites de la raza sajona, conteniéndola en su marcha invasora hacia el Sur» (González Navarro, 1993, p. 333).

Uns anys més tard, José Martí, malgrat estar a les antípodes ideològiques de Rafael i Vila, arribarà a les mateixes conclusions pel que fa a la Unió Americana i a la seva política antillana. També coincidien que era necessària una política de germanor entre espanyols i criolls, entre americans i peninsulars. Gairebé tretze anys després de la mort de Rafael, José Martí escrivia al seu amic mexicà M. Mercado i li confessava: «ya estoy todos los días en peligro de dar mi vida por mi país y por mi deber [...] de impedir a tiempo, con la independencia de Cuba que se extiendan por las Antillas y caigan, con esa fuerza más, sobre nuestras tierras de América. Cuanto hice hasta hoy, y haré, es para eso» (González Navarro, 1993, p. 352). No és estranya aquesta coincidència: tant Rafael de Rafael com José Martí havien viscut molts anys als Estats Units i havien passat uns anys decisius en la seva formació política a Mèxic. Tenien una visió de conjunt dels problemes i de les polítiques regionals que pocs homes del seu temps podien assolir. Coneixien bé Espanya, tenien una cultura àmplia i havien llegit els mateixos autors. Potser la interpretació d'aquestes lectures era diferent, però estaven d'acord pel que fa al paper que havia de jugar el nou imperi americà i en aquest punt responien igual: rebutjaven la cultura anglosaxona i el protestantisme, i defensaven la cultura hispana amb tot el catolicisme.

A la mort de Rafael de Rafael i Vila, el dia 28 de desembre de 1882, tots els diaris de l'Havana li van retre homenatge, fins i tot els seus enemics. Reconegueren que Rafael de Rafael va ser capaç de separar les seves idees polítiques del sentit d'honor i del sentit d'amistat. La majoria dels diaris li van reconèixer l'energia i dedicació a la causa espanyola; en definitiva, era un home que havia lluitat amb lleialtat pels seus ideals. *La Voz de Cuba* va convidar a l'enterrament al Cementiri General de l'Havana. La Asociación de Beneficencia de Naturales de Cataluña es va encarregar de l'enterrament. Com a membre distingit del partit conservador, va rebre l'homenatge dels conciutadans en el Casino Español.

No cal dir que en aquest assaig no ens hem proposat defensar o combatre les idees de Rafael de Rafael. Les hem volgut comprendre. El seu pensament i la seva activitat política i periodística és part de la història política de Mèxic i de Cuba. En aquest assaig, només ens falta una peça important: saber si Rafael de Rafael actuava sol o bé formava part d'un grup polític que des de la Península defensava idees i interessos a Cuba. Ens falta saber si a Catalunya tenia interlocutors en aquest seu projecte hispanoamericà. En la mesura que la història dels catalans a Amèrica es vagi coneixent millor estarem en condicions de respondre a aquesta i a d'altres preguntes que la figura apassionant de Rafael de Rafael ens planteja.

BIBLIOGRAFIA

- ANÓNIM (1853). *Noticias biográficas del Exmo. Sr. D. Lucas Alamán*. Mèxic: Tipografia de Rafael.
- ARRANGOIZ, F. de P. (1968). *México desde 1808 hasta 1867*. Mèxic: Editorial Porrúa.
- BASSOLS SORIANO, N. (segle XIX). *Memorias de un artista escritas por él mismo*. Mèxic. [Manuscrit inèdit]
- CONANGLA FONTANILLES, J. (1950). *Tomás Gener, del hispanismo ingenuo a la cubanía práctica*. L'Havana: Academia de la Historia de Cuba.
- FERNÁNDEZ, J. (1962). *El hombre: estética del arte moderno y contemporáneo*. Mèxic: Universitat Nacional Autònoma de Mèxic.
- FERNÁNDEZ LEDESMA, E. (1934-35). *Historia crítica de la tipografía en la ciudad de Méjico*. Mèxic: Ediciones del Palacio de Bellas Artes.
- FORNER, P. S. (1988). *Historia de Cuba y sus relaciones con los Estados Unidos*. L'Havana: Editorial Pueblo y Educación.
- FORNER, A. «El ajuste de cuentas: del panfleto autonomista a la literatura de campaña». A: ROIG DE LEUCHSENRING, E. (1988). *Historia de la prensa en Cuba*. L'Havana: Editorial Pueblo y Educación.
- GALÍ BOADELLA, M. (1986). *La Lotería de la Academia de San Carlos, 1841-1863*. Mèxic: Institut Nacional de Belles Arts.
- (1992). *Artistes catalans a Mèxic, segles XIX i XX*. Barcelona: Generalitat de Catalunya.
- GONZÁLEZ NAVARRO, M. (1993). *Los extranjeros en México y los mexicanos en el extranjero, 1821-1970*. Mèxic: El Colegio de México.
- LLAVERIAS, J. (1959). *Contribución a la historia de la prensa periódica* (tom II). L'Havana: Publicaciones del Archivo Nacional de Cuba.
- MALUQUER DE MOTES, J. (1992). *Nación e inmigración: los españoles en Cuba (s. XIX y XX)*. Oviedo: Fundación Archivo de Indianos.
- MONTERDE, F. (1968). «Rafael Rafael, tipógrafo y escritor del siglo XIX en México». *Revista Hispánica Moderna*, Columbia University, any xxxiv, núm. 3-4.
- NAVARRO GARCÍA, L. (1992). *La independencia de Cuba*. Madrid: ediciones Mapfre.
- NORIEGA, A. (1972). *El pensamiento conservador y el conservadurismo mexicano*. 2 vol. Mèxic: Universitat Nacional Autònoma de Mèxic.
- RAFAEL Y VILA, R. (1883). *La masonería pintada por sí misma. Artículos publicados en el periódico La Voz de Cuba, con un prólogo de D. A. J. De Vildósola*. Madrid: Imprenta d'A. P. Dubrull.
- RODRÍGUEZ PRAMPOLINI, Ida (1964). *La crítica del arte en México en el siglo XIX*. 3 vol. Mèxic: Universitat Nacional Autònoma de Mèxic.
- VALADÉS, J. C. (1987). *Alamán, estadista e historiador*. Mèxic: Universitat Nacional Autònoma de Mèxic.

VÁZQUEZ MANTECÓN, C. (1986). *Santa Anna y la encrucijada del Estado. La dictadura (1853-1855)*. Mèxic: Fondo de Cultura Económica.

HEMEROGRAFIA

El Católico. Periódico Político-Cristiano, Científico y Literario. Imprès per Rafael de Rafael, carrer de la Cadena, número 13, Mèxic, 1848.

El Espectador de México (Setmanari). Tipografia de Rafael y Vila, carrer de la Cadena, número 13, Mèxic, 1851-1852.

El Mosaico Mexicano ó Colección de amenidades curiosas e instructivas. Impremta d'Ignacio Cumplido, carrer de los Rebeldes, número 2, Mèxic, 1836 (1a època); 1840-42 (2a època).

El Museo Mexicano ó Miscelánea pintoresca de amenidades curiosas e instructivas. L'imprimeix i el publica Ignacio Cumplido, carrer de los Rebeldes, número 2, Mèxic, 1843 (1a època); 1845 (2a època).

El Siglo XIX. Periódico político, literario y de avisos. Impremta d'Ignacio Cumplido, carrer de los Rebeldes, número 2, Mèxic, 1841-1847 (1a època); 1848-1858 (2a època).

El Universal diario político. Tipografia de R. Rafael, carrer de la Cadena, número 13, Mèxic, 1848-1855.

La Voz de Cuba, diario político. L'Havana, 1877-1882.

EL CATOLICISME SOCIAL A CATALUNYA (FINALS DEL SEGLE XIX - 1919)¹

SOLEDAD BENGOCHEA

A grans trets, l'Església catòlica espanyola no es va plantejar el tema de l'anomenada *qüestió social* fins a l'arribada del període conegut sota el nom de *sexenni revolucionari* (1868-1874). Llavors, la radicalització de la problemàtica social fou el detonant perquè des de molts sectors catòlics, seglars i religiosos es comencés a descobrir l'existència de la pobresa i de la misèria inherents a la classe obrera, i del perill que per als seus interessos aquesta situació encobria. Els esdeveniments del sexenni van posar de relleu la capacitat de mobilització de què era capaç una part del poble; una capacitat de mobilització que podria evolucionar-se en qualsevol moment. Els esdeveniments d'aquest període i la penetració de les idees socialistes i anarquistes a l'Estat espanyol havien anat configurant un canvi lent, però irreversible en la mentalitat d'àmplies capes obreres. Alguns sectors de les classes dominants, obstinats en no voler veure la realitat de la situació, imputaven els fets esdevinguts a un hipotètic allunyament de les classes treballadores de la religió. A partir d'aquesta idea, i davant la por que es posés en joc l'ordre social establert, pensaven que era necessari que des de l'estament religiós es donés al poble un tractament diferent. Consideraven que era necessari que de nou aquest poble, descristianitzat, s'apropés a l'Església, que era, en última instància, l'emblema i l'única salvaguarda de l'ordre social i, en definitiva, la garantia per a la perpetuació de la propietat privada. Com a conseqüència d'aquesta elaboració ideològica, des de sectors lligats al catolicisme es consideraren noves alternatives que poguessin contrarestar i frenar l'activitat dels grups obrers més revolucionaris. Aquestes fórmules giraren a l'entorn d'establir mesures mitjançant les quals s'intentà integrar en el sistema els elements més radicalitzats que actuaven fora i en contra d'aquest. Davant la por que únicament la repressió no fóra suficient per assegurar l'ordre social, es copiaren experiències que ja es realitzaven en altres països (com els cercles que Albert Le Mun i Renato La Tour havien fundat a França a partir de 1871), encaminades a aconseguir que no tornessin a produir-se successos com els esdevinguts durant el sexenni. Als pensadors que nodrien aquest corrent doctrinal se'ls va anomenar *catòlics socials*.

En definitiva, es pot dir que els orígens de la iniciativa catòlica en el terreny social van respondre a una reacció contrarevolucionària. Aquestes iniciatives es materialitzaren en entitats que pretenien oferir solucions a allò que en l'àmbit catòlic es considerava com les arrels

1. Aquest treball és una part de la meua tesi doctoral: *Patronal catalana, corporativismo y crisis política, 1898-1923* (1991) (dirigida per Pere Gabriel), UAB, 3 v., vol. I, p. 429-470.

o les causes fonamentals de la qüestió social. Per tant, aquestes entitats que es fomentaren —patronats, cercles, instituts obrers— van perseguir, com a objectius immediats, per una part, l'extirpació de les idees revolucionàries i, per l'altra, la cristianització dels obrers que ingressessin en elles a través d'una intensa tasca didàctica i moralitzadora.

Per altra banda, des del catolicisme social aquestes organitzacions abans esmentades es plantejaren com els instruments a través dels quals es pretenia configurar un model de societat cristiana que suposés, teòricament, una alternativa al model socialista i liberal. En aquest sentit, les missions que se'ls encomanaven eren, en primer lloc, que s'oposessin al socialisme, perquè els catòlics socials rebutjaven el principi de la lluita de classes, acceptaven la desigualtat econòmica —sostenien que sempre hi hauria rics i pobres— i el dret a la propietat privada com a fenòmens d'origen natural, i, per tant, divins i indiscutibles. En segon lloc, que es contraposessin al liberalisme, sota l'argumentació que el seu contingut individualista engendrava la insolidaritat dels rics envers els pobres, sumint aquests en un estat d'indefensió que propiciava l'influx i l'èxit d'*enganyoses* doctrines socialistes. Enfront a l'individualisme liberal i a la lluita de classes socialista, el catolicisme social plantejava un model de societat corporativista, basat en l'harmonia i en la solidaritat entre pobres i rics. La clau que convertiria en realitat aquesta unió seria la resurrecció del gremi. Com en els temps anteriors a la Revolució Francesa, suposadament, els gremis harmonitzarien els interessos dels patrons i dels obrers, un cop instaurats en el si d'una societat en la qual l'Església exerciria poder i tindria jurisdicció, no només en la part espiritual, sinó també en la qüestió temporal. Inicialment, alguns sectors plantejaren la necessitat d'accedir a aquest model corporatiu sense el concurs de l'Estat, tanmateix, a l'encíclica *Rerum Novarum* (1891), el papa Lleó XIII explicà l'oportunitat de l'intervencionisme estatal en tant que regulés legalment les relacions d'obers i patrons. L'encíclica aconsellava que l'Estat dotés d'una legislació que reglamentés el contracte de treball, de tal manera que pogués impedir treballar els menors de 12 anys, controlés el dels que excedien d'aquesta edat i, sobretot, que codifiqués el treball de les dones i la seva prohibició en cas d'embaràs, així com l'estricta compliment del descans dominical. Igualment, l'esmentada legislació hauria de contemplar l'acceptació del salari mínim, l'organització de cooperatives de crèdit, consum i producció i la defensa dels interessos espirituals dels obrers, fomentant la seva instrucció religiosa i impeding la proclamació i difusió de *falses* doctrines contràries a l'ordre imperant. L'encíclica *Rerum Novarum*, si bé no pot considerar-se el punt de partida del catolicisme social, sí que ha de ser vista com el seu punt fonamental de referència, ja que va tenir una gran ressonància i va ser àmpliament difosa. Les propostes doctrinals del catolicisme social foren, en la majoria dels casos, una còpia exacta de fragments de l'esmentada encíclica.²

Aquesta concepció teòrica explica les característiques que presentaren les entitats socials a través de les quals l'Església va pretendre, inicialment, aconseguir aquesta transformació moral de la societat. En primer lloc, des del catolicisme social es van impulsar asso-

2. Sobre la repercussió d'aquesta encíclica en la ideologia dels catòlics socials, vegeu Antonio AUNOS (1941), *La encíclica «Rerum Novarum»*. (Text taquigràfic de la conferència pronunciada en el cursat organitzat per l'Escola Social de Barcelona, en commemoració del cinquantenari de l'esmentada encíclica.)

ciacions mixtes, compostes de patrons i d'obers, en les quals s'intentava inculcar la solidaritat entre pobres i rics, i l'harmonia de classes. En aquestes societats s'informava ambdues parts de les seves mútues obligacions, religioses i socials; és a dir, als rics se'ls aconsellava que practiquessin la caritat i la beneficiència; als pobres, que tinguessin resignació. Però, sobretot, s'adoctrinava els obrers en el sentit que guardessin respecte als patrons i a l'ordre social establert. Aquests centres estaven imbuïts d'un esperit paternalista, en els quals no es plantejaven objectius econòmics i professionals, sinó morals i religiosos. De fet, no només es pretenia incentivar l'interès dels obrers, sinó, fonamentalment, allunyar-los de la taverna, el seu lloc d'oci habitual, per tal d'evitar que contraguessin *vicis* o foren víctimes de la propaganda revolucionària. Sens dubte, aquest discurs catòlic social intentava aconseguir que dins d'aquestes associacions no es plantejessin reivindicacions per millorar la situació dels treballadors. De fet, l'arenga recorria a la caritat dels socis honoraris, que eren els que d'una manera efectiva finançarien i dirigien l'associació.³

Per altra banda, i sempre en la mateixa línia d'aconseguir l'*harmonia social*, els catòlics socials fomentaren altres mesures que, sense posar en qüestió el sistema burgès, estaven encaminades a integrar en aquest ordre el màxim nombre de la població obrera. Aquestes iniciatives es concretaren en pràctiques com el foment de l'estalvi entre les classes treballadores (facilitat a través de les caixes d'estalvis), en les propostes a l'entorn de la conveniència de fer efectius els subsidis familiars i, finalment, en la possibilitat que els obrers es beneficiessin dels guanys de les empreses a través de petites participacions anuals, presumiblement, aquesta mesura els estimularia en el seu treball i, a més, el fet de sentir-se propietaris els convertiria en conservadors). Cal destacar que, a partir de l'encíclica de Lleó XIII, el corrent catòlic social europeu adoptà una doble direcció: per una banda, la direcció política, concretada en un moviment social popular fundat com a partit, i, per altra banda, la direcció social —molt enllaçada amb el marquès de La Tour du Pein— que va tenir molta més vigència.⁴

CATOLICISME SOCIAL A CATALUNYA

El catolicisme social a Catalunya no va presentar una homogeneïtat de conjunt, sinó que les formulacions doctrinals que elaboraren els seus ideòlegs més rellevants contenien diferències molt notables. En efecte, no era el mateix un catòlic social eclesiàstic que un catòlic social empresari. Àdhuc les mateixes elits de pensadors lligats al món empresarial mostren dissemblances en els seus plantejaments. Alguns sectors estaven lligats quasi exclusivament a la beneficiència i la caritat (com és el cas de Ramon Albó), d'altres, tot i que sense oblidar aquesta faceta, aviat formularen alternatives al sistema polític parlamentari, en proposar pautes corporativistes de representació per interessos. Dins d'aquest últim sector hi ha-

3. Sobre aquest tema, vegeu, entre d'altres, José ANDRÉS GALLEGÓ (1975), *La política religiosa en España*, Barcelona; del mateix autor (1984) *Pensamiento y acción social de la Iglesia en España*, Madrid; També, Juan José CASTILLO (1977), *El sindicalismo amarillo en España. Aportación al estudio del catolicismo social español (1912-1923)*, Madrid, vol. v. *La Iglesia en la edad contemporánea*, Madrid.

4. Raúl MORODO (1980), *Acción Española, orígenes ideológicos del franquismo*, Madrid: Tucur, p. 13-14.

via personatges, més lligats a la concepció liberal, que realitzaren aquests plantejaments des de posicions definides clarament com a regeneracionistes, que es mostraren com a crítics del sistema, però sense tractar de tornar al passat —com propugnaven els tradicionalistes—, sinó mirant de millorar-lo. Per tant, el catolicisme social fou un *calaix de sastre*, però en el qual es coincidí en un punt clau: en la necessitat d'una mobilització per tractar de contrarestar els efectes que les idees socialistes i, sobretot, anarquistes, estaven produint entre la classe obrera.

ELS IDEÒLEGS CATÒLICS SOCIALS DE PRINCIPI DE SEGLE

Com dèiem, els esdeveniments que es van desenvolupar amb motiu de la vaga general barcelonina de 1902 donaren lloc a una resposta contundent per part de les classes dirigents catalanes que van portar endavant diverses mesures per evitar que tornessin a produir-se aquells successos. La por que va suscitar, i la percepció que davant dels esdeveniments des del govern central s'havia adoptat una actitud absentista, va tenir com a conseqüència que les classes dominants gressin els ulls envers la pròpia Catalunya, deixant de banda un Estat que, suposadament, no va actuar d'acord amb els seus interessos. Aquesta situació donà lloc a que la burgesia catalana portés endavant un procés d'autoorganització local, tractant de solucionar els problemes *in situ*.⁵

A través de les mesures preses des de diversos organismes, sobretot barcelonins, aquest procés es va desenvolupar immediatament després de finalitzar els conflictes. Una d'aquestes mesures va insistir a fomentar la caritat i el contacte personal de patrons i d'obres dins d'una línia d'actuació de caire paternalista. Aquesta actuació es va inscriure plenament en la línia de pensament promulgada pels ideòlegs catòlics socials, que plantejaven un model de societat fonamental en l'harmonia entre pobres i rics. La crida a la caritat i la recerca de fórmules que permetessin arribar a aconseguir el seu ideal d'harmonia van ser constants durant un llarg període de temps, després de finalitzada la vaga general.

Per altra banda, la conflictiva conjuntura del 1901-1904 va donar lloc a una vasta producció d'obres que pretenien oferir la solució idònia per contrarestar la qüestió social. Es tractava de propostes que enllaçaven amb el corrent catòlic social del final del segle XIX i que pràcticament no aportaven grans innovacions a les iniciatives ja elaborades per autors anteriors. Val la pena de destacar, en primer lloc, les obres dels catòlics socials, empresaris o vinculats a la burgesia, que percebién el problema social com una qüestió moral i que veien la seva solució en la pràctica de la caritat. La seva acció es va inscriure en l'òrbita de les institucions de beneficiència i en organismes com les Societats d'Amics del País⁶ o el Comitè de Defensa Social, agrupació política, de tendència reaccionària, que intentà agrupar els elements catòlics, conservadors i tradicionalistes, i que fou derrotada en totes les eleccions a les que es presentà.

5. Per a una argumentació més extensa vegeu l'obra de Gemma RAMOS; Soledad BENGOCHEA, «La patronal catalana y la huelga de 1902», *Història Social*, 5 (1989), p. 77-95.

6. La Societat Econòmica Barcelonesa d'Amics del País impulsava concursos i donava premis als fabricants de Catalunya que haguessin fundat alguna institució en favor dels seus obrers: «Sociedad Económica Barcelonesa de Amigos del País», *Revista Social* (1906).

Dins del camp eclesiàstic convé destacar, per exemple, l'obra del sacerdot Gaietà SOLER, *Las soluciones prácticas del problema social* (1902). Soler era un actiu propagandista integrista deixeble de Sardà i Salvany. En el llibre que es comenta, l'autor distingia clarament entre dues qüestions: l'obra, la social i la proletària. A la primera feia relació a la dolenta posició en què es trobaven els obrers a causa del seu reduït salari, a la manca d'un subsidi de vellesa, i a les precàries condicions laborals. Com a mitjà òptim per millorar aquesta situació proposava la creació del gremi o corporació professional i els jurats mixtos. Ara bé, en aquesta obra es pot observar una innovació significativa: l'acceptació del recurs a la vaga si aquesta era justa i pacífica. Aquest tret emmarca el llibre en una etapa de transició, en la qual un sector de l'Església estava plantejant noves estratègies en l'acció social catòlica. També pot citar-se, com una conseqüència dels successos esdevinguts durant el 1902, la pastoral del bisbe de Vic, Torras i Bages, *L'equilibri de la Jerarquia Social*. Entre els sectors laics, un personatge clau en l'àmbit de la beneficiència barcelonina fou Ramon Albó, sociòleg i advocat, president del tribunal tutelar de menors, director general de presons i diputat a Corts l'any 1908 per la Lliga Regionalista. Albó va estar present en tots els organismes dedicats a la caritat i a mesures de *regeneració social*, a la vegada que escrivia una notable quantitat d'obres sempre dedicades a la mateixa temàtica. En un d'aquests volums, *La caridad en Barcelona, su acción y organización* (1901), presentava una relació dels asils, hospitals, escoles i altres institucions de beneficiència existents a la ciutat comtal. Aquesta relació anava precedida d'una introducció a la qual, després d'assenyalar la conveniència i els òptims resultats de la caritat, suposadament practicada secularment per l'Església i el poble català, feia una crida a la societat barcelonina perquè continués portant-la endavant.⁷ Per la seva banda, Pere Oriol i Fulcarà, en una novel·la moralista i didàctica, *La solución única y verdadera del problema social* (1903), pretenia demostrar com l'ateisme engendrava la maldat i la infelicitat entre els individus, i en la societat en general, i com, en darrer terme, provocava el *problema social*. El contingut del seu discurs final era que es podia *curar* el cos social a través de la cristianització dels individus.

També convé destacar la publicació de *Pa i Catecisme (Breus consideracions sobre'l problema social)* (1901), de l'escriptor, decorador i industrial Evelí Dòria i Bonaplata, fundador de la Societat Catalana de Paviments Monolítics i Similars. En aquesta obra, l'autor plantejava una qüestió que, en la seva opinió, resultava cabdal: la necessitat d'assolir la unitat religiosa perquè actués com una eina contrarevolucionària, que faria front al socialisme i a la francmaçoneria i que constituiria la garantia de la pau social i de l'ordre moral. Per una altra banda, l'escriptor era partidari d'un estat descentralitzat, desburocratitzat i no intervencionista, que deixés operar amb llibertat l'únic agent que podia resoldre el *problema social*: l'Església. Aquesta solució passava per la cristianització (*catecisme*) i la beneficiència (*pa*) que l'autor resumia en el concepte de caritat cristiana. Un altre llibre important en aquesta línia argumental va ser *Los deberes en acción*, escrita el 1901 per Antoni Gavalda Escodà. Convé

7. Aquest autor, a més de l'esmentada, va escriure diverses obres, totes elles centrades en el tema de la qüestió social. Entre elles, destaquem les següents: *Apuntes para un proyecto de reforma penitenciària* (1901); *Corrección de la infancia delincuente* (1905) i *Albergues nocturnos* (1901).

també destacar l'aparició de les primeres obres del sociòleg, estadístic i escriptor catòlic social mallorquí Miguel Sastre i Sanna sobre *Las huelgas en Barcelona y sus resultados*, que publicà anualment des del 1903 fins al 1914.

PLANTEJAMENTS GREMLIALISTES

Dos pensadors que representaren fidelment aquesta òrbita del pensament catòlic social foren Josep Ventalló i Vintrió i Agustí Robert i Surís. Ventalló va néixer l'any 1856 a Terrassa, i es va dedicar a les professions de metge i propagandista, activitats que compartí amb el càrrec d'alcalde i regidor de la seva ciutat natal. Allí fundà la *Revista Tarrasense, El tarrasense* i *La comarca del Vallés*, de la qual va ser director. Autor de poesies, redactà també nombroses monografies, entre les quals destaca *Historia de la industria lanera catalana* (1904), escrita després dels esdeveniments de la vaga general de 1902. El llibre va ser prologat pel polític regionalista Frederic Rahola, i estava dedicat al Foment del Treball Nacional, al Gremi de Fabricants de Sabadell, a l'Institut Industrial de Terrassa i a les cambres oficials dels centres fabrils.

A la publicació assenyalada, Ventalló realitzava un recorregut històric de la indústria llanera de la seva ciutat, des dels seus inicis fins a l'any en el que escriví el llibre. L'autor, a més de descriure detalladament els aspectes més tècnics i economicistes del que representà el desenvolupament de la indústria de la llana a Terrassa, es va dedicar a ressenyar un apartat dedicat a reconstruir la importància i el paper que van tenir els gremis, com a detectadors del monopoli econòmic d'aquesta activitat industrial, i a explicar la catàstrofe que significà la seva desaparició. Sempre a partir d'aquests plantejaments crucials, i assenyalant que a països com França, Bèlgica, Alemanya i Itàlia es produïa un corrent favorable a l'organització gremial, Ventalló realitzava una apologia dels antics gremis, als quals considerava com els instruments més idonis per enquadrar pacíficament els elements integrants d'un mateix ofici (a patrons i obrers). A més, l'autor afirmava que l'organització de la societat en associacions gremials era la millor manera d'escamotejar feliçment les crisis econòmiques quan aquestes es presentaven. Val la pena recollir alguns dels seus paràgrafs més significatius, dedicats als estudiosos de trobar solucions a la conflictivitat social:

Los que se preocupan vivamente con el estudio de la antigua organización gremial, hacia la cual vuelven los ojos nuestros más ilustres economistas y eminentes políticos, encontrarán en estas desaliñadas páginas abundante caudal de datos y antecedentes acerca de la organización económica, religiosa, social y política de aquellas vigorosas instituciones de artesanos, respetadas por los reyes, temidas por los Gobiernos, colmadas de franquicias y privilegios, que tanto contribuyeron á los progresos de la industria catalana y tanto influyeron en el sistema social y político, económico y religioso de pasados siglos.⁸

Per la seva banda, Robert Surís va néixer en el si d'una família acabalada dedicada a negocis navals. Estudiant d'arquitectura i pintor, una greu malaltia li va obligar a abandonar tota activitat física. A partir d'aquests moments, passà a dedicar-se íntegrament a la realització

8. JOSÉ VENTALLÓ VINTRÍO (1904), *Historia de la industria Catalana. Monografía de sus antiguos gremios*, Terrassa: Imprenta i litografía de Josep Ventayol i Vilá, p. 545.

d'obres de caràcter benèfic. Pot destacar-se, per exemple, la fundació d'un restaurant per a obrers de la barriada barcelonina de Santa Madrona. Robert Surís, malalt i mig paralític, dirigí personalment els plànols de la construcció de l'edifici i, una vegada finalitzada l'obra, establí a l'immoble una comunitat de religioses perquè administressin la institució (la fundació d'aquest restaurant li va costar 200.000 pessetes). Al mateix temps, fundava un Patronat que hauria d'heretar el seu capital quan ell morís. Més endavant, instituí l'Agrupació i el Sindicat de les obreres de l'agulla. El 1903, i a partir d'unes conferències pronunciades per ell mateix en un centre obrer, escrivia *Conferències obreres sobre la qüestió social*, on afirmava el següent:

[...] Els conflictes entre amos i treballadors ningú més que ells mateixos lus poden resoldre, pug ningú, com ells, coneix tots los aspectos del assumpto, té la pràctica d'aquell negoci o industria, y sab millor los remeys que's poden emplear y donar bon resultat [...].⁹

Ara bé, la teorització més important d'aquest autor sobre la qüestió social la desenvolupà en una obra escrita el 1904, titulada *A las clases directoras de Barcelona*. Val la pena estendre's en l'anàlisi del text, atès que el seu contingut és un claríssim exponent de la ideologia catòlica social gremialista, a través d'evocar la tradició catalana. El llibre, de caràcter ideologicopolític, es podria dividir en dues parts: a la primera d'elles, l'autor feia una crida a les classes directores de Barcelona —és a dir, a les classes propietàries i religioses— perquè prenguessin consciència de quin era l'origen de la qüestió social i actuessin en conseqüència. A la segona part, i d'una manera que es podria qualificar de *científica*, assenyalava quins eren els mitjans adequats i efectius que s'havien de portar a terme per solucionar aquesta qüestió social i, en última instància, per evitar el rerefons del problema: la temuda revolució social.

A partir d'aquests plantejaments globals, i després de fer una distinció entre els orígens principals de l'esmentada qüestió social, llunyans o de fons, i entre els mòbils més immediats i propers, Surís assenyalava quines eren les causes que generaven aquest malestar social. I, en aquesta línia argumental, pensava que la causa principal i de fons era la lluita dels pobres contra els rics, provocada a conseqüència de la separació que s'havia produït entre la societat i l'Església: «el alejamiento de la sociedad de la doctrina de la caridad y del amor».¹⁰ Suposadament, aquesta divisió portaria a la lluita de classes. Per a Surís, no era l'existència de pobres i rics la que generava els conflictes, ja que opinava que no hi havia causes econòmiques ni socials darrere d'aquesta problemàtica, sinó simplement ideològiques. Per una altra banda, i com a orígens més immediats, a l'obra Surís feia referència a les llibertats econòmiques, al liberalisme econòmic que suposadament generava un exagerat industrialisme i un oblit de l'agricultura. La reflexió de Surís estava impregnada d'un romanticisme que idealitzava la societat preindustrial com una època idíl·lica i sense problemes, el que en el fons ocultava una por al nou proletariat emergent. A partir d'aquests pressupòsits, i exposades les cau-

9. Agustín ROBERT SURÍS (1903), *Conferències obreres sobre la qüestió social*, Barcelona; «Carta del Governador civil de Barcelona a Antonio Maura, ministro de la Gobernación», 16 de febrer de 1903, lligall 45, Arxiu Antonio Maura.

10. Agustín ROBERT SURÍS (1904), *A las clases directoras de Barcelona*, p. 6.

ses que provocaven el malestar social, l'autor feia una crida a les classes directores de Barcelona, instant-les que assumissin la iniciativa i prenguessin part a l'obra social.

Sempre en aquesta línia de pensament, Surís sostenia que la resolució del problema social radicava en l'harmonia natural; en l'harmonia entre capital i treball. A partir d'aquesta primera argumentació, plantejava les fórmules que podrien aplicar-se per aconseguir el que era el seu objectiu principal: la tornada a una societat harmònica, sense lluita de classes. Però l'harmonia social no significava per a l'autor el retorn a una hipotètica societat igualitària. Pensava que la qüestió social no era fruit d'una desigualtat, sinó, simplement, de l'exageració de les desigualtats. No tenia por dels pobres, sinó dels marginats socials: «Hemos de evitar que la pobreza de los más se convierta en miseria para muchos, por caridad ante todo, y por conservar el orden social después».¹¹ Surís veia en la beneficiència i en la caritat uns elements indispensables per a la resolució del problema social i, en conseqüència, feia una crida a les classes directores perquè comencessin a actuar. Opinava que havien de potenciar-se les iniciatives particulars en aquest terreny i que l'Estat no havia d'immiscuir-se en l'àmbit privat i social.

Surís arribava a formular aquestes conclusions partint d'una concepció organicista de la societat. Segons aquest plantejament, pensava que la funció de l'Estat havia de ser només la de garantir els drets dels òrgans que l'integraven, mitjançant una legislació adequada i assegurant l'ordre públic. A partir d'aquest principi organicista, l'autor aplicava a les classes directores un paper d'òrgan social amb una funció concreta d'associació i d'actuació en el terreny social. I, en aquest sentit, elaborava una sèrie de projectes, que anomenava obres pràctiques, que aquestes classes privilegiades haurien de portar a terme. Aquestes obres pràctiques les dividia en sis parts: benèfiques, industrials, agrícoles, econòmiques, morals i intel·lectuals i politicojurídiques, i s'haurien d'aplicar de la manera i en la mesura que resultessin més profitoses, sempre encaminades a aconseguir la pau social. El projecte de Surís abraçava totes les branques de la vida social; àdhuc en un dels apartats feia una crida als sacerdots perquè intervinguessin en aquesta línia.

Ara bé, l'autor no contemplava aquests projectes com a solucions definitives, sinó que els proposava com a mesures immediates, mentre s'anava creant un nou organisme que seria la solució final. A aquest organisme el denominava *gremi modern*, i l'entenia com una corporació professional d'una mateixa indústria, de la qual formarien part obrers i patrons. Suposadament, dins d'aquesta corporació es resoldrien en harmonia les qüestions referents al treball, amb la qual cosa Surís pensava que quedaria diluïda la lluita de classes. Remuntant-se a la tradició catalana, l'autor reforçava la seva argumentació en remetre's a un extracte de la carta que Lluís Ferrer-Vidal, president del Foment del Treball Nacional, va enviar el 1902 al ministre d'Agricultura i Obres Públiques i que, entre altres coses, deia el següent:

[...] Vivirían organizados para la paz los mismos que para la resistencia se habían organizado, porque el efecto del gremio es eminentemente pacificador; los dos grupos que organizados median sus fuerzas frente á frente pronto á destruirse, suman sus fuerzas una vez agremia-

11. ROBERT SURÍS (1904), p. 35.

dos [...]. Si existiera el trabajo industrial organizado como quiere la ley de su propia naturaleza, si obreros y patronos vivieran dentro de la corporación gremial, todos los problemas antes enunciados —duración de la jornada, salario mínimo, etc., etc., y cuantos no hemos puntualizado, quedarían en él consignados fácil y naturalmente [...].¹²

Com veiem, el tema de l'establiment d'una corporació gremial, esbotzat per Robert Surís en aquesta obra, no representava una novetat en el panorama social català. En efecte, tant des de sectors laics —intel·lectuals o patronals—, com eclesiàstics, la idea de la resurrecció dels gremis era percebuda com un somni mitjançant el qual s'aconseguiria harmonitzar per a sempre el capital i el treball, i desapareixeria la lluita de classes.

Com queda patent en aquestes línies, el que s'estava plantejant tant des de la ploma de Surís, com des de les d'altres autors catòlics socials, era l'establiment d'un model de societat corporativista catòlica, autoorganitzada per la mateixa societat i dirigida per les anomenades *clases directores* —propietàries i religioses— i en la qual els obrers jugarien un paper de menors d'edat als quals s'hauria de protegir. En aquest model de societat, l'Estat tindria només el deure de garantir l'ordre social.

En certa manera, aquesta premissa ja trenca amb la proposta que Lleó XIII feia a la seva encíclica sobre la conveniència de la intromissió estatal. El canvi de conducta estava provocat pels esdeveniments del final del segle i, sobretot, i com ja s'ha tractat anteriorment, per l'actuació del govern durant els esdeveniments de 1902. En definitiva, la difícil conjuntura de principi de segle va propiciar la confirmació d'un determinat ideal social que la patronal catalana havia gestat al llarg de la segona part del dinou. Un objectiu que, amb variants i qüestionaments, assumiria una bona part de les classes dominants del país i que, en els seus punts essencials, es mantindria vigent durant els primers anys del segle xx: el projecte d'una societat corporativa i organicista on el gremi, cèl·lula estructural bàsica, assumiria el paper dinamitzador i productor i on l'Estat veuria reduïdes les seves funcions, desenvolupant només un paper d'instrument, i es limitaria a exercir la repressió quan l'ordre social establert es trobés amenaçat. Era un pensament que comprenia l'Estat com una emanació del poble —el *Volk* alemany—, entenent com a poble no el conjunt dels individus que poguessin integrar-lo en un moment concret, sinó com el producte d'una realitat històrica i biològica compost de raça i història a un temps. La força de les tradicions catalanes, i el paper que van jugar els intel·lectuals que les van recollir, van fer possible la seva persistència i posterior influència i desenvolupament a Catalunya.

EL PROGRAMA DE LA REVISTA SOCIAL

Media, sin embargo, profunda diferencia entre las Corporaciones de la Edad Media y las asociaciones profesionales obreras que se formaron el pasado siglo. Mientras aquéllas, al menos las que hemos tomado como tipo, reunían en un sólo haz a todos los miembros de la profesión, jerárquicamente organizados con sus grados de aprendices, oficiales y maestros, éstas

12. «Exposición dirigida por el Fomento del Trabajo Nacional de Barcelona al Ministro de Agricultura y Obras Públicas, Excmo. Sr. D. José Canalejas», *El Trabajo Nacional*, 15 d'abril de 1902.

de compusieron exclusivamente de obreros, frente a frente de los empresarios o capitalistas. Esas Corporaciones admirables (las medievales) propuso como tipo de las modernas asociaciones obreras el Pontífice León XIII, adaptadas, eso sí, al modo de ser de nuestros días. (*Revista Social*, 1906.)

El catolicisme social a Catalunya durant els primers anys del segle xx va tenir la seva millor expressió a la *Revista Social*, publicació mensual d'economia social i qüestions obreres. Significativament, aquesta revista va aparèixer a Barcelona en una primera època també l'any 1902. Des del seu inici fins al 1907, la revista va estar dirigida per Ramon Albó, i col·laboraren en ella la major part dels propagandistes catòlics socials de l'època. És necessari destacar, com un fet rellevant, que aquests publicistes eren, en una gran majoria, intel·lectuals funcionaris, és a dir, que participaven en les institucions oficials locals (Diputació, Ajuntament i, més tard, a la Mancomunitat). També acostumaven a estar molt lligats, directament o indirectament, amb el món empresarial i amb les organitzacions específiques de defensa d'interessos que aquest sector social havia anat creant.¹³

Atès que, com diem, l'actuació del catolicisme social català estava abocada bàsicament a la beneficiència, molt més que a la qüestió d'organitzar els obrers, des de la nova publicació s'animava els lectors que realitzessin obres benèfiques. De fet, la intervenció concreta de la revista se centrava a potenciar i donar a conèixer organitzacions com el Reial Patronat per a la Repressió de la Tracta de Blanques —fundat el 1903—, els cercles d'obers catòlics o el Patronat de l'Obrer, associació confessional catòlica d'ajut als treballadors creada l'any 1879 —i que comptava amb el suport econòmic del marquès de Comillas. Aquest Patronat edità *El Obrero Católico* i el *Patronato del Obrero*. El 1892, el seu nombre de socis ascendia al miler.¹⁴

En definitiva, es pot dir que la *Revista Social* apareixia com una revista moderna ocupada en el tractament sistemàtic de qüestions relacionades amb l'economia i, sobretot, en el seguiment de la problemàtica laboral i del món obrer. Si el catolicisme social tenia els seus fonaments en la preocupació més o menys interessada per la classe obrera, la revista era un dels seus elements catalitzadors que possibilitava la seva difusió. A més d'aquests temes concrets —centres de mira de la publicació—, hi havia unes qüestions en les quals també incidia contínuament. Es tractava d'assumptes laborals i econòmics referents a diferents països europeus, sobretot França, Bèlgica i Alemanya, que eren les nacions on primer havien cristallitzat i portat a la pràctica els postulats del catolicisme social. L'actuació dels catòlics so-

13. Els col·laboradors eren els següents: Antonio Torrent i Monner, Bartomeu Amengual (secretari de la Cambra de Comerç de Barcelona des del 1902 fins al 1957), Francesc Moragas i Barret (fundador de la Caixa de Pensions), Miquel Sastre i Sanna, Antoni Llor, Santiago Masó i Valentí, Joan de Dios Trias i Giró, Rafael Gay de Montellà, Modest H. Villacusa, Tomàs Carreras i Artau, Josep Escudé i Bartolí, Josep Maria Montagut, Enric Prat de la Riba, etc. Com a co-operants més esporàdics participaren, entre d'altres, Manuel Duran i Bas, Lluís Ferrer-Vidal i Soler, Frederic Rahola, Joan B. Roca i el bisbe de Vic, Josep Torras i Bages. Altres impulsors d'aquesta revista foren: A. Bausili, José M. Boix, Pedro Comas, A. Gallart, A. Joaniquet, Cristóbal Massó, J. M. Omar Gelpí, J. Roig i Bergadà i M. Vidal Guardiola. El redactor era F. Solà i Cañizares. Alexandre GALI (1984), *Història de les institucions i del moviment cultural a Catalunya 1900-1936*, Barcelona: Fundació Alexandre Galí, XX volums, vol. VII, p. 197; DIPUTACIÓ DE BARCELONA, *Guia de les institucions científiques i d'ensenyança (1916)*, Barcelona: Publicacions del Consell de B.-Pedagogia.

14. *Gran Enciclopèdia Catalana* (1986), Barcelona: Edicions 62.

cials ubicats en aquests països eren el model i el punt de referència del catolicisme social català i espanyol. Una altra temàtica que també ocupava força pàgines de la revista era la referent a determinats aspectes concernents a la dona. Des de les seves pàgines, i entre altres coses, la lluita contra la prostitució i els esforços per *regenerar* les prostitutes —sobretot les joves— fou constant. Com ja s'ha dit, una de les actuacions de la publicació se centrava a donar a conèixer el Reial Patronat per a la Tracta de Blanques. Aquest organisme, d'àmbit estatal, tenia com a missió portar al *bon camí* les joves *descarriades*, ensenyant-los un ofici mitjançant el qual poguessin guanyar-se el manteniment. Era la seva protectora la reina mare i la seva presidenta la infanta Isabel. La delegació barcelonina d'aquesta entitat tenia com a secretari Ramon Albó, i la seva Junta Directiva estava formada majoritàriament per dones de l'aristocràcia.

ACTITUD DAVANT LA QÜESTIÓ SOCIAL DES DE LA REVISTA

Un dels aspectes a què més es va abocar la *Revista Social* fou l'estudi de les causes de la qüestió social i els remeis que se li podrien aplicar. Els seus publicistes pensaven que si es coneixia la naturalesa dels mals que afectaven la societat, aquests podrien eradicar-se mitjançant una acció regeneradora. Al·legaven que la proliferació dels mals socials eren deguts a certes actituds poc comprensives dels patrons i a les idees dissolvents que quallaven entre els obrers. En concret, els col·laboradors de la publicació pensaven que era factible solucionar els problemes sense que això comportés un mínim canvi estructural.

Un eslògan doctrinal que es repetia contínuament des de les plomes d'alguns dels articulistes que escrivia a la revista era el que postulava que tots els mals de la societat venien de la mà del liberalisme, sobretot perquè presumiblement aquest sistema polític i econòmic havia acabat amb les estructures gremials. Igualment, una altra idea també molt sostinguda era la que feia referència al desenvolupament industrial. Els propagandistes catòlics socials no s'oposaven a l'industrialisme en si, sinó a allò que ells consideraven el triomf de la gran indústria, que suposadament concentrava els obrers al voltant de les grans fàbriques i trencava tots els vincles existents entre treballadors i patrons. Per una altra banda, aquests publicistes culpaven també d'aquests mals socials a l'entrada de les idees anarquistes i socialistes, que sumirien l'obrer en enganys. I, finalment, assenyalaven com a causes de la qüestió social unes que comprenien totes les assenyalades: l'ambició i l'ociositat.¹⁵

A través d'un enfocament menys simplista de la naturalesa dels *mals socials*, altres col·laboradors de la revista tractaven d'aplicar unes solucions més complexes al problema. Aquests publicistes analitzaven la societat a través d'aplicar un tractament científic. En aquest sentit, elaboraven una doctrina basada en el principi d'una teoria organicista. Segons aquesta idea, la societat era com un organisme humà en el que cada òrgan influïa alhora que depenia de la resta dels òrgans del cos. En definitiva, aplicaven la reflexió següent:

15. «León XIII i la cuestión social», *Revista Social* (1905).

quan l'organisme no funciona amb regularitat, és necessari esbrinar on són les causes d'aquest mal i, una vegada conegudes, és necessari extirpar-les mitjançant una acció regeneradora. A partir d'aquesta argumentació, els propagandistes catòlics socials afegien que, atès que la societat feia temps que patia de diverses dolències, tenint diversos òrgans descompostos, els remeis s'imposaven urgents, actius i directes. Si no fos possible posar en pràctica fàcilment aquestes dràstiques solucions, seria necessari portar endavant l'establiment de mesures preventives amb les quals tractar d'evitar més desperfectes en aquest cos social. Segons afirmaven, aquestes mesures estarien encaminades, sobretot, a fomentar i propagar l'harmonia entre el capital i el treball. Per tal d'assolir l'ansiat equilibri, aquests ideòlegs proposaven, per una banda, arribar directament a l'obrer, per mitjà de la premsa, els fullets, els llibres o les conferències impartides en els centres obrers. Per altra banda, insistien en la necessitat que els patrons coneguessin de prop els seus treballadors —amb la qual cosa també s'aconseguiria establir un fort control sobre la classe obrera. En aquest sentit, des del catolicisme social es propugnava que s'elaborés una estadística de patrons i d'obrers per branques d'indústria i, a més, s'afegia que cada obrer en sol·licitar ocupació presentés la cèdula de treball en la qual constés les cases on hagués treballat i la data d'admissió i de sortida. Finalment, i com a mesura preventiva, s'insistia que era necessari fomentar la caritat i l'estalvi. Els pensadors catòlics socials tractaven d'inculcar als patrons la norma que tractessin els seus treballadors com a membres de la seva família, i el principi que premiesin els obrers que tinguessin un millor comportament. Per altra banda, deien als *amos* que tenien l'obligació de vetllar pel bé moral i material dels seus subordinats.¹⁶ Finalment, els col·laboradors de la revista pensaven que una altra de les causes principals que influïen en la situació social era l'allunyament del poble de l'Església. Per aquest motiu, feien crides als sacerdots perquè intervinguessin doctrinalment sobre les classes treballadores. En definitiva, ja que el poble no anava a l'església instaven els clergues perquè anessin ells al poble:

Pero el clero no podrá influir en las gentes si éstas se apartan. Debe ir el clero al pueblo, no esperar que sea el pueblo el que vaya a la iglesia porque eso nunca lo hará. Debe de ir al pueblo y decirle que debe organizarse en asociaciones dirigidas por la Iglesia (como lo estaban antes de que la Revolución aniquilase los gremios, dejándoles desprotegido). Salgamos, pues, de la Sacristía para ir al pueblo.¹⁷

CANVI D'ESTRATÈGIA: EL SINDICAT PUR

Per a un sector de l'Església espanyola del principi del segle xx el fracàs dels cercles catòlics en contrarestar l'acció i el desenvolupament de les organitzacions sindicals revolucionàries resultava evident. Segons aquest sector innovador, les causes d'aquesta derrota eren motivades per dos factors bàsics: per una banda, perquè les entitats catòliques socials tenien un caràcter mixt, i aquesta característica groga provocaria una natural hostilitat entre els

16 «Procedimientos para solucionar los conflictos entre patronos y obreros», *Revista Social* (1903).

17. «La labor del sacerdote», *Revista Social* (1905).

obrrers. Per una altra, perquè els objectius religiosos i morals s'anteposaven als interessos professionals i econòmics.

En aquests moments, les alternatives innovadores que des del catolicisme social es proposaven estaven dirigides a pal·liar aquestes deficiències. Així, per un costat, s'instava a la creació d'associacions pures, que serien una alternativa a les entitats mixtes; és a dir, s'insistia en la necessitat de crear societats formades exclusivament per obrers. Per un altre, ara, els objectius no serien prioritàriament religiosos, sinó econòmics i professionals, àdhuc s'acceptaria el recurs a la vaga pacífica si la reivindicació estava justificada. Els catòlics socials plantejaven, en definitiva, un canvi de tàctica: el pas del cercle catòlic al sindicalisme confessional pur. Ara bé, continuaven assumint i mantenint un discurs que parlava de corporativisme, de confessionalisme i de la necessitat de la supeditació total a les jerarquies eclesiàstiques. A partir del VI i últim Congrés Nacional Catòlic, celebrat a Santiago el 1902, començaren a manifestar-se aquests plantejaments. Els personatges innovadors i crítics provenien tant de sectors laics (per exemple, el carlí Severino Aznar),¹⁸ com del si de l'Església (entre d'altres, el pare Vicent i el propulsor del sindicat de miners asturians, Maximiliano Arboleya). Aquesta idea d'agrupar i organitzar en sindicats els obrers catòlics es plantejava a la *Revista Social* des del 1906, com quedava patent a la frase següent:

Dado que las funestas teorías de la escuela liberal han caído en desuso, la célebre fórmula de los fisiócratas *laissez faire, laissez passe*, ha quedado ahogada por los clamores de la solidaridad y unión entre las clases obreras, y tan poderosa es la moderna corriente hacia la organización que no se está ya en el caso de discutir si es peligroso o conveniente que los obreros estén sindicados y de lo único que se trataría sería en escoger entre los dos términos del dilema: Sindicatos católicos o sindicatos socialistas.¹⁹

Des d'alguns sectors catòlics, i remetent-se a altres països estrangers, a més de potenciar aquesta unió dels obrers en sindicats confessionals s'advocava també per l'establiment de sindicats paral·lels. Aquests sindicats estarien constituïts per patrons i per obrers per separat, i tindrien un consell sindical arbitral, compost pel mateix nombre d'empresaris i treballadors «para resolver las cuestiones que entre unos y otros pudieran surgir en el trabajo e impedir las huelgas y solucionarlas en caso de que éstas se declarasen».²⁰ La pretensió era que la sindicació paral·lela estigués vigent en el moment d'elaborar els contractes de treball, que així serien discutits per representants d'ambdós sindicats, patronals i obrers. La il·lusió era assolir que la negociació es fes de sindicat a sindicat, sense cap mena d'intervenció estatal. En defensa d'aquest projecte s'adduïa que, mitjançant la lliure competència, i gaudint la patronal de la llibertat per posar preus, només s'aconseguia que alguns empresaris paguessin jornals de misèria als seus obrers, sota l'argumentació que si augmentaven la remuneració l'empresa s'enfonsaria.

18. Aznar, més tard dirigent del Grup de la Democràcia Cristiana, va escriure un gran nombre d'obres sobre acció social.

19. «Obra urgentísima», *Revista Social* (1906).

20. «La agrupación obrera», *Revista Social* (1906).

L'ACCIÓ SOCIAL POPULAR DEL PARE PALAU

El 1907, la vinguda a Barcelona del jesuïta Gabriel Palau²¹ accelerà el procés de substitució de sindicats purs. Aquest personatge havia estat l'any anterior amb sectors del catolicisme social a Bèlgica, Alemanya i França. Quan arribà a Barcelona fundà l'*Acció Social Popular* (ASP), inspirada en el *Volksverein* alemany.²² Aquesta entitat s'auspiciava amb la finalitat de promoure les iniciatives catòliques socials que s'emprenien, no només a Catalunya, sinó a la resta de l'Estat. Entre els seus col·laboradors figuraven homes molt coneguts: Ramon Albó, Severino Aznar, Ros de Olano, Moragas i Barret i, de manera rellevant, el marquès de Comillas, finançador i protector. El nou organisme inaugurà una decidida acció propagandística de tipus ideològic, sobretot amb la creació d'una impremta que, entre 1907 i 1915, arribà a publicar 7.251.780 impresos. A la vegada, fou a través de l'ASP quan començà a Catalunya la defensa i conveniència d'organitzar un sindicalisme catòlic. I això és important de constatar, ja que es tractava de desfer la tradicional identitat establerta entre sindicalisme i actuació més o menys revolucionària. Per aconseguir-ho era necessària la divisió del moviment obrer i, també, acceptar la possibilitat d'impulsar un moviment obrer organitzat de caràcter més o menys reivindicatiu, com a mínim en qüestions socials.²³ El fet d'estar molt familiaritzat amb el catolicisme social europeu li permeté a Palau introduir alguns conceptes nous en el discurs catòlic espanyol, advertint enèrgicament que una relació massa estreta amb l'estat liberal paralitzaria l'acció social catòlica. Condemnava, a més, la tendència de l'Església a predicar als ja convertits, en lloc de cercar nous adeptes. Ara bé, la majoria de les idees de Palau mai no es van posar en pràctica i l'ASP no arribà a seguir el camí innovador obert pel seu fundador. El gener de 1908, l'antiga *Revista Social* esdevenia el seu òrgan d'expressió i prenia el nom de *Revista Social Hispano Americana*. Aquesta publicació mensual seria igualment dirigida per Ramon Albó.

L'ASP s'erigia com una institució catòlica social de caràcter interclassista i popular, tot i que la composició del seu primer consell d'administració bastava per dissipar els dubtes dels que tinguessin por que la nova organització prengué un curs subversiu i independent. Almenys set dels deu consellers que la formaven eren socis d'algun centre obrer catòlic de la ciutat o estaven enquadrats en organitzacions clericals de dretes. Per altra banda, sis d'ells eren empresaris o terratinents, i tres advocats, només un pertanyia a la classe obrera.²⁴ El primer president de l'ASP fou Manuel Marqués i Puig (propietari, fabricant, expresident del Foment del Treball Nacional i vocal de la Junta Nacional d'Aranzels i Valoracions d'aquella corporació). En aquest sentit, cal destacar que el juny de 1911 el nunci apostòlic, l'arquebisbe de Filipos, escrivia una carta al pare Palau felicitant-lo per la Junta de Govern de l'entitat.²⁵

21. Gabriel Palau escriví una gran quantitat d'obres sobre el tema de l'acció catòlica.

22. Segons s'explicitava a la *Revista Social*, el terme *Volksverein* significa *associació popular de catòlics alemanys*. Aquest organisme estava encaminat a contenir l'avanç del socialisme.

23. Pere GABRIEL (1981), *Classe obrera i sindicats a Catalunya 1903-1920*, UAB: Tesi doctoral inèdita.

24. Colin M. WINSTON (1989), *La clase trabajadora y la derecha en España 1900-1936*, Madrid: Cátedra, p. 47.

25. Aquesta carta està publicada a l'obra *La contrarrevolución social ¡Hombres! ¡Obras!* (1911), Barcelona: Publicaciones d'ASP, p. 6.

Segons declaracions fetes per l'ASP, entre els seus objectius més importants destacava el de promoure l'acció social catòlica. Tot i que pugui resultar estrany, l'associació no es definia com una institució religiosa, ni de caritat, ni política. Tanmateix, una premissa restava clara: els seus publicistes al·legaven que es proposaven aturar el sindicalisme revolucionari. En aquest sentit, val la pena de destacar el paràgraf d'una obra que la institució va editar el 1911:

Precisa actuar entre el pueblo el programa de la ASP? Con toda urgencia, pues como ha dicho León XIII el movimiento democrático universal, cuya existencia es innegable, será socialista o cristiano, según el celo que despleguemos los católicos.²⁶

El domicili social de l'ASP s'establí a Barcelona, però la finalitat de l'associació era la de fundar delegacions a tot el conjunt de l'Estat. Aquest nou organisme impulsà una acció de propaganda ideològica a través de les pàgines de la *Revista Social* i d'un *Anuario Social de España*.²⁷ La tasca que pretenia realitzar aquesta entitat es va veure facilitada pel suport amb el qual comptava. En efecte, a més de tenir l'entusiasta col·laboració de destacades personalitats del món laic, s'havia guanyat la confiança i l'adhesió d'alguns membres de la jerarquia eclesiàstica, com ho demostra l'obra de Torras i Bages: *La ASP y el amor universal* (1908). Gabriel Palau, al mateix temps que fundava a Barcelona l'ASP, impulsava també la Unió Professional de Dependents i Empleats del Comerç. La Unió tenia la seu en els locals de l'ASP i comptava amb una biblioteca, sustentava una Escola Lliure de Comerç i serveis de mutualitat i de pensió.²⁸

Durant el 1911 es començà a parlar de la conveniència de fundar a tot Espanya una Federació Nacional de Sindicats Obrers Catòlics. En un document públic, el cardenal Aguirre, arquebisbe de Toledo, encarregà a Palau els treballs preparatoris de la Federació. Els esforços de Palau donaren com a resultat un projecte d'estatuts generals, elaborats amb l'aprovació de la majoria de catòlics socials espanyols, i van arribar a la conclusió que la sindicació obrera havia de ser pura i simple. Però després de ser consultats i retocats els esmentats estatuts per Aguirre, aquests foren publicats amb algunes variants de la seva forma original que modificaven radicalment el caràcter obrerista de la projectada Federació, la qual no va poder passar de projecte. Poc després, en una reunió privada feta a Valladolid, es van acordar unes bases d'unió per ser sotmeses, amb la prèvia aprovació del cardenal Gisasola, als altres sindicats catòlics de l'Estat. La majoria dels consultats —i probablement Palau— volien que el nou organisme s'anomenés *Unió General de Treballadors Catòlics d'Espanya*, canviant la paraula *sindicat* per *unió* —el pare Palau era reaci a utilitzar la paraula *sindicat*. Nogensmenys, Gisasola demanà que s'introduís el terme de sindicat i, per tant, sol·licità que es digués Federació de Sindicats Obrers Catòlics o Sindicats i Unions Professionals d'Obrers Catòlics. Aquesta organització estaria constituïda únicament per sindicats purs d'obers, amb la condició que

26. *contrarrevolución...* (1911), p. 19.

27. Pere GABRIEL (1981), p. 1029-1030. Una bona síntesi sobre l'ASP, a Severino AZNAR (1914), *Problemas sociales de actualidad*, Barcelona: Acción Social Popular. També Javier TUSELL (1974), *Historia de la Democracia Cristiana en España*, Madrid: Edicusa, p. 62-71.

28. GABRIEL (1981), p. 1031.

aquests respectessin la religió, la família i la propietat. A més d'aquesta Federació, des de l'ASP es volia potenciar també el sorgiment d'ateneus obrers i d'una federació nacional de cercles i centres catòlics per fomentar la cultura i la mutualitat.²⁹ En aquest any de 1911 es formaren un seguit de sindicats d'obriers cristians a Barcelona, que, juntament amb els que ja existien anteriorment, formaren els onze sindicats d'obriers cristians que tenia constituïts l'ASP.³⁰

Ara bé, la tasca no va prosseguir. Els intents de Palau dels anys 1911-1912 fracassaren perquè les bases que elaborà per a la constitució de l'esmentada Federació Nacional de Sindicats Obrers Catòlics, en la qual defensava una sindicació obrera, foren alterades pel cardenal Aguirre. Després de la decepció de 1912, Palau es llançà a la defensa d'una organització sindical basada en federacions nacionals d'ofici, però aquestes esperances també van fracassar. De fet, cal preguntar-se si la posició d'Aguirre, concretada en aquesta alteració de la proposta de Palau, estava motivada pel seu propi convenciment ideològic o bé estava mediatitzada per pressions jeràrquiques. En aquest sentit, cal destacar que Palau, en un diari que començà a escriure a partir de l'agost de 1919, assenyalava amb lletra cursiva un paràgraf d'una carta enviada des del Vaticà al cardenal Aguirre que deia el següent:

En las elecciones, todos los buenos católicos están obligados a apoyar no sólo a sus propios candidatos, cuando las circunstancias permitan presentarlos, sino también, cuando esto no sea oportuno, a todos los demás que ofrezcan garantías para el bien de la Religión y de la Patria, a fin de que salga elegido el mayor número posible de personas dignas. Cooperar con la propia conducta o con la propia abstención a la ruina del orden social, con la esperanza de que nazca de tal catástrofe una condición de cosas mejor, sería actitud reprochable que, por sus fatales efectos, se reduciría casi a traición para con la Religión y la Patria.³¹

Entre el moment de la seva fundació, fins al 1916, l'ASP es convertí en l'eix que aglutinava les iniciatives i els personatges més destacats de l'acció social catòlica. Des del punt de vista organitzatiu, cal assenyalar que, segons les estadístiques facilitades per la mateixa organització, el 1912 comptava amb 15.200 socis, que en el 1913 eren 20.602, el 1914, 25.424 i, al final de 1915, 27.352.³² Per una altra banda, en la seva prolífica tasca propagandística s'incloïen conferències, les publicacions periòdiques anteriorment assenyalades (*Revista Social*, *El Social*), l'edició d'obres diverses, etc. L'ASP va promoure també la publicació d'una sèrie de fullets propagandístics dirigits al públic obrer: les *Aleluyas populares*, els *Folletons blancs*, els *Folletons vermells*, els *Folletons selectes* i les *Lectures sociales*. I, per altra banda, l'Oficina de Treball de l'ASP també publicà obres diverses a l'entorn del tema de l'acció social catòlica.

Tanmateix, el projecte del pare Palau, concretat en la creació de l'ASP, no donava els resultats que el seu fundador havia previst. Al voltant del 1915, el jesuïta afirmava que dins de la sindicació obrera espanyola es podien reconèixer quatre tendències diferenciades: la

29. *Anuario Social de España (1915-1916)*, Barcelona, «Acció Social Popular», p. 127-137.

30. NARCISO PLA Y DENIEL (1912), *Por los Sindicatos obreros, discurso pronunciado en la solemne sesión de clausura de la Asamblea diocesana de Barcelona, celebrada el día 21 de diciembre de 1911*, Barcelona: Oficina de Treball de l'ASP.

31. Gabriel PALAU (s. d.), *Diario íntimo* (s. e.), p. 24.

32. TUSELL (1974), p. 64.

de la Unió General de Treballadors (UGT), que, sempre segons Palau, seria un sindicat de resistència; la de la Confederació Nacional del Treball (CNT), que seria un sindicat que propiciava l'acció directa; la neutra, o semigroga, que en alguns llocs estaria protegida per patrons o per l'Estat; i la sindicació catòlica. Segons Palau, aquest sindicalisme catòlic no acabava de quallar en el món urbà català.³³

Al final de 1916 s'esdevenia un fet que, si bé des d'alguns sectors eclesiàstics apareixia com a insòlit, des d'altres grups s'havia anat potenciant: dimitia com a director de l'ASP el pare Palau, essent traslladat pels seus superiors a Buenos Aires i d'immediat es va dissoldre l'organització.³⁴ Un cop coneguda la notícia, Palau va rebre una carta d'Arboleya, en la qual aquest manifestava estranyesa per la seva posició. Cal destacar que les relacions entre Palau i Arboleya semblen haver estat cordials, però fredes. En realitat, a Palau no se li perdonava i se li imputava —sobretot la jerarquia eclesiàstica— que pretengués dirigir des de Barcelona l'acció social catòlica de tot Espanya, sota la pretensió de sostenir una obra nacional. De fet, cal reconèixer que a Palau li va haver de resultar molt difícil portar a terme la seva tasca, sobretot per dues raons: per una banda, pels seus enemics doctrinals, i per una altra, perquè desenvolupà la seva activitat en un ambient obrer cada cop més radicalitzat.

L'APARICIÓ D'ACCIÓ POPULAR

La desaparició de l'ASP facilità el retorn a uns esquemes més tradicionals de l'obrerisme catòlic, més preocupat per la tasca assistencial que no pas per una hipotètica feina sindical. Sota els auspicis d'Enric Reig i Casanova, bisbe de Barcelona, l'entitat fou ressuscitada sota el nom d'Acció Popular (AP), i abastà el conjunt de l'Estat. L'associació presentava un tarannà interclassista i pacificador, de la qual va desaparèixer el to obrerista del que acostumava a fer gala l'ASP.³⁵

La nova organització declarava que la seva funció consistia a continuar l'obra de la seva predecessora, però deixava perfectament clar que estava sotmesa a la jerarquia eclesiàstica i que la seva obra es limitava, únicament i exclusivament, a transmetre *cultura social*, no a dirigir, coordinar i organitzar l'acció social.³⁶ Així mateix, l'AP desitjava reanudar les seves relacions amb Comillas, nomenant-lo president del patronat de la institució. En definitiva, els homes que portaren a terme l'administració i el control de l'AP foren ben significatius en el món eclesiàstic, social i patronal.³⁷ A partir de 1921, Acció Popular impulsaria una

33. *Anuario Social...*, p. 125-126.

34. Domingo BENAVIDES (1973), *El fracaso social del catolicismo español. Arboleya-Martínez 1870-1951*, Barcelona: Nova Terra, p. 73.

35. *Anuario Social de España (1916-1917)*, Barcelona: Acció Social Popular.

36. WINSTON (1989), p. 68.

37. El 1919 dirigien l'associació els personatges següents: el seu director era el sociòleg Josep M. Llovera, eclesiàstic i escriptor; més tard, seria membre del grup de la Democràcia Cristiana de Severino Aznar, essent un dels inspiradors de la Unió Democràtica de Catalunya. La Junta de Govern estava presidida per Ramon Albó, i els dos vicepresidents eren el canonge Enrique Pla i Deniel i Joaquim M. de Nadal (fundador i president de la Joventut Monàrquica, de tendència maurista i un destacat sometentista), el tresorer, Jaume Roig i Puñet, el vicesoror, Joan Alandí (sometentista i membre de la Junta Directiva del Foment del Treball Nacional), el comptador, Josep A. Blanco, el secretari, Francesc Manich i el vicesecretari, el jove Joan Baptista Roca. A la Junta del Patronat es trobaven personatges tan destacats

nova revista que ella mateixa s'autoanomenaria *De combat. Catalunya Social*. Un dels principals col·laboradors de la nova publicació seria el publicista catòlic social Ramon Rucabado.³⁸

A partir d'aquest moment, ja no es dedicaren esforços a potenciar aquests tipus de sindicats. L'intent de Palau de portar endavant un moviment sindicalista catòlic al Principat fracassà en el món urbà i industrial, no podent afrontar la febre sindicalitzadora que sacsejà Catalunya des de la primera guerra mundial. El model de sindicalisme plantejat pel catolicisme social no quallà a Catalunya, sigui per manca d'un suport eclesiàstic o patronal o per altres raons, la qüestió és que fou incapaç de fer front o aturar el sindicalisme de classe majoritari al Principat. En definitiva, des del catolicisme social fou molt més difícil arribar a Catalunya —deixant de banda el món agrari— a formular una alternativa al moviment obrer revolucionari. Per una altra banda, la filosofia d'una bona part de la burgesia catalana davant del *problema social* fou, fins al 1918, com a mínim, semblant a la que sostenia l'Estat: era necessari que l'Estat i les institucions generessin una xarxa institucional encaminada a suavitzar els conflictes individuals, és a dir, a pal·liar els desajustaments de la situació. D'aquesta manera, el catolicisme social català va haver de refugiar-se en el terreny de la reflexió social, més que no pas en el de l'organització obrera.

EL GRUP DE LA DEMOCRÀCIA CRISTIANA

El 1919 es produïa un fet que resultaria crucial per al catolicisme espanyol: sorgia a Madrid el Grup de la Democràcia Cristiana, que tenia aspiracions polítiques, i que comptà entre els seus afiliats amb alguns catalans (Ramon Albó, Francesc Moragas...). El programa social d'aquest grup va aparèixer en públic durant els primers dies del mes de juliol a iniciativa del catòlic social Severino Aznar. Arboleya redactà la part sindicalista del document. En realitat, a l'abril d'aquest mateix 1919, aquest programa havia triomfat a l'assemblea auspiciada amb motiu de la celebració d'un Congrés Nacional de Sindicats de Catòlics Obrers i Obreres, amb el projecte de fundar una Confederació Nacional de Sindicats Catòlics. Segons Arboleya, el nou grup estava format per *un bloque formidable* d'escriptors solvents. Tanmateix, la nova formació no havia aconseguit aglutinar tots els representants del catolicisme social espanyol, atès que presentava absències significatives: per exemple, no hi havia un sol membre de la Companyia de Jesús. En aquest sentit, cal destacar que Lleó XIII havia admès la democràcia cristiana només com a acció social, amb exclusió d'intencions polítiques. Sense dubte, però, la mancança més notable fou la d'Àngel Herrera, director d'*El Debate*, ja que la ideologia d'aquest periòdic era potser la més afí a la de l'organització que naixia.³⁹

com el seu president, el marquès de Comillas i, com a vocals, el marquès de Sant Esteve de Castellar, Pere Turull, Joan Bertrand (vocal de la Junta Directiva del Foment), Josep Monegal, el comte de Figols (vocal de la Junta Consultiva del Foment), el duc de Solferino, Eusebi Bertrand (de la Comissió Aranzelària del Foment) i altres. En el Consell Tècnic apareixien noms com ara Maximiliano Arboleya, Severino Aznar, Sisnio Nevares i el vescomte d'Eza. Sobre l'actuació com a sometentistes de Puig Alfonso i Alandí, es pot veure l'obra de PUIG ALFONSO (1965), *Memòries. Vuitanta anys de sinceritats i de silencis*, Barcelona: Aedos, p. 302-305.

38. GALÍ (1984), vol. xx, p. 216.

39. BENAVIDES (1973), p. 164.

El fracàs de l'organització potenciada per Gabriel Palau, a causa dels condicionaments assenyalats, i l'aparició del Grup, amb la seva secció sindical liderada per Arbolea, sumí el jesuïta en un estat de frustració i impotència que el van portar a l'elaboració d'uns plantejaments antiliberals radicals. En el seu diari íntim, abans esmentat, començat un mes després de la creació del Grup i amb una situació social cada cop més radicalitzada a tot l'Estat, però sobretot a Barcelona, declarava estar totalment fatigat moralment i físicament. Igualment, denunciava la derrota de l'acció dels catòlics socials perquè veia clar que els joves s'inclinaven per organitzar-se en congregacions de tipus més modern que les pietoses. És a dir, sostenia que el jovent s'estimava més articular-se en associacions polítiques. D'aquí que Palau en aquells moments postulés que si l'acció catòlica social no entrava en el terreny de l'esfera política no aconseguiria mai els seus objectius. Ara bé, dins del joc polític —i era aquí on insistia en la seva crítica al nou Grup de la Democràcia Cristiana— pensava que els catòlics socials havien de combatre la política liberal: «Todavía algunos repiten aquello: "Nada, ni un pensamiento para la política..."». ¿Para la política antiliberal nada? No y no. Aunque sólo constituyamos un grupito hemos de seguir protestando, desenmascarando, combatiendo». I el seu odi als liberals es desvetllava en aquesta frase: «Hoy, súbitamente, he entendido una gran imperfección mía que durante años me ha dominado por completo. Aborrezco a los liberales. Son malísimos». Per una altra banda, Palau aplaudia l'acció realitzada per Àngel Herrera i el seu òrgan d'expressió, silenciant l'aparició del Grup. La radical actitud de Palau li feia caure en plantejaments catastrofistes:

Las cosas de la política y de lo social se van enredando cada vez más. Pronto nadie podrá sostenerse en el poder. El Padre Capellán de las hermanas se alegra mucho de ello. Repite lo mismo de siempre: ¡Que se hunda todo, que se hunda todo! Este ha de ser el Requiem que cantemos los buenos a los liberales, conservadores y... No sé, no sé... En Roma creo que no se siente así...⁴⁰

UNA ÚLTIMA REFLEXIÓ

Vist des de la nostra perspectiva, durant els anys 1918-1920 el catolicisme social català apareixia dedicat a tasques assistencials i de beneficiència, sense canvis substancials respecte al principi de segle. És a dir, que havia avortat l'intent de Palau de donar un pas per aconseguir suavitzar les relacions entre obrers i patrons a partir de l'enquadrament dels treballadors en sindicats no revolucionaris. Segons assenyala Pere Gabriel, va ser des d'aquest fracàs que s'arribaria al somni d'unes realitzacions més efectives, més directament relacionades amb la burgesia catalana. És aquí on aquest autor situaria l'aparició dels sindicats lliures, l'any 1919, els quals, en certa manera, passarien a ocupar el buit deixat pel sindicalisme catòlic.⁴¹

Rivalitzant amb la poderosa Confederació Nacional del Treball (CNT), els sindicats lliures van néixer a Barcelona al principi de l'any 1919, coincidint, més o menys, amb l'esclat de la coneguda vaga de la Canadenca. El padrinatge i la tutoria de l'esmentada organització ve-

40 PALAU, *Diario íntimo*, p. 29-111.

41. GABRIEL (1981), p. 1043-1047; del mateix autor, «De l'obrerisme catòlic a l'aparició dels Sindicats Lliures», *Revista del Centre d'Estudis Teològics de Mallorca* (1911), p. 43-61.

nia de la mà d'un militar, el comandant Bartolomé Roselló, lligat a Governació Civil. L'escassa informació que tenim sobre aquest assumpte no permet esbrinar si una vinculació de Roselló amb la formació dels Lliures va ser únicament a títol personal. Tanmateix, la realitat és que els nous sindicats aparegueren a Barcelona en els moments en els quals el general Joaquim Milans del Bosch estava a Capitania, i formava un tàndem amb la patronal que actuava al marge del govern.⁴²

42. Soledad BENGOCHEA (1994), *Organització patronal i conflictivitat social a Catalunya. Tradició i corporativisme entre finals de segle i la dictadura de Primo de Rivera*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, p. 218. [Pròleg de Pere Gabriel]

EL FRANQUISME DES DE DINS: UN INFORME SOBRE TARRAGONA

JOAN MARIA THOMÀS
Universitat Autònoma de Barcelona

Com és ben sabut, un dels problemes amb els quals topa l'historiador a l'hora d'encarar l'estudi del franquisme és el de l'escassetat de documentació oficial de caire polític. Aquesta migradesa, que ha estat prou denunciada des de la mateixa professió, és el producte d'una labor de destrucció sistemàtica portada a terme en els últims temps del règim. Com a conseqüència d'aquesta realitat, adquireixen encara més pes específic del que haurien tingut els fons documentals que romanen en mans de molts d'aquells que ocuparen càrrecs de responsabilitat durant el període franquista. Uns «propietaris» que, en molts casos, seguint una tradició que segurament transcendeix l'àmbit dels règims feixistes, solien emportar-se a casa seva (o no retornaven en el moment de cessament) la documentació oficial més rellevant que havien produït.

La pràctica esmentada acaba provocant que la tasca de l'historiador del franquisme hagi de passar, en molts casos destacadament, per la realització de gestions de localització, classificació, etc. de fons «particulars»¹ que, si haguessin romangut on pertocava, haurien facilitat molt la recerca. Val a dir que ha estat gràcies a molta d'aquesta documentació que s'han pogut escriure obres notables per a l'estudi de l'evolució política del règim analitzada des de les pròpies estructures del poder de l'Estat, com les de Javier Tusell, entre d'altres. També des de Catalunya, s'han fet recentment estudis sobre el franquisme utilitzant documentació «privada». Precisament, ha estat arran de l'elaboració d'una biografia política d'un notable falangista català, José María Fontana Tarrats,² i de la consulta del seu arxiu personal, quan vam tenir accés a l'escrit que ens ocuparà en el present article.

José María Fontana (Reus, 1911-Sanxenjo, 1984) fou un falangista *de la primera hora*, un dels pocs falangistes catalans de l'època republicana. Procedia de les JONS, fundades per Ramiro Ledesma Ramos, i ingressà a la Falange en produir-se la fusió amb el jonsisme, el 1934. *Jefe territorial de Propaganda* de la Falange catalana i *Jefe provincial* de Tarragona fins al 19 de juliol de 1936 durant la Segona República, en esclatar la Guerra Civil hagué d'amagar-se a Barcelona per tal de salvar la seva vida, fins que pogué marxar del Principat i arribar a l'anomenada *Zona Nacional*. Allí fou encarregat —juntament amb Xavier de Salas Bosch—

1. Segons els criteris arxivístics vigents a l'Estat espanyol, fins i tot la correspondència particular generada des del càrrec que s'ocupa és considerada documentació oficial. I pública a partir del pas del temps que regula la legislació específica.

2. Joan Maria THOMÀS (1997), *José M. Fontana Tarrats. Biografia política d'un franquista català*, Reus: Edicions del Centre de Lectura.

de la propaganda dels falangistes catalans (ambdós idearen i crearen el setmanari *Destino*, originàriament l'òrgan de la *Jefatura Territorial de Catalunya d'FE de las JONS*), i posteriorment, de la prefectura de l'organització falangista catalana a Sant Sebastià. La primavera de 1938, en iniciar-se la conquesta militar de Catalunya fou nomenat *jefe provincial de FET y de las JONS* de la província de Tarragona. Romandria en aquest càrrec —negant-se a compartir-lo amb el de governador i reivindicant-ne el perfil netament polític— fins que, al final de 1943, acceptà la seva designació com a governador civil i *jefe provincial* de Granada. El 1947, en cessar en aquells càrrecs, fou nomenat *jefe nacional* del *Sindicato Nacional Textil*. I el 1954, enmig de la pèrdua d'importància del falangisme dins dels rengles dirigents del *Régimen*, deixà d'ocupar càrrecs polítics. Conservà, això sí, uns pocs anys més, la seva condició de *consejero nacional* i de *procurador en Cortes*.

Paral·lelament a la seva implicació en la política activa, i també amb posterioritat, Fontana redactà nombrosos informes, memoràndums, articles i llibres, alguns dels quals s'acabaren editant. Temes que l'ocuparen de manera força recurrent foren els de l'encaix de Catalunya dins de l'Estat espanyol, la crítica del catalanisme i la reivindicació d'una *Cataluña española* de la qual se sentia membre.³

Situant-nos ara en un punt concret de la trajectòria política de Fontana, els primers dies de l'any 1944, quan el reusenc acabava de prendre possessió dels seus càrrecs a Granada, escriví un informe adreçat al seu successor a Tarragona, Labadie Otermín (que seria, a diferència de Fontana, el primer governador i *jefe provincial* d'aquella demarcació) d'interès excepcional pel fet que representa, enmig de la més absoluta confidencialitat, el conjunt d'informacions, impressions i suggeriments que fa a un seu successor un càrrec polític franquista d'àmbit provincial tot just després d'haver estat cessat. Ben probablement, *Algunas consideraciones sobre personas, ambiente y características tarraconenses*,⁴ títol de l'escrit en qüestió, no hauria estat redactat mai si Fontana hagués tingut possibilitat de veure's personalment amb el seu camarada *camisa vieja* Labadie, cosa que finalment no s'esdevingué.

L'escrit comença amb una anàlisi de les característiques polítiques i personals de l'*staff* de la *Jefatura Provincial de FET y de las JONS de Tarragona*. En concret, es parla de José Segú Parés —*secretario provincial* i *inspector* de FET i vicepresident de la Diputació; d'Antonio Nadal Vich, *delegado provincial de Ex-Cautivos*; Rafael Nadal Company, *delegado provincial de Justicia y Derecho*; Juan Hugas Francesch, *delegado provincial de Educación Nacional*; José Arriols Grau, *delegado Sindical Provincial*; Tomás García Rebull, *delegado provincial del Frente de Juventudes*; Carmen Dalmau Niubó, *delegada provincial de la Sección Femenina*; Francisco Ferrándiz Arjonilla, *delegado provincial de Ex-Combatientes*; Juan Manuel de Santisteban, *delegado provincial de información e investigación* i *Jefe de los Círculos de Estudios*; Pablo Oliva Casabona, *delegado provincial de Administración*; José María de March Ayuela, *delegado de la Vicesecretaría de Educación Popular*; Ramón Villanueva García, *jefe provincial*

3. Els llibres on tracta aquestes qüestions són José María FONTANA (1945), *Destino y Constitución de España*, Madrid: Ediciones de la Vicesecretaría de Educación Popular; FONTANA (1951), *Los catalanes en la Guerra de España*, Madrid: Samarán; FONTANA (1968), *Abel en tierra de Caín. El separatismo y el problema agrario, hoy*, Barcelona: Ariel.

4. Documentació personal de J. M. Fontana Tarrats. Madrid.

de Milicias i Valentín Morte Ortea, *delegado provincial de Auxilio Social*. Deixant de banda les caracteritzacions personals —irreproduïbles pels conceptes que sovint s'hi aboquen— val a dir que l'anàlisi de Fontana ens permet de conèixer els orígens polítics del nucli dirigent del partit únic a Tarragona, que era el següent: quatre *jerarquías* —Segú, Ferrándiz, Oliva i March— procedien de la *CEDA* i/o *JAP*; quatre més de la *Vieja Guardia* —Nadal Company, García Rebull, Santisteban i Villanueva; la resta eren neofalangistes.

Destacat interès tenen les *Directrices políticas provinciales* que l'autor anota seguidament, que eren, de fet, un resum de les aplicades per ell mateix en l'època de la seva prefectura a Tarragona, i que conformen una barreja de preocupació pel funcionament de l'economia i la millora de l'abastiment de la població, d'un interès per mostrar que el nou règim respectava i tenia cura de tot allò propi i idiosincràtic que fos compatible amb l'*España una*. En concret, es proposava al nou governador la continuació del suport decidit als diversos sectors econòmics amb pes a la demarcació, especialment l'agrícola —dominant en l'àmbit provincial—, així com a les estructures sindicals agràries, la principal de les quals, la *Unión Territorial de Cooperativas del Campo*, l'havia impulsada directament el mateix Fontana. Recomana també que es mostri respecte i simpatia pels costums i tradicions pròpies, inclosa la llengua (*reducida a sus justos términos*). Fomentant sempre que fos possible la idea d'Espanya com a projecte comú i obviant qualsevol referència a un *separatismo* —és a dir, el catalanisme polític— el qual, de ben segur, Fontana considerava encara latent. La preocupació per temes artístics i arqueològics, i, finalment, respecte del partit únic, tenir cura i comptar amb els carlins —la qual cosa significava, a aquella demarcació, un col·lectiu relativament nombrós i només parcialment partidari de la integració dins FET i de les JONS— són altres de les directrius marcades.

Però és l'anàlisi de la situació política a la demarcació el tema que ocupa la major part del document. Fontana fa la classificació següent per tendències polítiques de la població provincial: cinc per cent, «tradicionalismo y monarquismo»; vint per cent, «de derechas»; quinze per cent, «de Falange»; cinc per cent d'indiferents; cinquanta per cent d'«izquierda burguesa o liberalismo progresista»; i el cinc per cent restant, d'«extremismo rojo». Ressalta, a més a més, Fontana la inestabilitat de les tendències objecte de la seva classificació, que variava, segons ell, en funció de les circumstàncies polítiques generals. I exemplificava: «las adversas cir-

5. Diu el document, textualment:

«1.º Decidida protección y ayuda a la agricultura, encabezando cualquier actividad encaminada a tales fines y sobre todo en aceites, frutos secos, vino y arroz. Cuidar en especial los intereses de las Hermandades Sindicales y antiguos Sindicatos Agrícolas cooperativos agrupados en la Unión Territorial de Cooperativas del Campo.

«2.º Discreta ayuda y contacto con los grupos económicos provinciales, que son: Comercio vinícola en Reus y Tarragona; Frutos secos en Reus; aceite en Reus y Tortosa; importante núcleo industrial (textil, metalúrgico, etc.) de Reus; Gremios de Fabricantes de Harinas, Sindicato de Industrias Químicas, Jaboneros de Reus y Tortosa, etc., etc. Todos ellos tienen órgano sindical idóneo.

«3.º Respeto y simpatía costumbres, lengua (reducida a sus justos límites), folklore, «seny» (sentido común), etc.

«4.º No hablar jamás del separatismo y muchas veces de la historia y gestas catalanas dentro de la unidad española.

«5.º Preocupación artística, interés arqueológico (en Tarragona), vasallaje a la cultura. Alusiones históricas y tradicionales en todo instante y en cada acto.

«6.º Mejoramiento de Abastos y preocupación por la vida material.

«7.º No olvidar que la Falange Española Tradicionalista y de las J.O.N.S. es Tradicionalista.»

circunstancias a las armas aliadas suman buena parte del 20 % derechista al 15 % de la Falange y también por ejemplo el último Consejo de Jefes Provinciales hizo pasar 1/5 del 50 % del izquierdismo burgués al indiferentismo, etc., (es refereix a una reunió estatal falangista, feta al final de 1943).

A l'hora d'explicar les tendències, es fixa sobretot en aquells que havien estat els seus principals enemics —de dintre i de fora del règim— durant els anteriors quatre anys de mandat a la demarcació. En primer lloc, allò que denominava l'*oposició blanca* (monàrquics, dretans en general, etc.). De l'altra, la que era una de les seves principals obsessions —provinent ja de la seva trajectòria personal en tant que reusenc: les *esquerres liberals*.

Si bé el joanisme apareix a l'escrit com a gairebé inexistent,⁶ els carlins són més destacats. Cal recordar que tenien tradició a aquelles comarques i havien estat relativament forts durant l'època de la Dictadura de Primo de Rivera i la Segona República.⁷ Els tres seus prin-

6. Diu el document:

-Digamos ante todo que el juanismo está reducido a la pena de los amigos de Doña Blanquita de Morenés y de Carvajal de Muller, baronesa de la Real Jura. Aparte de algún militante aislado no creo que exista grupo alguno. Los simpatizantes —no militantes— los crean y apartan las circunstancias. Una vez son las derechas, otras los rojos y bas tantas las izquierdas burguesas. No obstante todo esto, El juanismo o la Restauración carecen de ambiente popular. Para acabar de quitarles posibilidades, la señora de Muller es germanófila entusiasta. Mujer simpática y bella, siente una gran atracción por la política. No es antifalangista...

7. «El Tradicionalismo posee núcleos dispersos de escasa importancia y representantes en muchísimos pueblos. En las elecciones no creo que tuvieran más allá de tres mil votos. Se distinguen Tortosa, Reus (pequeño grupo, pero muy bullanguero), Riudoms, Montroig, Bellmunt, Mojà, Villalba de los Arcos, Fatarella, Ulldecona, Santa Bàrbara, Jesús, Solivella y algunos otros pueblos que no recuerdo. No obstante, la mayor densidad corresponde a las orillas del Ebro y la ausencia absoluta en el partido de Vendrell.

«[...] En este último periodo destacaron en dicho campo el Comandante D. José María Sentís Simeón, que fué Delegado de Orden Público durante el Bienio republicano derechista (natural de Riudoms. Jamás ha sido militar [...]). Hombre con pasión política y de temperamento terriblemente caciquil. Antifalangista declarado. Fué el autor de las hojas sobre «Los crímenes de la Falange en Begoña» [...]. Muy trabajador. Terriblemente propensionado al enchufismo). Dicho señor, más o menos de acuerdo con Bau, ha luchado por espacio de cuatro años para ser el amo de Tarragona y hundir a la Falange. Hoy está desengañado del apoyo oficial y carece de la influencia de antes en los medios políticos (Serrano, Galarza, Gral. Dávila, Gral. Varela, Rodezno, Bilbao, etc.) por lo cual al perder sus enchufes (Gobernador Civil de Guadalajara, Id. de Palencia y últimamente Director General de Prisiones y Director de Racionamientos y Consumos) evolucionó primero hacia el falcondismo y hoy creo que nada entre esta corriente y el Juanismo. Como discreta representación suya, aunque más en segunda línea, tiene a D. Antonio Prat Ferrando [...]. A pesar de que estuvo encarcelado por los rojos salvó inexplicablemente la vida. Es el mentor gris de sus hermanos que mantienen el férreo cacicato del padre en el «Serrallo». Joaquín Bau le pasa 500 ptas. de sueldo en concepto de representante político. Es secretario de la Fiscalía de la Vivienda y secretario de la Cámara de Comercio.

«[...] La situación actual del tradicionalismo en la Provincia es la siguiente: Una parte bastante considerable está firmemente unida a Falange y la campaña de Carlos VIII ha aumentado bastante la fracción. Son los Tradicionalistas del grupo auténtico que siguió a Caylá. Gente sana y ruda que constituye un grupo excelente por su españolismo decidido. En algunas localidades dominan incluso los mandos de la Falange y lo llevan muy bien (por ejemplo: Morell y Ulldemolins). En la Jefatura Provincial se destacan Arbeola (secretario de la Vieja Guardia y del Sindicato Textil), Ansaldó (administrador del Frente de Juventudes) y Erspanol (jefe de distrito y administrador del mercado). Este grupo debe tratarse con cariño. Otra parte del carlismo auténtico, algo superior en número al anterior, forma el núcleo rebelde. Su jefe provincial es un pobre diablo de Reus llamado Sagrañes [...] pero su jefatura no la acatan más que en su pueblo y en alguna localidad vecina. Se mueven dentro del Falcondismo y andan de capa caída. Obedecen en líneas generales las órdenes del Jefe Regional Mauricio de Sivatte, de Barcelona (pero que viene bastante por Tarragona pues tiene fincas entre Riudoms y Montbrío), individuo fanático y exaltado, de buena familia y posición. Conviene vigilarlos para prevenir toda acción y, si llega el caso, pegar duro. [...] Por último, existe el núcleo que sigue a la tríloga Bau, Sentís, Prat. Los carlistas puros están en contra porque les acusan de haberse vendido al juanismo, de lo cual se deduce que carecen de toda masa, exceptuando Tortosa y pueblos vecinos, donde quedan los partidarios de Joaquín Bau. No obstante todo ello, si algo ocurriera favorable al Carlismo ellos serían los jefes, pues los demás son pobres diablos.

cipals prohoms eren aleshores, segons Fontana, Joaquim Bau Nolla, amb el seu feu de Tortosa, el comandant Josep M. Sentís Simeón, de Riudoms, i Antoni Prat Ferrando, de Tarragona;⁸ i tots tres tenien relacions amb el joanisme estatal. Però, deia, la massa carlina no els seguia i es trobava dividida entre els integrants a FET i aquells, intransigents —un xic majoritaris respecte dels anteriors— que seguïen les directrius del cap regional carlí Don Xavier de Borbó i per Manuel Fal Conde —secretari general de la Comunió Tradicionalista—, adversaris tots dos de la unificació del carlisme amb el falangisme i de l'establiment de la monarquia tradicional.

Per la seva banda, el sector que Fontana denomina *la masa derechista* «estaba nodrida per exiliguers no ingressats a Falange, nuclis catòlics, excedistes, restes del caciquisme y los que son derechistas porque tienen algo que perder».⁹ Els conceptuava com disconformes amb la política econòmica intervencionista i pel caire antiliberal de la Falange i del règim; majoritàriament anglòfils i respectuosos amb Franco per por del comunisme i, afegia, «poseen incluso alguna figura política en relativo buen uso», com els germans Sabater, de Reus, i els advocats tarragonins Yxart, Ventosa Pina, Mullerat i Talavera, entre altres.

Quant a la valoració que fa de les pròpies forces, Falange Española Tradicionalista y de las JONS, era força crítica, i sincera. Feia un repàs de les diferents prefectures locals i els seus dirigents i, respecte del conjunt de l'organització, destacava els sindicats com allò que millor funcionava, la Secció Femenina la qualificava de *bastante discreta* i caracteritzava el *Frente de Juventudes* com una organització que, «salvo casos aislados excelentes, está muy mal».¹⁰

8. FONTANA TARRATS els descriu així: «D. Joaquín Bau Nolla en 1931 (personalidad que interesa conocer bien: natural de Tortosa, hijo de riquísima familia de aceiteros. A los 26 años fué Jefe Provincial de la U.P., alcalde de Tortosa y asambleista. Inteligente. Con una vanidad sin límites [...]) Simpatiquísimo. Muy «poseur». Ha mezclado con habilidad política y negocios. Era íntimo y banquero de Calvo Sotelo. Fué Presidente de la Comisión de Industria y Comercio de la Junta Técnica de Burgos. Desde que salió de tal cargo ha realizado negocios fabulosos, ya sea quedándose con el negocio de su casa [...], ya con su empresa constructora de obras públicas A.B.C. (Peña fué ingeniero suyo). Ha adquirido el f.c. de Tortosa-La Cava, el Banco de Tortosa, fabrica de Alberdi de Cementos en Guipuzcoa, unos astilleros en Valencia, etc. Es hombre de quizá cien millones de pesetas y ha llegado a inquietar a Juan March que a través del Banco Español de Crédito le ha atacado, lo cual, combinado con una ofensiva inglesa por negociar con los dos bandos, le ha obligado a malvender una fantástica red de negocios en el Norte de África. Acaudilló una fracción moderada frente al integrista del Sr. Caylá de Vallis (e.p.d.), que fué Jefe Regional de la Comunió y lo había sido Provincial. Al pasarse Bau al Bloque Nacional la escisión se hizo más patente, si bien el dinero que éste repartía hizo aceptar la equívoca situación a muchos «puros». Bau tuvo y tiene un núcleo de incondicionales en Tortosa y nada le resta de las adhesiones del resto de la provincia a pesar de que llegó a ser el diputado más popular de las Derechas.»

9. «Está formada por ciertos núcleos católicos de tinte indefinido, escasos elementos de la C.E.D.A. (muy raros pues casi toda ella se incorporó sincera y lealmente a Falange), los residuos caciquiles supervivientes en los pueblos de conservadores y liberales, parte de la Lliga Regionalista (quizá el núcleo más importante) que, especialmente en las ciudades importantes, no fué absorbida por Falange, y los que son derechistas porque tienen algo que perder. Es un grupo heterogéneo, disconforme con el Régimen —en más o en menos— por la política económica del Gobierno y en el fondo por la posición antiliberalista de la Falange. Son casi todos anglófilos. A pesar de todo, su posición es muy variable y generalmente —en especial por la amenaza comunista— respetan a Franco e incluso no niegan su colaboración al Movimiento. Son los clásicos elementos para dar soporte ingenuo a Berengueres y Badoglio».

10. Segons el document, «la Falange posee un núcleo muy bueno aunque reducido en Tarragona, con excelentes cuadros provinciales. En Reus, nada. Si bien el Alcalde es bueno no se ocupa de la Jefatura y en este sentido está fracasado. En Gandesa y su partido, gente muy buena aunque poco disciplinada y poco amiga de uniformes. Tiene crisis de Mandos. Tortosa: el Alcalde y el Jefe, Albarcar, es muy buena persona pero muy corto. De un falangismo muy limitado. La organización, Roja. Existe un buen núcleo. En Montblanch las cosas marchan ahora bastante. El Jefe y Alcalde es muy bueno y entusiasta. Le falta estilo. En Falset, nada de nada. El Alcalde y Jefe es hombre enérgico, impopular y poco falangista. Existe un grupito guarecido en Acción Católica, bueno, pero vive entre la pared caciquil

Però el sector que era, segons l'anàlisi del falangista, més nombrós a la demarcació, era el de les esquerres que ell denominava *burgeses* (esquerra burgesa o liberalisme progressista), segurament en referir-se als adherents i simpatitzants de forces polítiques com podien haver estat l'Esquerra Republicana de Catalunya, la Unió de Rabassaires, etc. Alertava Fontana sobre la seva força i tipificava la seva posició d'aleshores com a «muy varia», ja que temien tant les dretes com a un triomf comunista, mentre que, sobretot als pobles, «tenían muchos agravios que vengar, por lo cual se inclinan hacia el extremismo».¹¹

Acabada l'anàlisi de les tendències polítiques provincials, Fontana passava a informar el seu successor sobre *Autoridades y Centros Oficiales*. Al llarg dels anys com a responsable de FET a la província, Fontana havia topat freqüentment no només amb alguns dels diferents governadors civils (contribuint fins i tot a fer-ne destituir dos), sinó també amb moltes altres autoritats oficials. El motiu més freqüent de les discrepàncies havien estat les acusacions de corrupció, d'inoperància o de legalisme excessiu. Això es manifesta també a l'escrit que comentem.¹²

La part final de *Algunas consideraciones sobre personas, ambiente y características taragonenses* és la centrada en analitzar tant allò que el reusenc denomina *vida social* com la *situació religiosa*. En la primera analitza, entre d'altres aspectes, els centres d'esbarjo i, sobretot, les diverses penyes en què es dividia la *bona societat* de la capital provincial i d'altres ciutats de la demarcació.¹³

y la espada roja. EN Vendrell muy flojito. El Alcalde y Jefe es persona apreciada pero como falangista una calamidad. En Valls existe un magnifico Jefe y Alcalde. Algo descuidada la cosa del Movimiento.

•Aparte de las cabeceras de partido, existen algunas Jefaturas Locales muy buenas: La Cenia (camarada Sabater), Flix (camarada Sanjuan), Alcover (camarada Rosich), Torredembarra (camarada Huguet), Bisbal del Panadés (camarada Solé Queralt), Cambrils (camarada Rovira), ALforja (camarada Serra), Selva del Campo (camarada Ripoll), etc. Como dato complementario puede consultarse la propuesta de recompensas efectuada por el camarada Jefe Provincial y allí estan los mejores Jefes Locales y Jerarquías Locales de la Provincia.

•El Frente de Juventudes en la Provincia, salvo casos aislados excelentes, está muy mal. La Sección Femenina bastante discreta y muy entusiasta. La C.N.S. es lo mejor de la Organización.

11. •Izquierda burguesa o liberalismo progresista: Es el que predomina numéricamente y el sector que mandó con la República. Su posición actual es muy varia. En general temen tanto como las derechas a una invasión comunista, pero en los pueblos, sobre todo, tienen muchos agravios que vengar, por lo cual se inclinan hacia el extremismo en cierta parte (son los pequeños cultivadores, arrendatarios o aparceros a quienes fastidia el actual sistema económico). En la comarca del Bajo Ebro (latifundios y mayor desigualdad social) predomina el izquierdismo. En la zona de Gandesa tienen poca fuerza y las derechas-Falange son gente muy dura y aguerrida que los tiene ahogados. En Vendrell, Reus y Tarragona son más moderados: progresismo liberal o radical-socialismo a la francesa. Las zonas vinícolas del Priorato (Falset) y Montblanch son de tipo más parecido al Bajo Ebro en cuanto a ideología. Debe vigilarse mucho el núcleo izquierdista de Reus tanto porque el proletariado industrial y su tradición revolucionaria dan frecuentes brotes: extremistas rojos (comunismo, faísmo, etc.) como a la burguesía y clase media liberal-izquierdista, presta a unirse con las derechas: La Falange apenas si existe.

12. Al document es pot llegir, en concret: •D. Rafael Carmona: Delegado de Hacienda. Le nombró Romero Robledo. Sólo se preocupa de estrujar al contribuyente. Jamás suelta prenda sobre política. Viste de falangista.

•[...] Sección Agronómica: Una calamidad pública como en todas partes. El Jefe Sr. Mata es buena persona, bastante entregado a la C.N.S. y procura no hacer nada como buen agrónomo.

•Servicio del Trigo: El Jefe es falangista pero me parece que es un inmoral pues está entregado a algunos comerciantes estraperlistas. Debe defenderse a los fabricantes (ojo con ellos) en contra del Servicio del Trigo.

•Abastos: Fue feudo de la Acción Católica. El Jefe Cándido Martínez de la Rocha es estupendo y falangista pero se debe vigilar con cien ojos pues ya ha salido mal de dos provincias [...]. Hasta la fecha conducta correcta.

13. Diu el document: •Tarragona es ciudad de escasa vida social pública: no existen buenas salas de espectáculos, ni un sólo café decente, ni un sólo casino. Se hace pues vida de reuniones familiares y peñas. Existen dos locales deportivo-sociales muy agradables: el Club Náutico y el Tennis. Ambos carecen de significación política. El primero es

Respecte a la situació religiosa, ressenya l'ambient general, que qualifica d'indiferent —si no hostil— en matèria religiosa. Tanmateix, afegeix, existeix una minoria religiosa gens negligible per la seva influència en la vida social i política i la seva organització, especialment l'Acció Catòlica «muy separada de la falange». El clergat és majoritàriament d'orígens catalanistes i seguidor del cardenal Vidal i Barraquer, mentre el nucli espanyolista i prorègim és minoritari.¹⁴ Fontana fa notar que fa set anys que l'arxidiòcesi es troba vacant i proposa al «mando político» l'aconseguint del nomenament d'un nou pastor, per al qual reclama tres qualitats: les d'«españolista entusiasta, enérgico y catalán». I finalitza aquesta part, i el document, amb la caracterització d'alguns notoris clergues tarragonins, així com de les característiques de l'arxidiòcesi de Tortosa.¹⁵

Paga la pena, per concloure, de destacar algunes de les conclusions que es poden extreure de la lectura i anàlisi d'*Algunas consideraciones sobre personas, ambiente y características tarraconenses*. En primer lloc, el reconeixement que suposa —gairebé cinc anys després d'acabada la guerra—, del pes, tot i la seva passivitat, dels sectors contraris al règim a la província. Segonament, la constatació del relatiu fracàs del partit únic a l'hora d'unificar i

bastante popular, el segundo más aristocrático y, si bien es frecuentado por todo el mundo, es el clásico lugar del que se cuentan chismes provincianos.

«La que podríamos llamar buena sociedad se divide en tres peñas bastante delimitadas y en bastantes ocasiones encontradas. Només una d'elles tenia preocupacions polítiques: la capitaneada por Blanquita de Morenés, casada con Luis Muller, está compuesta por personas con pujos de nobleza. Son casi todos monárquicos. Miembros destacados: Enriqueta Castellarnau y esposo, notario Gramunt, secretario del Puerto, Santiago Gramunt [...], hermanas Artal y pocas más. Les altres dues penyes les unia el comú des de divertir-se o distraer-se y vivir lo mejor posible».

14. «El clero tarraconense podemos considerarlo dividido en dos grandes grupos de desigual importancia. El primero, muy numeroso, lo constituyen los sacerdotes que fueron catalanistas hasta el 6 de octubre de 1934 y entusiastas siempre del Cardenal Vidal i Barraquer. Pasaron por un período netamente nacional español a raíz de la Liberación, fueron luego anglófilos y demócratas con cierta resurrección de sus sentimientos catalanistas y hoy andan bastante atemorizados y sin orientación, aferrados a un «pacellismo» de dudosas perspectivas. A pesar de sus reiteradas desviaciones, no debe ser tratado con brutalidad, aunque sí con dureza cuando convenga, pero no olvidando que son susceptibles de atracción.

«El segundo grupo es más escaso. Españolista, algunos antiguos carlistas todos enemigos del Cardenal, y que ven con simpatía la causa del Movimiento Nacional. Aparte de ellos quedan algunos aislados falangistas y otros separatistas».

15. «Táctica capital del mando político ha de ser conseguir el nombramiento de un Arzobispo que debe tener, para ser perfecto, estas tres cualidades: Españolista entusiasta, enérgico y catalán. El Administrador Apostólico Dr. Rial, fue una especie de Nuncio de la Santa Sede en la España roja en la época de Irujo. Estuvo unas horas detenido cuando la Liberación. Ficha: ideales tradicionalistas. No ha sido catalanista ni menos rojo. Persona de gran virtud y saber. Tiene genio aunque lo domina. Está deseando ser Obispo y es muy posible que lo sea, aunque debe ser una diócesis castellana, gallega o andaluza. Buena persona. Muy vaticanista. Correcto con Falange. No se mete en política y fuerza el inhibicionismo.

«Unos brochazos personales que recuerdo: Mosén Melendres: de la poderosa familia de los Melendres, listo, comediante, místico, falso, debe tratarse con agasajo pues es una gloria local, literato e intelectual. El canónigo Tapias: Asesor de la S.F. Gran persona, falangista. Llamarlo y ayudar por su conducto al Seminario del cual es director y profesor. Mosén Cabré: Asesor de F. de J. Me parece un poco acomodaticio y algo comediante. Cumple estupendamente en plan falangista. Ayudarle sin demostrar conocerle. Padre Basilio de Rubí: Especializado en cuestiones sindicales. Deseoso de ser Asesor de la C.N.S. Muy nacional-sindicalista teórico pero quizás poco españolista y falangista. Puede ser útil.

«Tortosa: Diócesis bastante diferente, en su núcleo capitalicio sobre todo. Obispo joven y muy afecto a quién no conozco. El Vicario General es muy listo y se porta estupendamente, si bien fue separatista vasco en la diócesis de Vitoria (nadie sabe este dato). Mayor fuerza de la Acción Católica. Apenas si existen reminiscencias catalanistas. El Obispo pesa mucho en Tortosa. Destaco al Dr. Pitarque, canónigo, germanófilo, bastante afecto y obispable».

de representar el conjunt de sectors —dretans en general, monàrquics joanistes i carlins— susceptibles de conformar la base del règim a Tarragona. De la mateixa manera, contrasta la visió que els franquistes —en aquest cas un quadre falangista *de la primera hora*— tenien en la situació del *Nuevo Estado* una demarcació concreta, amb aquella que ells mateixos s'esforçaven a difondre en la seva retòrica i propaganda.

T E S I S D O C T O R A L S

L'ESGLÉSIA CATALANA SOTA LA MONARQUIA DELS BORBONS. LA CATEDRAL DE GIRONA EN EL SEGLE XVIII¹

MONTSERRAT JIMÉNEZ I SUREDA

La present tesi es va iniciar l'any 1992 després de la lectura del meu treball de doctorat consistent en una biografia de la figura més senyera de la intel·lectualitat divuitesca radicada a Girona, el canonge Francesc Xavier Dorca i Parra.² L'analitzat en qüestió comptava entre la seva producció escrita un llibre d'història³ —profusament utilitzat per conreadors posteriors d'aquesta disciplina— i set obres de pensament polític⁴ que assoliren gran difusió en una època que féu d'aquestes dues temàtiques dos centres de raonament predilectes dels il·lustrats. El canonge Dorca havia produït els fruits que el donaren a conèixer essent membre d'un col·lectiu escassament conegut, però que, donada l'envergadura tant de l'espai físic com de la institució que l'acollia, s'intuïa d'una gran incidència social. Així que, un cop acomplerta aquella feina primera, vaig decidir emplenar el buit que deixava el reputat prohom, mitjançant una mena de sinècdoque formal estudiant els eclesiàstics de la catedral de Girona en el segle de les llums.

Dos eren els objectius principals que em plantejava com a incògnites aquest nou tema. D'una banda, la descripció de l'organigrama intern, l'estudi de la consciència de grup i les pautes de funcionament que regien la institució i, de l'altra, l'examen de les estratègies d'adaptació d'aquests eclesiàstics gironins a la nova conjuntura que inaugurava el triomf de l'opció borbònica després d'una circumstància tan traumàtica com ho fou a Catalunya la de la Guerra de Successió. Amb tals mires, vaig dividir l'anàlisi en quatre grans parts:

1. La vertebració interna de la catedral de Girona.

1. Tesi doctoral dirigida pel Dr. Antoni Simon i Tarrés, Departament d'Història Moderna i Contemporània, Facultat de Lletres, UAB, 1997, 593 p.

2. Montserrat JIMÉNEZ I SUREDA (1992), *El canonge Dorca i la Il·lustració gironina*, Bellaterra: Departament d'Història Moderna i Contemporània de la Facultat de Lletres (UAB), treball de doctorat inèdit, dirigit pel Dr. A. Simon i Tarrés.

3. Francesc Xavier DORCA (1807), *Colección de noticias para la historia de los santos mártires de Gerona y de otras relativas a la santa iglesia de la misma ciudad, señaladamente en orden a su catedralidad y conexión con la insigne colegiata de San Félix, a su restablecimiento por Carlos Magno y a la necesidad de rectificarse el episcopologio de las sinodales gerundenses impresas en el año 1691*, Barcelona: Imp. de Tecla Pla, vda.

4. (1801), *Discurso sobre el primado pontificio, ésto es, sobre el origen, naturaleza y objeto de este primado*, Girona: Imp. Oliva; (1802), *De la potestad de los obispos para mayor ilustración del primado pontificio*, Girona: Imp. Oliva; (1803), *Verdadera idea de la sociedad civil, gobierno y soberanía temporal, conforme a la razón y a las Divinas Escrituras*, Girona: Imp. Oliva; (1803), *De las ventajas del gobierno monárquico y de la importancia de mantener sin novedad la forma de gobierno ya establecida en el Estado...* Girona: Imp. Oliva; (1804), *Manual de reflexiones sobre la verdad de la religión católica...* Girona: Imp. Oliva; (1805), *Discurso en que se manifiesta que la potestad soberana la reciben los príncipes inmediatamente de Dios y no del pueblo...* Girona: Imp. Oliva.

2. *Per les tribulacions de Cathaluña*. La catedral de Girona després de la Guerra de Successió.

3. La paternitat alternativa. Els llinatges eclesiàstics en el capítol de la Seu.

4. *Ad maiorem regis gloriam*. Regalisme triomfant i conflictes en el si de l'Església.

La primera —la vertebració interna de la catedral de Girona— està dedicada a presentar individualitzadament l'organigrama i els protagonistes de tota la trama argumental, els grups més representatius que integraven la geografia humana que poblava l'espai catedralici, bisbes, dignitats, canonges, beneficiats i infants de cor. A través de llur retrat col·lectiu ja es transllueixen algunes de les característiques essencials que impregnen aquest relat, essent la més remarcable potser la manca d'una veritable unitat interna, en el fons el gran taló d'Aquil·les de l'Església que la va fer més vulnerable a les pressions exteriors. L'evolució històrica peculiar havia dividit i agrupat amb límits perfectament definits els homes que transitaven per la Seu en aquesta època tan conflictiva. Els dignitats formaven un col·legi separat dels canonges i aquests darrers eren independents dels beneficiats que tenien, fins i tot, una església que els era privativa, la de Sant Lluc.

Dignitats, canonges i beneficiats tenien uns rites en la seva vida en l'espai catedralici. Les possessions de les seves prebendes, llurs vestits, el lloc que ocupaven, les paraules que havien de pronunciar en els actes litúrgics i, fins i tot, la manera de representar la mort a través dels enterraments. Tot era exclusiu dels uns o dels altres i massa sovint aquests grups s'enredaven en plets seculars per privilegis que creien mútuament usurpats, encara que de fons hi hagués una consciència d'identitat i de pertinença comuna. Ni tan sols els canonges es podien considerar un conglomerat sense esquerdes, en tant que patien una divisió entre grups diaconils i presbiterals.

Els litigis interns que dibuixen en tota la seva complexitat l'espai eclesiàstic gironí afectaven també la més alta jerarquia de la diòcesi, el bisbe. De fet, la seva era una situació peculiar. Per començar, molts autors contestarien aquesta intrusió en un espai on, com en la catedral —per més que aquesta es qualificués com l'església episcopal per excel·lència— frueïen d'una maniobrabilitat reduïda. Ara bé, atès que moltes vegades els prelats intervingueren en assumptes que afectaven directament els eclesiàstics capitulars, he considerat oportú la inclusió del seu estudi en la present tesi. D'una altra banda, en la reiterada singularitat corporativa en destaca una de conjuntural lligada a aquests episcops.

Projectes polítics definits allargaren una situació sense precedents de concatenació de forasters al cap de l'església de Girona. Lorenzo Taranco y Masaurieta, Manuel Antonio de Palmero y Rallo, Tomás de Lorenzana y Bultrón, Santiago Pérez de Arenillas, Juan Agapito Ramírez de Arellano, Pedro Valero, Juan Miguel Pérez González, Dionisio Castaño Bermúdez, Florencio Lorente Montón.⁵

Amb tot plegat, la catedral de Girona es perfilava com un prisma de reflexos diversos en cada costat i el vessant més humà i accessible d'aquest poliedre complex el va furnir el

5. La llista, per exemple, a Antoni PLADEVALL (1989), *Història de l'Església a Catalunya*, Barcelona: Ed. Claret.

darrer col·lectiu analitzat en aquest primer apartat. En puritat, els infants de cor no haurien de ser actors dels esdeveniments que conformen el fil unitari amb el qual s'han tractat d'embastar tots els capítols que componen aquest redactat, però, justament com a contrapunt a l'univers hermètic i codificat dels adults, en ell han estat inclosos. La seva era una senda alternativa, però que transitava paral·lela a la dels habitants descrits de la Seu i, tot i no estar exempta de problemes —a vegades d'excepteional magnitud com s'especifica en el capítol corresponent—, representava la constatació evident dels diversos móns que podien coexistir en un mateix espai.

El segon epígraf —*Per les tribulacions de Cathaluña*. La catedral de Girona després de la Guerra de Successió— abraça l'anàlisi de les conseqüències derivades del final d'aquella contesa. Aquests efectes s'han articulats en dos grans blocs: el de les mesures puntualment més doloroses, però estructuralment de més innocuïtat —estranyament dels desafectes al nèt de Lluís XIV, segrestament de recursos alimentaris i patrimonials, violació momentània d'immunitats eclesiàstiques, amenaces personals i col·lectives— i, al contrari, el de les disposicions que, volent-se perpètuas i deixant estàlvies vides i hisendes, modificaven els fonaments bàsics que conformaven la idiosincràsia d'una institució amb unes característiques perfectament definides.

Aquestes darreres disposicions que afectaven l'univers catedralici són variades. Des d'assajos d'un sistema de tributació, que es creia que seria crematísticament rendible a les arques estatals, fins als intents de prevenir futurs desafiaments a la potestat règia mitjançant el desarmament etern d'aquell discol regne, passant pels intents d'unificació —en més d'un sentit— que suposaven els tempteigs d'abolir l'exempció dels allotjaments o l'anorreció dels estatuts d'estrangeria i la remodelació interna de l'organigrama capitular a través de la instal·lació de canonicats d'ofici o destinant una d'aquestes prebendes a un catedràtic de la Universitat de Cervera.

La majoria d'aquestes tenien un tret comú i era l'intent de facilitar el control estatal d'un espai almenys doblement privatiu com era el de l'Església catalana. *Imperium in imperio*, la Seu de Girona estava protegida des de Roma i per una munió impressionant de disposicions legals entre les quals s'haurien de comptar les emanades del dret canònic més genèric, les que havia generat la província eclesiàstica, les que la consuetud havia atorgat a la institució, els privilegis que li havien atorgat els senyors laics del territori, i, per si fos poc, els que l'afectaven en tant que estava inserida en aquell espai tan determinat que era el Principat.

Aprehendre el disseny institucional de la catedral gironina és, doncs, capbussar-se en un mar d'especificitats que fan entendre a l'investigador actual l'alta capacitat professional que acostumaven —que necessitaven— tenir els antics pobladors del recinte. Al contrari del que es podia esperar —i per exemple— la catedral de Girona no estava subjecta a les sinodals.⁶ De fet, en poques instàncies com en aquesta s'arriba a capir la tremenda complexitat

6. Les sinodals són aquelles constitucions referides al govern de la diòcesi promulgades pels bisbes en els sínodes o reunions dels clergues diocesans.

formal que va dificultar en tantes ocasions l'homogènia articulació estatal que procuraven des de la Cort tants ministres.

En una Església composta per elits il·lustrades amb un percentatge notable de doctors en lleis i cànons, òbviament totes aquestes temptatives trobaven la viva resistència que segurament ja havien previst els encarregats de fer-les realitat. En essència, es tractava de salvaguardar la seva autonomia política —en el sentit més immediat del terme—, la seva capacitat d'autogestió, el postrector que acostumaven a detentar. D'aquí ve la gran importància que atorgaven als procediments. Entre la concessió de gràcia —amb prèvia petició cortesa— i la imposició a contracor passava per l'abisme del reconeixement de la seva importància en el teixit social sencer i, més perillós encara, la conversió de les ordres en precedents legals desfavorables i susceptibles de ser aplicats en un futur.

Així, la capacitat dels eclesiàstics gironins de sostenir durant un cert lapse de temps unes posicions divergents a les que emanaven des de l'epicentre mateix de la monarquia depenia, entre molts altres factors, de la cobertura legal de què disposessin i de llur pròpia capacitat per maximitzar-ne les possibilitats protectores, ja que, a partir dels decrets de Nova Planta, no disposaren de la viabilitat d'apel·lar una instància de poder intermedi. Ara bé, un altre element era susceptible de servir-los-hi com a escut i aquest era el de la cohesió interna que podia proporcionar una consciència d'identitat comuna i la percepció de tenir interessos afins.

La tercera part de la tesi —La paternitat alternativa. Els llinatges eclesiàstics en el capítol de la Seu— indaga en els orígens d'aquesta filiació tot madirant-los amb les diferents estratègies i institucions —entre elles la de les coadjutories— com a sistema de perpetuar nissagues familiars en un espai eclesiàstic concret i amb els intents de desarticular des de la Cort aquesta dinàmica endogàmica de l'Església espanyola. Igualment, i de manera estretament lligada a aquesta temàtica, s'examina en aquesta secció el concepte de família dins la peculiar cosmovisió eclesial.

El quart component —*Ad maiorem regis gloriam*. Regalisme triomfant i conflictes al si de l'Església— resulta que és el corol·lari que enllaça una multitud d'aspectes ja apuntats en els títols anteriors. Així, s'exposen les prospeccions històriques finançades per la monarquia amb l'objectiu de recollir informacions per aprofundir en el coneixement de la institució eclesiàstica,⁷ es concreta en un moment clau per a les relacions entre el rei i l'Església com és el del concordat de 1753, quan s'aclareix el triomf de la potestat seglar en el secular pols que sostenia amb la religiosa, i es focalitza en un dels moments més crítics entre la institució monàrquica i l'eclesiàstica, l'instant de l'expulsió dels jesuïtes que permet copsar també la ja esmentada manca d'unitat entre les diferents branques que nodrien l'arbre eclesial.

7. L'epígraf que encapçala aquest apartat —*Les empreses culturals de la perifèria*— juga amb el doble sentit de la paraula perifèria, significant, d'una banda, en la seva accepció territorial, l'abast de les expedicions científiques finançades per la Corona en arxius eclesiàstics catalans, i, de l'altra, en sentit figurat, el valor subordinat a la finalitat política que van tenir aquests projectes divuitescos.

L'enllaç amb temàtiques precedents es palesa també en els dos blocs dedicats a analitzar els processos endegats a partir de les revisions estatals de l'interès dels censals, per un cantó, i de la contribució de l'excusat, per l'altre. Com en la resta d'apartats econòmics, el marc de fons presenta un poder central que buscava ampliar el seu finançament —però que, a mesura que avançava el segle, al caliu dels esdeveniments polítics va passar per contextos realment crítics— i un altre que no volia perdre l'estatus adquirit; però també uns intents d'assimilar en aquest aspecte la peculiaritat catalana a la situació de Castella.

La complexitat, doncs, és la tònica de les relacions que conformen l'eix argumental de la tesi, unes relacions dinàmiques i evolutives dins una determinada tendència general en les que hi cap la possibilitat de veure conjunturalment com a aliats els que durant altres períodes són adversaris. En són exemple dos esdeveniments com el de l'erecció de l'hospici i uns projectes de remodelació de l'estructura capitular —aquest cop eixits del si de la mateixa corporació— que aprofiten la ideologia patrocinada des de cenacles oficials com a cobertura publicística de les seves pròpies pretensions. Per a la materialització de tot l'escrit fins ara, he disposat d'unes fonts diversificades i de gran riquesa documental.

En primer lloc, les recerques a Girona, a l'Arxiu de la Catedral —sense dubte el més important per a la meva tasca—, el Diocesà, el Municipal, l'Històric, la Biblioteca Municipal. I, fora de la ciutat, la Biblioteca de Catalunya, l'Archivo Histórico Nacional, l'Archivo General de Simancas o la Biblioteca Nacional. Quantitat compartida amb les lectures sobre molts dels aspectes que atanyien el centre del meu interès, de les quals en presento una selecció en l'apartat bibliogràfic final, no sense remarcar que en aquest catàleg —i per evitar una excessiva descompensació quantitativa— he recollit simplement aquells escrits que han tingut una influència més directament relacionada amb els capítols que componen el meu índex i amb el procés de redacció.

I, com és de preveure en el tractament d'una entitat tan voluminosa, aquest ha estat un dels molts obstacles metodològics que han anat sorgint. Heus-ne ací uns quants més, simplement com a mostra:

1. La dificultat d'adequació de diverses conformacions mentals en dues referències inexcusables com l'espai i el temps. Investigar la catedral de Girona va suposar la immersió simbòlica en un oceà plagat de denominacions específiques, fins i tot per als conceptes més simples. Així —i només ho esmento com a exemple— vaig haver d'acostumar-me a que les grans portes d'entrada al recinte no eren tals en el vocabulari divuitesc dels canonges, sinó la galilea —el portal principal que desemboca en la majestuosa escala construïda en el segle XVII, que manlevava el nom d'aquell indret on Jesucrist va fer una entrada triomfal a lloms d'una mula (entrada que imitaven, per cert, tots els prelats que arribaven a regir la diòcesi)— i la basilea, en una derivació d'aquell mot grec que tant joc ha donat a posteriors etimologies cristianes, el pòrtic lateral rematat per les figures dels apòstols.

2. Un arxiu summament ric, però alhora inhòspit, en el qual, a part de compartir una de les vivències més quotidianes dels meus actors —la inclemència dels hiverns a l'edifici—, no

hi ha un inventari contemporani dels seus fons. L'obstacle es pot salvar parcialment acudint a uns repartiments d'ús intern deguts a la diligència inestimable d'un dels canonges de la primera meitat del XVIII, Don Sulpici Pontich, però, a partir dels anys trenta del segle de les llums, hom ha de refiar-se únicament del fet que la pròpia laboriositat el condueixi a través d'un laberint de lligalls descatalogats a les troballes que empara.

3. La tercera contrarietat té molt a veure amb les meves inicials mancances formatives. En el total de 30 volums de resolucions capitulars generats en el segle de la il·lustració, el llatí és omnipresent fins a l'any 1786. A més, malgrat enquadrar-se aquesta tesi en el XVII, contínuament apareixien en els papers que manejava al·lusions, i no explicacions, a pactes, tractats o acords d'èpoques anteriors, la qual cosa m'obligava a submergir-me constantment en un passat que requeria nombroses i diverses consultes bibliogràfiques allunyades en principi del meu objectiu inicial i que es presentava difícil en la seva realitat documental, ja que a la variant lingüística s'afegien les batzegades cal·ligràfiques.

4. L'envergadura del que s'endevinava a mesura que la investigació anava avançant. El tema escollit tenia tantes ramificacions que cada una de les parts que el componen s'hagués fet creditora d'una monografia més profunda que la que se li ha dedicat en considerar-la, no individualitzadament, sinó com a part d'un conjunt per explicar els processos abans esmentats. D'altra banda, en constituir-se tants aspectes dispersos —la problemàtica financera o la reorganització legal de l'espai capítular, per posar només dos exemples—, no com a subjectes, sinó com a eixos per descriure l'evolució de la institució catedralícia, el perill de dispersió restava obviat.

Això no obstant, tota selecció implica una renúncia i, en aquest cas, molts són els aspectes que, desestimats per no fer l'escrit gaire carregós, han restat —momentàniament— en el tinter. Una major atenció retrospectiva vers el succeït durant la Guerra de Successió, obviada per partir el meu estudi del final de la contesa; un seguiment més exhaustiu dels que marxaren, negligit en pro de l'observació dels que van aconseguir romandre al Principat; apartats específics que contemplessin temes tan significatius com ho són el dels discursos ideològics —tomisme, suarisme...— que prestin cobertura a una realitat concreta o com ho és el de la llengua, un pilar referencial clàssic en la construcció de la identitat catalana.

5. Risc d'aprehendre un tema doblement polititzat. Vers al final del procés de redacció acostumava a demanar-me com encaixarien la tesi receptors amb ideologies polítiques molt estrictament definides. Llegint un dia el llibre de Christian Hermann, *L'Església d'Espanya sota el patronat regi*, una expressió em va sobtar: *En s'agissant de la très catholique Espagne*,⁸ deia l'historiador francès. Tractant-se de la molt catòlica Espanya. Hermann manifestava la seva perplexitat per la migradesa d'estudis sobre història de l'Església. El pes tan determinant que la institució eclesiàstica havia tingut en aquest país va portar a sectors historiogràfics sen-

8. Christian HERMANN (1988), *L'Eglise d'Espagne sous le patronage royal (1476-1834)*, Madrid: Bibliothèque de la Casa de Velázquez, p. 9.

cers a desvincular-se del seu estudi, que a molts semblava impossible de casar en llurs imaginaris amb vocables tan estimats com *progrés*.

Massa sovint compromesos, homes del present han escollit com a protagonistes d'un passat que pretenien entendre uns clergues i, davant el qual han suposat una incoherència amb la seva professió, s'han escandalitzat de certes facetes *hobbessianament* lligades a la nostra espècie, de tal manera que si Fernand Braudel va parlar de la traïció de la burgesia,⁹ gairebé es podria haver encunyat un terme anàleg per als eclesiàstics. En aquest sentit, si alguna actitud personal he procurat que transcendís amb respecte al tema que estudio, aquesta ha estat la de respecte, la qual cosa no implica —tot el contrari— l'abdicació a exercir el meu ofici d'una manera crítica. Els mateixos subjectes que deambulen per les meves pàgines han contribuït a enrobustir la idea de la necessitat de relativitzar certes veritats aparents.

El canonge Domènec Soler explicant-li al seu amic, el també religiós Félix Raval, com era de pesada la muller de dom Manuel de Azlor, un dels governadors de la ciutat, *cargada de escrúpulos y manías*, que acostumava a provocar desbandades generals a penes s'entrelluscava la seva figura a l'horitzó, ja que les confessions dels insignificants pecats d'aquella bona dona solien durar dues hores. O, l'escaigut a un dels regalistes per excel·lència d'aquell segle regalista com pocs, dom Melchor Rafael de Macanaz, que va voler doblegar l'Església al poder del seu sobirà i que es va atrevir a atacar acrement la Inquisició i que, comprenent més tard que era aquesta darrera una de les causants de la seva caiguda en desgràcia política, li va dedicar una ardent «Defensa crítica de la Inquisición contra los principales enemigos que la han perseguido y persiguen injustamente, en la qual se confunde con sus propias razones a los hereges calvinistas, luteranos y otros, y no pocos católicos engañados por ellos que, con tanto horror y con tan desenfretnada furia, han combatido a la Inquisición, siendo la más justa y la más conforme a la piedad religiosa y a la caridad cristiana».

De fet, moltes de les interpretacions esbiaixades en els estudis sobre l'Església deriven del problema de les fonts utilitzades. Una anàlisi escollint com a base únicament sermons, per exemple, pot conduir a interpretacions força distorsionades, ja que els continguts estan del tot adequats al receptor i, moltes vegades, a desfermar en aquest unes determinades reaccions que volen una radicalització considerable, amb un èmfasi que llegits —que no escoltats— en un context de serenitat ens poden semblar ridículs. Però és que els sermons són com la publicística que busca convèncer i que no es pot identificar sistemàticament a una creença literal dels seus autors. En aquest sentit, el professor Francisco Tomàs y Valiente esmentava en una de les seves conferències el pragmatisme d'un inquisidor del final del XVIII que recordava a l'aleshores monarca la coincidència d'interessos que agermanava les seves dues institucions i la necessitat de consensuar actuacions per vèncer la ideologia dissolvent que s'estava expandint des de França;¹⁰ Cadalso proclamava que la pèrdua total del temor

9. Vegeu el capítol a Fernand BRAUDEL (1966), *La Méditerranée et le monde méditerranéen à l'époque de Philippe II*, París: Armand Colin.

10. Recollida en la taula rodona «La Inquisició a debat», *Manuscrits*, 13 (1995), p. 48-49.

de Déu seria fatal per a la subjecció dels súbdits a l'Estat¹¹ i l'impíu Voltaire asseverava que si no existís la religió, algú s'hauria d'encarregar d'inventar-la.¹²

Al marge de les seves creences personals i malgrat tots els greuges rebuts des de la Cort, els protagonistes de la meua tesi varen amalgamar esforços —alguns d'ells fins i tot físics— amb el seu rei per presentar les guerres de final de segle contra França com una croada. L'epíleg sorprenent és que els reticents eclesiàstics catalans que al principi de segle XVIII varen combatre les ingerències dels Borbons a la seva Església, van acabar la centúria defensant interessos borbònics, però és que aquests eren també els seus. D'alguna manera, la millor explicació que vaig trobar va ser en un text de David Hume, que va pronunciar davant el Parlament el seu *Whether the British government inclines more to absolute monarchy or to a republic* vers 1740, just quan entre l'elit il·lustrada anglesa, com en l'espanyola, estava de moda l'exemple francès.¹³

Al seu discurs, el pensador escocès es plantejava el cas de quina fi —cas d'arribar tan poc cobdiable conjuntura— seria més apropiada o desitjable per al sistema anglès de monarquia parlamentària, l'absolutisme o la república, i després de sospesar detingudament els avantatges i inconvenients d'ambdós i tenint en compte l'exemple que Anglaterra va donar al món en el XVII, Hume s'inclinava per l'absolutisme, perquè aquest —deia— seria el menor dels dos mals. L'eutanàsia del nostre sistema, deia el filòsof de manera literal. Tràgic, el final, la mort de les llibertats angleses, però sabut és que hi ha moltes maneres de morir i aquella era la que oferia segons el seu enteniment menys garanties de dolor als que l'haguessin de patir.

Els de la Seu de Girona van entendre que algunes alternatives a la forma de poder en què es trobaven inserits —i a França tenien un exemple molt proper— no els contemplaven com a part rectora i integrant i per tal causa les combatrien. Així, el segle que havia començat amb els capitulars gironins combatent moltes de les mesures preses per la monarquia borbònica, acabaria amb els descendents dels dits actors defensant —com el menor dels mals que els podia afectar i, reprenc el concepte de Hume, com una eutanàsia— els interessos de la dinastia que va acabar amb el que havia estat fins al segle XIX *el poder feudal més important del norest de Catalunya*.¹⁴ D'altra banda, va ser aquesta posició decidida el que van esgrimir els eclesiàstics de la Seu de Girona per tractar de frenar la tendència desamortitzadora del govern, com un segle abans havien fet els seus avantpassats capitalitzant posicions borbòniques per obstar la implantació del cadastre.

11. JOSÉ CADALSO (1774) (1988), *Cartas marruecas*, Madrid: Cátedra, p. 292-295.

12. Una visió global de les idees sobre religió de Voltaire a François Marie AROUET (1769) (1980), *Diccionario filosófico*, Madrid: Akal.

13. El discurs a DIVERSOS AUTORS (1969), *English Historical Documents*, Londres: Eyre and Spottishwoode, vol. x.

14. Christian GUILLERÉ (1992), *Girona medieval. Crisis i desenvolupament (1360-1460)*, Girona: Ajuntament de Girona, p. 39.

N O T Í C I E S D E L L I B R E S

Joan AINAUD DE LASARTE; Anscari Manuel MUNDÓ; Joan VILA-GRAU; M. Assumpta ESCUDERO I RIBOT; Sílvia CAÑELLAS; Antoni VILA I DELCLÓS. *Els vitralls de la catedral de Barcelona i del monestir de Pedralbes*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, Secció Històrico-Arqueològica: Àmbit Serveis Editorials, 1997. 394 p. (Corpus Vitrearum Medii Aevi; Espanya, 9 / Catalunya, 4)

Aquest volum de la magnífica col·lecció *Corpus Vitrearum Medii Aevi* no va poder ser vist pel director i principal impulsor de la col·lecció, Joan Ainaud de Lasarte. El pròleg d'A. M. Mundó deixa ben clar com els entrebancs, sovint, però no sempre creatístics, han provocat que la saviesa i la capacitat de treball de Joan Ainaud no hagin pogut ser més aprofitades. Tot i això, cal esperar que el volum que resta per a cloure la col·lecció aparegui sense gaire dilació i amb el mateix rigor i qualitat; per sort, Ainaud va poder deixar traçades les línies directius amb el neguit de la cursa entre la seva fi, que sabia pròxima, i els entrebancs que trobava l'obra.

El volum conté la descripció dels vitralls medievals conservats a la catedral i a l'església de Santa Maria del Pi, de Barcelo-

na, i als monestirs de Pedralbes i Sant Cugat del Vallès, amb l'estudi i reproducció dels vitralls conservats i els no conservats dels quals resta material gràfic que en permet la descripció. Es citen igualment, i de vegades es transcriuen, les notícies documentals conservades, i es comenten els estudis o les notícies publicats sobre vidrieres.

La part principal de l'obra és, però, la magnífica reproducció fotogràfica, i l'estudi detallat i documentat de cadascun dels vitralls, i s'indiquen les parts antigues i les refetes.

Clou el conjunt un útil glossari de termes tècnics, així com el recull de la bibliografia utilitzada i un resum en francès, potser massa breu i que seria bo ampliar a l'anglès.

Sens dubte, el *Corpus Vitrearum Medii Aevi* i aquest volum, en particular, és una obra que prestigia una cultura; per desgràcia, massa sovint els que tenen la representació oficial de la nostra cultura i, per tant, l'obligació de veïllar per ella sembla que ho ignorin.

GASPAR FELIU

Gener GONZALVO; Maria Carme COLL; Oliva SAMPRÓN [cur.]. *El protocol del notari Pere de Folgueres (1338)*. Barcelona: Fundació Noguera, 1996. (Acta Notariorum Cataloniae; 5)

L'edició del protocol del notari Pere de Folgueres de 1338 constitueix una nova fita en el camí de publicar, en el conegut marc d'actuació de la Fundació Noguera, sota la direcció tècnica de Josep Maria Sans i Travé, un nou volum dels «primers llibres íntegres de mitjan segle XIV» (p. 11), que s'afegeix a la sèrie començada amb *El protocol del notari Bonanat Rimentol de 1351* —a cura de Laureà Pagarolas i Sabaté (Barcelona, 1991)— que n'inicia la col·lecció i de la qual ha marcat les pautes de tractament de la documentació.

El treball de què donem notícia, fruit de la col·laboració de Gonzalvo, Coll i Samprón, inclou a la «Introducció» —signada per Gonzalvo— la «Presentació» de l'obra (p. 11-12), «Notícies» de l'autor del protocol (p. 12-13) i una descripció del *protocol* que s'edita (p. 13-16).

Es tracta del registre notarial que amb la signatura 1.12 és custodiat a l'Arxiu Històric de Protocols de Barcelona. Cronològicament, abraça del 21 de maig al 20 de setembre de 1338, consta de 231 folis —alguns dels quals malmesos— i no se'n coneix el títol, si bé se suposa que li correspondria ser un *capibrevium notarum*.

La tasca dels curadors ha consistit a foliar el registre i a numerar-ne els 375 instruments abans d'iniciar-ne la transcripció, la qual ha estat feta seguint els criteris exposats per a l'edició en l'obra esmentada de Bonanat Rimentol.

El protocol de Pere de Folgueres recull documents de diversos tipus: «censals, vionaris, comandes i dipòsits, àpoques, debitoris, vendes i donacions d'immobles, establiments emfitèutics, recepció de rendes d'universitats i de drets de mercat, moltes procures, acompliment de voluntats testamentàries, documents relatius a mutus, etc.» (p. 15). Pel que fa al nombre d'instruments que fan referència a les execucions testamentàries, mereix una menció especial el cas de Pere Marc, ciutadà de Barcelona, que entre 1269 i 1338 va exercir diversos càrrecs a la cort.

L'obra es clou amb un «Índex toponomàstic (p. 473-499) que recull els antroponims» —amb la forma regularitzada i amb les dades bàsiques d'identificació (filiació, condició jurídica o social, ofici, naturalesa, etc.)— i els topònims que apareixen als instruments transcrits —que a l'índex porten entre parèntesi la comarca a la qual pertanyen segons les demarcacions actuals—, amb l'única excepció del topònim *Barcelona* quan fa referència «a la ciutat en general, o bé a la moneda barcelonesa» (p. 473).

Una aportació, en definitiva, que interessa no solament els medievalistes i els estudiosos de la història dels notaris, sinó també els historiadors del dret, els quals podran trobar, entre d'altres informacions, dades referents a juristes (p. ex.: p. 76, 100, 120), a institucions i contractes (p. ex.: 153, 212, 217, 273, 349, 365), a inventaris de béns (p. ex.: 118) i a llibres (p. ex.: 134, 211), en les seves pàgines.

Ernest LLUCH, *La Catalunya vençuda del segle XVIII. Foscors i clarors de la Il·lustració*. Barcelona: Edicions 62, 1996. 262 p.

No és la primera vegada que Ernest Lluch s'enfronta als temes que integren aquest llibre. Hi ha un lligam directe amb alguns dels capítols de la seva tesi doctoral, publicada el 1973. Alguns àmbits de recerca s'han beneficiat de treballs intermedis, per exemple la publicació el 1989 de l'obra de Romà Rosell, *Las señales de la felicidad de España* (Madrid, 1768), amb importants notícies sobre la biografia i la personalitat de l'autor. Aquesta continuïtat en la recerca, i l'origen divers de les diferents parts del llibre (articles, pròlegs, conferències elaboració nova, etc.) són en part responsables de l'excés de repeticions de dades i conceptes que es troben massa sovint al llarg de l'obra.

Lluch assenyala, amb les reiteracions esmentades, un camí que travessa el segle XVIII, des de la derrota del 1714 fins a la Renaixença. Es tracta de mostrar la continuïtat d'una o diverses línies de pensament que, dins les possibilitats del moment i la personalitat dels autors, afirmava la realitat d'una consciència catalana. Els testimonis que Lluch aplega són diversos i possiblement heterogenis: els projectes que des de Viena escrivia el funcionari austracista Amor de Soria, el clàssic *Via fora els adormits*, el sentit de la Il·lustració a Catalunya, el paper que tingueren nombrosos catalans *Espanya endins*, tant els coneguts comerciants i traguers de Calaf i de Copons, com el menys conegut (però en aquella època famosíssim) dramaturg Comella. De manera especial, s'insisteix en que durant el segle XVIII es

construï un gran monument d'erudició històrica (però no mancada d'intencionalitat i d'orientació) que permeté la volada de la Renaixença. Aquesta gran obra és triple: 1) les *Memorias históricas* de Capmany, 2) el *Discurs* a la Junta de Comerç, atribuïble a Caresmar, i 3) el *Diccionari d'escriptors catalans* que publicà Torres Amat el 1836, però que en realitat era fruit d'una tasca prèvia de diferents erudits.

L'obra de Lluch es mou al voltant de diferents temes: per exemple, el de la cultura catalana en castellà (en el cas del segle XVII amb unes pressions polítiques fortíssimes), el de la posició de Catalunya dins d'Espanya. I desenvolupa el seu raonament en un cert àmbit interdisciplinari, posició afavorida per l'estudi del pensament econòmic, i que exigeix una formació i unes fonts d'informació variades. Cal que l'autor conegui les realitats econòmiques, els corrents de pensament, els instruments de treball de la història intel·lectual, les recerques, no sempre de fàcil accés, sobre el món fragmentat dels exiliats austracistes. Lluch ens dóna informació sobre temes nous, incorpora recerques recents, però no evita errors puntuals sobre qüestions d'enquadrament general o de temes institucionals.

La Catalunya vençuda del segle XVII no és, per la seva mateixa construcció, una obra sistemàtica, sinó més aviat un conjunt de reflexions, a vegades repetitives, que es fonamenten en una informació abundosa i força nova, reflexions suggestives, que potser els especialistes en els seus respectius camps podran discutir, però que per a un lector general seran estimulants i obligaran a tenir en compte els seus punts de vista.

PERE MOLAS RIBALTA

Gustau NERÍN (1998). *Guinea Equatorial: Història en blanc i negre*. Barcelona: Empúries. 267 p.

Era Guinea Equatorial una *nación libre de stirpe hispana*, com l'havia definit Manuel Fraga Iribarne? Va ser el colonialisme espanyol en aquest país diferent al de la resta de països europeus? En quina mesura la independència d'aquells territoris va modificar les relacions —en concret les sexuals— entre l'home blanc i la dona negra?

Gustau Nerín, antropòleg especialitzat en la història de Guinea Equatorial analitza, a partir dels testimonis de missioners, colons, administradors, prostitutes, viatgers i un llarg etcètera, la política colonial que es va dur a terme a Guinea Equatorial, essencialment en allò que afecta les relacions entre l'home blanc i la dona negra.

Segons l'autor, fou una política molt agressiva. Econòmicament, la colònia era rendible i oferia a una minoria blanca la possibilitat d'obtenir uns guanys considerables. En aquells anys, el discurs racista pretenia demostrar les diferents capacitats intel·lectuals dels individus segons el color de la seva pell, i per això intentava donar arguments científics. Un dels elements que es va veure involucrat en aquest joc xenòfob va ser el de les relacions sexuals. Tenint en compte el puritanisme de la societat colonial, el mite de la superior sexualitat del negre sobre la del blanc era un menyspreu envers el primer. A més, la sexualitat desbocada dels africans afeblia, es deia, les seves capacitats intel·lectuals.

Lligat al mite de la sexualitat, les versions sobre la gelosia dels africans, sobre la

seva capacitat o no d'estimar i sobre els càstigs a una infidelitat femenina que a parer d'alguns era una realitat estesa mentre que per a d'altres era una excepció, són múltiples. De l'home negre, a més, es va voler donar la imatge que es tractava d'un perill per a la dona blanca, disposat a violar-ne una tot just tingués l'oportunitat.

Els colons residents a Guinea, per la seva banda, sovint establien relacions més o menys esporàdiques amb dones negres, a les que sempre consideraven inferiors i en l'espera de poder tornar a la metròpoli i casar-se amb una dona blanca. El rebuig envers la dona negra i el mite del seu erotisme, es barrejaven. Aquestes relacions s'establien sempre a canvi de *regals*, en una evident prostitució encoberta que per moltes raons s'ha volgut amagar, una d'elles el desig de mantenir en peu el mite de les virtuts *conqueridores* de l'home blanc.

Segons ens indica l'autor, un cop assolida la independència, sembla que les coses tampoc varen canviar tant. En realitat, el racisme que impregnava la política i la cultura dels blancs a la Guinea colonial es manté en molts aspectes. D'altra banda, es va donar entrada dins del grup dels privilegiats a una elit local que, essent negra, va ocupar el lloc que els antics colons havien deixat. El comerç amb el sexe és avui en dia més evident que en època colonial. Els homes solters negres acudeixen a la prostitució perquè a causa de l'elevat preu de la dot no poden casar-se; i aquells que estan casats recorren a ella perquè la poligàmia no ha quedat esborrada de la seva cultura. Tot i això, aquesta prostitució no segueix els mateixos esquemes que en els països occidentals, sinó que consisteix en una semiprostitució on generalment les noies que s'hi dediquen

no ho fan com a únic mitjà de supervivència, sinó per complementar els ingressos que tenen com a cambreres, funcionàries o estudiants. Els europeus que fan ús dels seus serveis tampoc es reconeixen com a clients, sinó que tot i admetre la despesa que aquestes noies els ocasionen, prefereixen parlar de noies *que putean mucho*.

En definitiva, es tracta d'un llibre interessant que utilitza un llenguatge irònic per introduir-nos, de manera planera i entretinguda, en la història d'un país que pateix, encara avui, les conseqüències del seu passat colonial.

MARIA LLOMBART

Albert BALCELLS; Enric PUJOL; Jordi SABATER (1996). *La mancomunitat de Catalunya i l'autonomia*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans. 587 p. (Monografies de la Secció Històrico-Arqueològica; V)

La Secció Històrico-Arqueològica de l'Institut d'Estudis Catalans ha editat de manera acurada l'obra d'Albert Balcells, Enric Pujol i Jordi Sabater. Es tracta d'un estudi de la Mancomunitat, «una federació voluntària de les quatre diputacions provincials del Principat que es va constituir fa vuitanta-un anys», segons paraules de Balcells, a la p. 13 del llibre que presentem.

L'obra comença amb una «Introducció» (p. 13-17), a càrrec de Balcells, on es defineix la Mancomunitat i es comenta el seu significat i importància a l'època en la qual va néixer. D'aquesta manera, l'autor assenyala que la Mancomunitat fou un compromís de solidaritat interna entre les comarques de Catalunya pel qual es podien transvasar recursos i inversions públiques des de la capital del Principat a les zones menys desenvolupades del país. A més, l'autor comenta les mancances historiogràfiques sobre el tema, que el van menar a aprofundir en l'estudi d'aquesta institució, estudi que, d'una altra banda, era massa ample per a una sola persona. Sota el patrocini d'un programa de la Secció Històrico-Arqueològica de l'Institut d'Estudis Catalans, de la qual Albert Balcells n'és membre, es va portar a terme el treball, repartint la feina de buidatge documental i de redacció entre Balcells, Pujol i Sabater. Així, Pujol és autor dels capítols sisè, setè i vuitè, dedicats a la tasca de la Mancomunitat en matèria d'ensenyament i

cultura, mentre que la part que estudia les eleccions provincials és obra de Sabater. La resta de l'estudi és d'A. Balcells.

L'obra es divideix en cinc parts, La primera d'elles, «La gestació de la Mancomunitat», abraça l'estudi dels antecedents de la federació i les campanyes que els catalans van portar a terme per a assolir els seus objectius politicoadministratius.

La segona part, «La dinàmica política», repassa la història de la Mancomunitat, des de la seva constitució (1914-1916) fins a la dictadura de Primo de Rivera (1923).

La tercera part es dedica a «L'estructura de la Mancomunitat», amb un capítol sobre les eleccions provincials i un altre que se centra en l'estructura, és a dir, en els òrgans centrals de poder, l'Assemblea, el Consell Permanent, els Consells de la Mancomunitat i l'Administració central d'aquesta.

La seva quarta part, «L'obra de la Mancomunitat» estudia la tasca de la federació i els resultats obtinguts al llarg de la seva vida en diferents matèries: finances, comunicacions i obres públiques, beneficiència i sanitat, política agrària, política social, estat regional i institucionalització cultural, política cultural, instrucció pública i defensa del dret civil català.

La cinquena part és l'epíleg, «La postdictadura i el projecte restaurador d'una entitat regional», que narra la fi de la Mancomunitat i les seves causes.

A manca d'unes conclusions dels autors, podem dir que assenyala Balcells a la introducció de l'estudi, i que el mateix lector del text pot concloure, que la Mancomunitat tingué una importància cabdal com a model de descentralització administrativa que portaria, uns anys més tard, a les auto-

nomies polítiques i administratives republicanes.

Finalment, només resta assenyalar que, a part de les làmines i fotografies que es produeixen a les pàgines centrals del llibre, l'obra té un extensíssim apèndix documental, una acurada bibliografia i un índex onomàstic.

MÒNICA GONZÁLEZ

CENTRE D'ESTUDIS CONTESTANS. *El Comtat: Una Terra de Castells*. Cocentaina: Centre d'Estudis Contestans: Ajuntament de Cocentaina, 1996. 124 p.

El llibre que ressenyem és el catàleg d'una exposició organitzada pel Centre d'Estudis Contestans i l'Ajuntament de Cocentaina, muntada al Palau Comtal d'aquesta ciutat del País Valencià durant els mesos d'octubre i novembre del 1996, amb motiu de la 650 edició de la Fira de Tots Sants de Cocentaina.

Resulta, certament, encomiable que una comarca com el Comtat, a la regió de Xàtiva, hagi tingut la iniciativa d'exposar i publicar un digníssim catàleg dels nombrosos castells musulmans de la comarca, situada en una zona abrupta de les serralades bètiques valencianes. Diem això perquè sovint els catalans del Principat hauríem de donar més suport i ressò als nostres germans del sud, massa abandonats a la seva sort, dins un context polític, com és el valencià, certament difícil. D'aquí creiem que val la pena de donar notícia d'aquest catàleg.

Cal tenir en compte, per a comprendre el contingut del llibre, que aquesta comarca del Comtat fou totalment islamitzada, i que, per tant, els seus nombrosos castells, situats cronològicament entre els segles XI, XII i XIII, responen a la política islàmica de defensa, accentuada pel perill que veien venir per part dels cristians del nord, i sobretot, amb les notícies que rebrien de la caiguda de Tortosa (1148), Lleida (1149), Terol (1170) i Conca (1177). Els castells islàmics del comtat, per tant, responen a una política d'auto-defensa, amb capacitat per a aixoplugar la

població camperola, que conreava els camps de la foia de Cocentaina; una defensa, al capdavant, inútil, ja que les tropes cristianes de Jaume I ocuparien el Comtat vers el 1244.

Després d'una erudita introducció històrica sobre els castells del Comtat dins el context del Sharq al-Àndalus, a cura de Josep Torró, s'estudien monogràficament els castells següents: Cocentaina (el més espectacular), Margarida, Torre del Pla de la Casa, Agres, Torre d'Alcúdia (Agres), Seta, la Barçella, Perputxent, Plana, Travadell, Bènicadell, Gaianes i Penella (Cocentaina). En cada estudi hi ha, a més de la descripció minuciosa i d'unes notables referències històriques, extretes majoritàriament de l'Arxiu Reial de Barcelona (ACA), nombroses il·lustracions (la majoria en color), acompanyades per plantes i seccions de les fortaleeses.

Cal felicitar, doncs, el Centre d'Estudis Contestans, per aquesta iniciativa, que ens indica el rigor i vitalitat dels seus estudiosos, i els animem a continuar aprofundint en d'altres aspectes del seu ric patrimoni històric, de fondes arrels islàmiques: els conreus, les pastures i les xarxes hidràuliques, tal com apunta el ja esmentat estudiós Josep Torró.

GENER GONZALVO

R E C E N S I O N S

Jaume AURELL. *Els mercaders catalans al quatre-cents: Mutació de valors i procés d'aristocratització a Barcelona (1370-1470)*. Lleida: Pagès Editors, 1996. 428 p. (Seminari, Catalònia).

La primera impressió visual d'aquesta obra, fins i tot abans d'obrir el llibre, és atraient i suggeridora. Edició de format acurat, tapes dures ben il·lustrades amb un fragment del *Retaule de la Transfiguració* de Bernat Martorell, conservat a la catedral de Barcelona. La resta és sòbria, elegant, en la tria dels colors i també en el resum dels continguts situats en columna a la part posterior. Poques monografies històriques es publiquen d'aquesta manera, s'ha de felicitar, doncs, els directors de la col·lecció, car l'exquisida presentació es perllonga a l'interior, en la qualitat del paper, tipografia clara i de fàcil lectura.

El títol de portada, més explicitat dins, és una mostra del màrqueting llibresc; però tornar a emprar *mercaders catalans* analitzant només documentació de Barcelona, segons la meva opinió, és un error considerable. En altres seus m'he queixat d'aquesta tendència barcelonocèntrica, no tan sols perquè s'obvien les actuacions dels opera-

dors econòmics d'altres ciutats catalanes, sinó també perquè es deixa de banda la consideració dels comerciants dels regnes de València i de Mallorca, coneguts a tota la Mediterrània, a l'època tractada, com a catalans de Mallorca o de València, com es reflecteix a la correspondència datiniana o als registres de duanes conservats i alguns d'ells igualment publicats, com ara els de Gènova. En fi, penso que hauria estat molt més encertat i més d'acord amb la veritat substituir *catalans* per *barcelonins*.

L'obra està dividida en sis capítols, els dos primers tracten de la vida privada dels mercaders, els dos següents de les conviccions i els valors dels mateixos personatges i, els dos darrers, de la seva dimensió social. L'àmbit cronològic comprèn l'arc temporal dels anys 1370-1470: encara que l'autor justifiqui la data de cloenda explicitant que la guerra civil de 1462-72 marca un límit de periodització, no aclareix el perquè del 1370 ni la raó d'encetar en aquell any la recerca. Fins i tot, si el 62 del quatre-cents és l'extrem oposat, tampoc no acabo d'entendre l'extensió cap al 70, si no és només que per harmonia numèrica.

Les fonts emprades són els documents notariais, en especial inventaris, testaments i capítols matrimonials. Dubto seriosament

que correspongui a aquestes escriptures la condició de ser fetes amb *espontaneïtat*, tal com l'autor declara (p. 24). La sinceritat poques vegades sorgeix davant del notari... si es comparés amb la correspondència privada dels comerciants de la mateixa època, l'abisme de redacció i de continguts seria un fet evident.

Pel que fa a les aportacions innovadores que tota tesi doctoral requereix, he de fer algunes observacions, sempre amb l'objectiu de contribuir a la millora de la recerca i d'investigacions futures. Aniré pas a pas, en detall, perquè l'estudi així ho proposa. Sobta la pretensió de fer una anàlisi de la cultura *d'un grup social homogeni* (p. 18), en referir-se al dels mercaders, per a matisar (p. 319-323) molt més endavant, que la homogeneïtat no existí mai; ja Marx enuncia que a l'edat mitjana no hi va haver classes socials *stricto sensu*, ni consciència de grup, ni gairebé res de semblant.

Hi ha altres coses que també mereixen consideració. Per exemple, l'ús de la terminologia, qüestió que caldria reivindicar en alguna trobada científica. Crec d'interès general definir i ubicar els termes correctament. De fer-ho així, no es cauria en ambigüitats tals com emprar la paraula *servitud* per referir-se al servei domèstic (p. 32) o *esclavisme* (p. 54) per a la mateixa qüestió. O el d'*acumulació* (p. 117), *botiga* (p. 128), *frontera* entre els espais privats i públics (p. 129). Un segon aspecte a tractar és el dels dibuixos que acompanyen el text. Apareix la perspectiva (no plànol) interna i externa de la casa d'un mercader, extreta de l'obra *Atlas d'història de Catalunya* (p. 71) sense referències implícites al text, gairebé per a fer bonic. Trobo a faltar, d'altra banda, l'estudi de la iconografia de l'època, que

hauria pogut donar força suggeriments i alhora enriquir un discurs basat sobretot en la documentació escrita.

Pel que fa al tractament de les dades notariales, hom s'adona —i aquest no és l'únic cas— de la creixent seducció de la informàtica, seducció que troba en els novells investigadors la presa més fàcil. Diu Lefebvre que no n'hi ha prou amb descriure, s'ha de comptar. Sembla que el poder dels càlculs estadístics, taules i altres elements semblants, propi dels cliometres i de la *New Economic History* hagi seduït també igualment els historiadors de les mentalitats. De tal manera que presentar un gràfic de barres substitueix —o així ho pretén— una demostració. Hobsbawm, en referir-se als aspectes negatius i positius de la història quantitativa, assenyalava, anys ençà, que entre els primers calia remarcar la insuficiència dels mateixos mètodes, és a dir, l'etern problema d'intentar quantificar allò que és inquantificable.

En aquest sentit, si quelcom esdevé inquantificable és la manera de pensar de la gent. Mai un medievalista pot enunciar que un estudi estadístic s'ha fet amb garanties *absolutes* (p. 155), car el terme absolut no té cabuda en les nostres recerques; intenta arribar a conclusions fiables amb només 34 mostres (p. 166); o considerar un 18 % com a cosa extraordinària (p. 180). Al rerefons de tot hi ha un element ideològic patent. La intenció de l'obra, des de l'inici, és demostrar la immensa religiositat dels mercaders barcelonins al segle xv. L'ús —o abús— de les eines estadístiques confereixen a l'obra (especialment per al no-professional) un caire de científisme força convincent. Però als i a les que ens hem dedicat a l'ofici no poden generar-nos la mateixa convicció. No tinc

res en contra dels estudis numèrics, a l'inrevés. Només dic que s'han de fer quan allò que es comptabilitza té un sentit legítim, per aproximat que sigui. Ara bé, gosar, amb percentatges, justificar l'espiritualitat se'm fa no tan sols incompreensible, sinó inacceptable, perquè en entrar al món de les mentalitats tot té una altra mesura i una altra capacitat d'anàlisi. Emprar mètodes i utilitatges heretats de la història econòmicosocial pot ser un recurs, encara que no estic gaire segura que sigui el més adient.

Entrant ja en els aspectes més pròpiament epistemològics, hi ha altres elements que cal posar sobre la taula. En primer lloc, l'absència continuada de referents cronològics. De què serveix l'estudi de l'origen geogràfic dels pares dels mercaders estudiats si no s'inclou cap lligam amb el marc històric analitzat? D'on vénen, doncs, els moments àlgids o mínims i, sobretot, en quins anys se situen i com la conjuntura afecta l'estructura en qüestió? (p. 258). El mateix diria per a la corba de la p. 261, sense referències clares amb el moment històric coetani.

En segon lloc, la poca atenció als fets polítics del marc temporal analitzat, prou importants i definitoris per a tenir-los en compte, si més no com a elements capaços de marcar canvis d'actitud, de pensament o de formes de vida. Capaços igualment d'explicar inflexions de les gràfiques. A vegades, l'autor es refereix a alguns anys concrets, com ara la dècada dels trenta del quatre-cents (p. 263), i comenta les informacions relatives als mercaders amb pares de Barcelona (p. 261). Si bé expressa que en aquell període es féu un gir d'orientació del corrent migratori dels homes de negocis vers la ciutat, les respostes a les causes d'aquest canvi no són satisfactòries: assenyalar que és una

qüestió d'actitud, més que de dificultats econòmiques, és una solució poc reflexiva. Em pregunto, pel que fa a aquest punt, si els comerciants que emigraven vers València, per exemple, perdien la seva religiositat o els hàbits i costums anteriors. Uns desplaçaments que tenen la seva màxima expressió al voltant de 1460 (gràfiques 11 i 12, p. 282), tampoc contextualitzats amb la problemàtica del pròleg de la guerra civil (encara que s'esmenta més tard, p. 390).

Hi hauria d'altres aspectes de contingut a considerar: en especial els relatius al paper de la monarquia en la davallada de la ciutat comtal; la influència decisiva de les relacions camp-ciutat en el comportament dels grups socials emergents; la diferenciació interna existent dins el mateix estrat comercial, cosa que hom comprova amb facilitat amb la lectura de literatura històrica sobre societats mercantils; així com ratificar que la crisi del xv —també qüestionada per l'autor— fou deguda, quasi exclusivament, al canvi de mentalitat dels mercaders, convertits ja en rendistes. Aprofundir en tots i cadascun d'aquests factors sense dubte farien massa llarga aquesta exposició. Però he volgut almenys esmentar-los, per a deixar constància de la quantitat de punts que sorgeixen del treball realitzat. Això crec que constitueix un element ben valuós de tota tasca científica, que porta aparellada la discussió constructiva i el necessari debat entre els especialistes.

Cal dir també que les notes a peu de pàgina i la bibliografia són correctes. No hi ha apèndixs documentals, cosa que pot ser una decisió de la mateixa col·lecció, per motius de costos editorials. És comprensible, però alhora també dol, car les escriptures analitzades serien ben valuoses a fi d'enri-

quir el nostre patrimoni escrit i el possible accés d'estudiants i estudiosos a les fonts de l'argument tractat. Manquen igualment els índexs alfabètics —onomàstic, topogràfic, de matèries— que facilitarien la consulta. La seva inexistència pot tenir la mateixa raó que he suggerit per als apèndixs documentals, això no obstant, donades les facilitats que els programes informàtics actuals ens ofereixen, la seva inclusió crec que, cada vegada més, ha de ser quasi una obligació.

A tall de cloenda, s'ha de destacar el treball d'arxiu realitzat, palès en l'estudi de la documentació. Menys importants em semblen les conclusions finals, pel que fa a aportacions de caràcter innovador. Deixant de banda les que tracten de la cultura mercantil, les relatives a una desitjada explicació de la crisi no superen el que anuncià Pierre Vilar, ampliat per Jaume Vicens Vives i Claude Carrère, matisat més tard per Mario del Treppo. Després de més de trenta anys, continuem referint-nos a les obres clàssiques, sigui per a acceptar-les o no, però sense aportar idees capaces de renovar el llegat historiogràfic. Aquest és encara un repte que tenim pendent.

CORAL CUADRADA

Ramon ARNABAT I MATA (1996). *Vins, aiguar-dents, draps i papers: Economia i societat al corregiment de Vilafranca al tombant dels segles XVIII i XIX*. Vilafranca: Museu de Vilafranca. 212 p. [Premi Sant Ramon de Penya-fort, xxiii edició, 1994]

Ramon ARNABAT I MATA (1997). *Liberals i reialistes: El Trienni liberal al Penedès (1820-1823)*. Alguaire: Ajuntament d'Alguaire. 292 p. [Premi Josep Lladonosa d'Història Local, 7a convocatòria]

L'autor dels dos llibres que comentarem està duent a terme una recerca àmplia sobre el Trienni Liberal a Catalunya i una documentada reflexió sobre el caràcter dels moviments polítics i socials de l'època, amb l'intent de comprendre un dels problemes historiogràfics que encara no han obtingut una explicació satisfactòria: el de conèixer fins a quin punt i per quines raons el reialisme i altres moviments posteriors oposats al liberalisme van tenir l'adhesió de sectors populars.

Arnabat ha centrat molts dels seus estudis en la zona del Penedès, una àrea que li permet fer una investigació de gran profunditat i sobre la qual ja ha publicat una sèrie d'articles que s'inclouen en les completes bibliografies que acompanyen les obres que comentem. En analitzar aquesta realitat social amb proximitat, Arnabat pot incidir, amb un gran coneixement empíric, en el debat interpretatiu de la revolució burgesa a Catalunya i a Espanya, que a vegades s'ha fet de manera molt general i sense matisos. I pot aportar elements nous a les importants i necessàries reflexions en curs sobre la composició i l'orientació dels

moviments revolucionaris i contrarevolucionaris de l'època.

Vins, aiguardents, draps i papers, la primera de les obres citades, centrada en l'antic corregiment de Vilafranca, és un estudi sobre les transformacions dels anys decisius de tombant del segle XVIII al XIX, quan les dinàmiques econòmiques i socials de l'antic règim es veieren de mica en mica alterades per la progressiva introducció dels criteris liberals i capitalistes. Aquest procés presentà una doble conflictivitat: d'una banda, la que s'orientava a resoldre els problemes inherents al règim senyorial encara molt vigent; i de l'altra, la que sorgia de les noves perspectives que apareixien amb la difusió del capitalisme. Arnabat ressegueix les trajectòries de diferents grups socials i remarca l'evolució de la diferenciació socioeconòmica pagesa i l'especial dinamisme antisenyorial que manifestà un sector de la pagesia que es consolidà com a benestant, que es veié beneficiada pels canvis en el règim fiscal i pogué afirmar-se en els àmbits social i polític, al costat de la creixent burgesia comercial, tèxtil i paperera. El procés de canvi donà lloc a una nova estratificació social que, tanmateix, es veié amenaçada per la crisi econòmica i les incidències polítiques del tombant de segle XVIII al XIX. La pèrdua de les colònies americanes, principalment, determinà una reorganització de les economies, només factible per a alguns. En línies generals, comportà l'enfonsament de la indústria llanera i l'avenç del cotó, una reorientació europea de comerç agrícola, que donà preferència als vins sobre els tradicionals aiguardents, i una concentració de la indústria paperera en mans dels grans fabricants. El procés perfilà un nou panorama social i econòmic que cal tenir present per

tal de comprendre la complexitat dels diversos comportaments polítics dels anys següents. A més del rigor i la sistemàtica exposició d'aquest estudi, cal remarcar l'encert d'haver recopilat l'abundant informació que el suporta, en una sèrie d'annexos finals, de consulta clara i directa.

Per la seva banda, a *Liberals i Reialistes*, un treball de caràcter més acadèmic i globalitzador que l'anterior, Arnabat ofereix resultats de la important recerca que ha dut a terme com a tesi de llicenciatura. Avancem ja que és una obra de referència obligada, tot i que ha estat publicada en un llibre de presentació modesta i circulació restringida. Descarregat d'algunes anàlisis econòmiques i socials avançades en el llibre que hem comentat anteriorment, aquest, amb aquella base, se centra especialment en la dinàmica política penedesenca. En la introducció, Arnabat repassa les diferents línies interpretatives del significat de les manifestacions polítiques dels anys de la revolució burgesa. Una característica de l'obra és l'extensa i detallada informació que aporta sobre la vida política del període en el territori analitzat (potser més com a comprovació del grau d'utilitat i valor d'unes interpretacions, que no pas com a qüestionament o manifestació de les seves mancances i de creació de nous possibles paràmetres de reflexió). La recerca li aporta la base empírica per a dur a terme la seva pròpia anàlisi de «la dinàmica dialèctica entre el liberalisme i el realisme, entre la revolució i la contrarevolució, en tota la seva complexitat i heterogeneïtat» (p. 11). En el camí d'aclarir la composició social i els objectius subjacents en el moviment dels realistes penedesencs, en lluita contra el projecte i els resultats de l'aplicació del liberalisme en aquells anys del Trienni, l'autor

adopta la noció d'antirevolució, introduïda en la historiografia francesa, i mostra el diferent rerefons d'actituds confosament similars, com les que es poden anomenar *contrarevolucionàries* (de les velles classes dominants, enfrontades a la revolució liberal en curs, mobilitzades en defensa de la continuïtat d'un sistema polític) i les *antirevolucionàries*, oposades als efectes perjudicials de la implantació del sistema liberal (dels sectors més dèbils de les classes populars en una posició més defensiva que alternativa, que no significava pas propugnar el retorn al sistema senyorial, com mostra Arnabat en el cas, per exemple, de la Bisbal del Penedès). La confluència conjuntural d'aquestes i altres inquietuds defensives o de supervivència originaren un moviment complex i divers, mal definit pel terme reialista, un moviment que canalitzà la defensa d'interessos econòmics en perill i el desconcert per la pèrdua d'identitat i el desclassament, inquietuds compartides pels diferents estaments de la societat de l'antic règim (perquè tots assistien a la desaparició d'un univers referencial, tot i que es veurién afectats de manera diferent pel canvi) que, d'altra banda, mantenien conflictes entre si. L'autor mostra exemples indicatius que es podia ser alhora *reialista* i *antisenyorial*, i observa una continuïtat entre sectors reialistes, malcontents i primers carlins, mentre que no la veu, al llarg del segle, entre liberalisme i republicanisme, ni entre reialisme i conservadorisme. En la seva anàlisi, Arnabat arriba a una gran precisió en delimitar trajectòries econòmiques, conflictes socials i actituds polítiques, tot mantenint-se en diàleg amb les diverses propostes interpretatives en curs, que li serveixen de suport o de contrast; en aquest diàleg, l'autor aconse-

gueix, a més d'aprofundir en les pròpies interpretacions, mostrar les coincidències o els límits que observa en les altres. Arnabat, doncs, ens proporciona un bon estat de la qüestió i aporta un nou referent rigorós per a prosseguir el debat obert.

MERCÈ RENOM

Josep MUÑOZ I LLORET. *Jaume Vicens i Vives, una biografia intel·lectual*. Barcelona: Edicions 62, 1997. 416 p.

El llibre de Josep Muñoz és la biografia d'un historiador, d'un renovador de la història catalana i espanyola. I és, a la vegada, la biografia d'un dels intel·lectuals més influents de la Catalunya de la postguerra, aquest període trist del nostre país que tot just ara es comença a explicar. Al llarg de més de quatre-centes pàgines l'autor repassa la vida i l'obra de Jaume Vicens. La seva personalitat abassegadora, l'enorme capacitat de treball i l'entusiasme per la feina són trets permanents del personatge. Les circumstàncies, en canvi, no són sempre les mateixes i en moldegen la trajectòria: un estudiant que s'ha de mantenir i pagar els estudis, un professor de l'institut-escola que participa de la *primavera republicana* i s'emparenta amb la burgesia liberal, un perdedor de la guerra que és depurat i que s'ha de fer perdonar, un editor d'èxit, un catedràtic brillant en un món universitari gris i hostil, un mestre que encoratja els seus deixebles a superar les dificultats, un renovador de la ciència històrica i, en els darrers anys, un polític catalanista que interpel·la la burgesia perquè torni a aixecar el país. La seva mort prematura farà sentir òrfena la societat civil catalana en un moment en què es començava a desempallegar del franquisme més tancat i repressiu; *se'ns ha mort el gerent*, afirmarà un catedràtic el dia del seu enterrament. Tanmateix, la influència de Vicens ha arribat fins als nostres dies.

Josep Muñoz divideix el llibre en quatre parts i un «epíleg». La primera part, «L'or-

gull d'un universitari (1910-1939)», se centra fonamentalment en els anys de formació de Vicens i en la seva irrupció en el món historiogràfic català. El final de la guerra dóna pas a «Els anys adversos (1939-1947)», període en què Vicens és depurat i ha de guanyar-se la vida fora del món acadèmic. El retorn a la universitat coincidirà amb la recerca de nous mètodes, els contactes internacionals i la creació d'una sèrie de plataformes per tal d'endegar una nova manera de fer història a Espanya: l'Escola de Barcelona. Són els anys d'«Entre l'empirisme i la síntesi (1948-1956)». El quart capítol, «Historiador i polític (1952-1960)», s'encavalca cronològicament amb l'anterior i ens parla del Vicens consolidat a la universitat i que s'interessa cada vegada més pel present. Ara conjuga la seva feina acadèmica, que ha anat concentrant-se en la investigació del segle XIX i el principi del XX, amb la seva voluntat d'intervenir en la societat, de provocar el *redreç* del país després del desastre de 1939. L'«epíleg» serveix a l'autor per a fer una valoració global de la seva figura.

La infantesa de Jaume Vicens, a Girona, és la d'un fill d'una família acomodada: el seu pare és l'encarregat d'una farinera. La mort del progenitor, però, i el posterior matrimoni de la seva mare, portaran al trencament familiar. Jaume es posarà a viure pel seu compte als setze anys. Treballarà i estudiarà alhora. Entrarà a la Universitat de Barcelona per a estudiar Filosofia i Lletres. Allí rebrà dues influències decisives: Pere Bosch i Gimpera, de qui heretarà el seu gust per la síntesi, i, sobretot, Antonio de la Torre. Aquest li marcarà el seu tema d'estudi, la figura de Ferran el Catòlic, i el mètode, el positivisme. Precisament, la seva tesi doctoral, *Ferran II i la Ciutat de Barcelona*, suposarà

una veritable *bomba* en la historiografia catalana del moment. Vicens atacarà la visió negativa que del monarca tenen els historiadors romàntics catalanistes. Ell el veu com un rei absolut, i, per tant, adequat als temps, que combat les institucions medievals catalanes perquè són incapaces de resoldre els problemes socials i econòmics del segle xv; sap actuar d'àrbitre i pacifica el país. Aquesta visió provocarà una dura polèmica pública amb tota una *patum* com Rovira i Virgili. Vicens criticarà la historiografia romàntica catalana en el seu conjunt, dient que ha barrejat la ideologia amb la ciència i que li falta fonamentació empírica. Reclamarà una nova manera de fer història, basada en la utilització de fonts arxivístiques privades.

Durant la realització de la seva tesi doctoral, un cop acabada la carrera i el servei militar, Vicens participarà en l'experiència de renovació pedagògica de l'institut-escola. És una època d'optimisme, de confiança en el futur, de creença que per mitjà de l'educació es pot crear una societat nova, articulada, ordenada. Jaume Vicens, pedagog brillant, partidari del rigor acadèmic i de la crítica, encaixarà perfectament en aquest ambient noucentista.

Durant la guerra civil treballarà al costat de Bosch i Gimpera, rector de la Universitat de Barcelona. El 1937 es casarà amb Roser Rahola, filla d'una família burgesa catalanista. Poc després serà mobilitzat, però no haurà d'anar al front. Davant la derrota de 1939, decidirà romandre a Catalunya. Tot i el seu passat republicà i catalanista, no es resignarà a l'exili interior. Serà la decisió més controvertida de la seva vida. En aquest episodi crític, l'autor cita fragments dels llibres i articles que Vicens publicà, alguns amb pseudònim. En ells es jus-

tifica l'expansionisme alemany i les aspiracions imperials espanyoles. Josep Muñoz aconsegueix provocar la perplexitat en el lector a través dels propis escrits del biografiat. El contrast amb el jove professor de l'institut-escola és brutal. És una prova del que van ser aquells anys: qui no volia restar marginat de la societat, havia de mostrar la seva adhesió al règim. Actituds com la de Vicens han estat sovint silenciades: se'ns ha presentat una societat catalana resistent al règim durant quaranta anys i una burgesia desafecta. Fins que no s'expliqui què va fer cadascú en aquella època, no entendrem la història del nostre país. En aquest aspecte, el llibre fa una bona contribució a l'aclariment del passat col·lectiu. Muñoz valora, a l'epíleg, l'actitud de Vicens, que troba coherent amb la seva manera de ser. Afirmar que segurament fou més útil per al país la seva presència dinamitzadora a la universitat de l'època que no pas a l'exili o a la marginació. Tanmateix, destaca que gent com Ferran Soldevila, que es negaren a col·laborar, també influïren a través de les seves obres.

Malgrat tot, Vicens resta exclòs de la universitat durant uns anys. Troba com a sortida professional l'edició de llibres de text, que en bona part escrigué ell mateix. A més a més de ser un bon negoci, és una manera de continuar la seva tasca de renovació pedagògica i de donar una nova visió de la història.

El retorn a la universitat, a partir de 1947, inaugurarà l'etapa de plenitud. Des de la càtedra es marcarà l'objectiu de renovar la historiografia catalana i espanyola. Per això, crearà una sèrie de plataformes: l'*Índice Histórico Español*, el Centre d'Estudis Històrics Internacionals i la revista *Estudios de Historia Moderna*. Al mateix temps, al

Congrés de París de 1950, entrarà en contacte amb la historiografia europea de postguerra, molt més abocada als temes socials i econòmics que no pas als polítics. Vicens, a la recerca d'un nou mètode d'anàlisi, es mourà entre l'escola dels *Annales*, la influència de Toynbee i la geopolítica. També impulsarà la represa dels congressos d'Història de la Corona d'Aragó. En un medi hostil com el de la universitat d'aquells anys, Vicens formarà una nova generació d'historiadors: l'Escola de Barcelona.

A mesura que passa la dècada, s'interessa cada vegada més per la història recent d'Espanya. El trauma de la guerra civil el porta a reflexionar sobre el segle XIX i les causes que han dut al desastre de 1936. Són d'aquesta època els assaigs històrics *Aproximación a la Historia de España* i *Notícia de Catalunya*. Posteriorment, escriurà *Industrials i polítics, els catalans del segle XIX*. La seva agenda científica s'acosta progressivament, i en la mesura que ho permeten les circumstàncies, als problemes de la societat en la que viu. El país necessita un *redreç* i cal crear una elit capaç de dirigir aquest procés sense caure en els errors del passat. Des de la universitat, al Cercle d'Economia i a través dels seus assaigs interpel·la una burgesia acovardida i acomodaticia perquè torni a liderar la represa del país. Vicens s'aboca a la política als darrers anys de la vida. Manté una relació fluida amb els sectors més oberts del règim. Venç la desconfiança dels catalanistes resistents, sedueix la burgesia, col·labora amb Montserrat i els jesuïtes i sintonitza amb Tarradellas. És fàcil pensar que la seva mort prematura no només estroncà la carrera d'un historiador brillant, sinó la d'un polític amb futur.

El resultat final del treball de Josep Mu-

ñoz és força satisfactori. L'autor desgrena la vida de Vicens i es queda entre bambolines; exposa els fets i pràcticament no opina fins al final, a l'epíleg. Jaume Vicens es fa l'amo del llibre. La inclusió dels seus escrits i, en especial, de les cartes, fa que el lector en copsi perfectament la personalitat. Quan un acaba de llegir el llibre li vénen ganes de discutir sobre la seva figura i l'època en què va viure. Muñoz manté, respecte al personatge, una distància comprensiva. N'ofereix una visió matisada, amb les seves qualitats, però també amb les seves contradiccions. Tan lluny de l'hagiografia com de l'acte de fe. Fa una anàlisi profunda de la seva obra, mostrant-ne l'evolució, en els temes escollits i en el mètode, a partir de les influències que va rebent i del canvi de les circumstàncies que l'envolten. Particularment interessant és la relació que fa evident, en els darrers anys, entre la seva tasca d'historiador i l'interès creixent per la política.

El llibre s'ha confeccionat a partir d'un estudi exhaustiu de l'obra de Vicens, d'escrits d'altres autors sobre el personatge, de cartes i d'entrevistes personals. En aquest darrer apartat, sobta l'absència de Jordi Nadal, deixeble, col·laborador en els darrers anys i continuador de la seva feina en el camp de la història econòmica. També crida l'atenció la poca rellevància que l'autor dóna a la figura de Vicens com a fundador de la història econòmica a Espanya. En qualsevol cas, Josep Muñoz ha construït un retrat força complet i alhora coherent d'un personatge complex. Un llibre que encoratja a llegir a tots els interessats en la història del nostre país: Vicens en fou un estudiós i també, en certa manera, un protagonista.

MARC PRAT SABARTÉS

Ramon JORDI I GONZÁLEZ. *Aportació a la història de la farmàcia catalana*. Barcelona: Fundació Uriach 1838, 1997. 939 p.

Dues coses cal assenyalar d'entrada en l'obra de Ramon Jordi: la modèstia del títol i la valentia del contingut. Una obra de gairebé mil pàgines, del final del segle XIII fins avui, és quelcom més que una aportació; el títol només es justifica, d'una banda, per l'afany de l'autor d'incitar l'estudi dels molts aspectes poc coneguts, degut a la poca atenció de què ha estat objecte al nostre país l'estudi de la història de la farmàcia; i, per l'altra, per les destruccions documentals i els oblitats reals o fingits que envolten l'època de la Guerra Civil i la postguerra.

Pel que fa a la valentia, Jordi no s'abs-té de jutjar, deplorar i denunciar quan cal: res més lluny d'una història corporativa i autocomplaent de la professió que aquestes pàgines, basades en la convicció que la farmàcia és un servei social, no un mitjà d'enriquiment. Un sol exemple: en un moment de les baralles entre el Sindicat de Farmacèutics i el Col·legi Oficial, el president d'aquest titllava els seus oponents de «baba de los gusanos inmundos de la charca pestilente»; Jordi acota «lèxic que res tenia que envejar al que pocs anys després —1939— seria emprat a nivell nacional. Sens dubte, fou un autèntic precursor de la dialèctica feixista hispànica en versió farmacèutica» (p. 625).

L'obra es pot considerar dividida en tres grans parts: fins a l'aparició del farmacèutic pròpiament dit (cap al 1780), d'aquest moment fins a la II República i del 1931 fins al moment actual.

La primera part recull els antecedents de la professió farmacèutica, amb la primera associació professional, el Col·legi d'Apotecaris de Barcelona i la sèrie d'ordinacions que en van regular l'exercici fins al 1769. Esmenta també els enfrontaments per qüestions de competències entre cerers, droguers i apotecaris i, amb l'ajuda dels contractes d'aprenentatge i del cadastre, estudia el personal de la professió i la seva situació social. S'ocupa també del protomedicat i del seu paper com a inspector d'apotecaries, validador de medicaments i impulsor d'innovacions, però encara més de manteniment de les tradicions, així com els coneixements pràctics i paleocientífics, els llibres publicats i els tinguets per apotecaris catalans i el problema de les farmacopees o llibres oficials de medicaments pels quals s'havien de regir els apotecaris en la confecció de les receptes.

La segona part del llibre comença cap al 1780, quan aquest estadi gremial i menestral de la farmàcia es trenca en ser substituït l'aprenentatge de l'ofici per estudis universitaris que permeten obtenir un títol de farmacèutic. En l'arrel del canvi hi ha la proposta del Col·legi d'Apotecaris de Barcelona de l'any 1766 de crear tres càtedres, de botànica, química i farmàcia; el resultat, no sense els habituals canvis i ingerències, fou la creació del Col·legi de Farmàcia de San Victoriano, paral·lel a altres creats a Madrid, Santiago i Sevilla.

La situació de la farmàcia al segle XIX és definida per Ramon Jordi com «temps de canvi i desorientació». En canvi, provingué bàsicament de l'aparició de la indústria química i darrere d'ella dels laboratoris farmacèutics, capaços de subministrar en millors condicions de qualitat i preu productes que abans s'obtenien a les farmàcies, amb el

contrapunt de convertir aquestes cada cop més en meres dispensadores de medicaments. De fet, al llarg del segle es va mantenir llargament la pugna entre els partidaris i els enemics de l'específic, o sigui del medicament preparat i envasat pel farmacèutic d'una manera general, que evitava el recurs constant a la fórmula magistral, permetia disposar immediatament del producte i l'abaratia.

Tots aquests enfrontaments havien de repercutir en la vida col·legial, sotmesa a més als canvis provocats pels esdeveniments polítics. L'antiga associació gremial, el Col·legi d'Apotecaris, deixà d'existir de dret el 1803, encara que continuà tenint una certa vida col·legial fins gairebé al 1830. Els intents posteriors per a reunir els farmacèutics en una associació professional tingueren poc èxit fins a la creació del Il·lustre Colegio de Farmacéuticos de Barcelona, el 1857, amb una doble vessant, de col·legi professional i d'associació científica; però el fet que es tractés d'una corporació voluntària i no monopolística, féu néixer diverses associacions més o menys concorrents, fins a la creació de la col·legiació oficial obligatòria el 1916, que anà seguida, no per aquesta raó, sinó per la successió dels esdeveniments, d'una forta politització de la vida corporativa. Al mateix temps, apareixen actituds fortament conservadores, en especial en els enfrontaments amb els auxiliars de farmàcia, que van cristal·litzar en la creació del Sindicat de Farmacèutics de Barcelona, sindicat patronal que «amb el seu seguit de violències morals, coaccions i manca de mesura i de prudència, va escriure una de les pàgines més negres i vergonyoses de la història de la farmàcia espanyola» (p. 507). Podem considerar prou representatiu d'a-

questa mentalitat que el 1928 s'acabés nomenant un personatge tan sinistre com el general Martínez Anido president honorari del Col·legi de Farmacèutics.

A partir d'aquesta situació, és més fàcil d'entendre la darrera part de l'obra, la que comença amb la proclamació de la II República. La preocupació per a historiar alhora el progrés farmacèutic i la vida corporativa es trenca, ja que el primer aspecte pràcticament desapareix i la narració es concentra en els aspectes polítics.

Durant la República es produïren petits enfrontaments entre els farmacèutics i els seus auxiliars, i protestes contra les farmàcies de les cooperatives i la imposició de l'horari de vuit hores. La defensa dels interessos econòmics de la professió va provocar l'aparició de nous grups de pressió, a més a més del sindicat patronal; la pugna entre aquest i el col·legi oficial portà fins i tot els representants del sindicat a unir-se a la Unión Farmacéutica Nacional, i despreciar el Col·legi de Farmacèutics de Catalunya, que consideraven massa submís a la Generalitat.

La Guerra Civil va provocar una gran desorganització; la major part de les farmàcies foren confiscades pels auxiliars de farmàcia, sota el control de la CNT, compartit aviat amb la UGT. Posteriorment, algunes foren tancades i altres col·lectivitzades. La història de la farmàcia durant la guerra és una de les novetats més importants del llibre i una de les més valentes, a pesar dels problemes que representa l'escassetat documental.

És de gran interès la llista de farmacèutics amb presència pública en la zona republicana, amb indicacions sobre la seva ac-

tuació i la seva sort posterior, així com dels farmacèutics assassinats durant la guerra i la dels activistes no farmacèutics que intervingueren en el món farmacèutic. Estudia també els canvis, més legals que reals, que sofrí l'organigrama d'atenció sanitària i la inserció en ell de les farmàcies i indústries farmacèutiques, i l'organització de l'assistència farmacèutica al front d'Aragó.

La postguerra vingué marcada per depuracions, amiguisme, corrupció i mercat negre, afavorit per l'escassetat de la major part dels productes necessaris a la indústria farmacèutica, però pocs farmacèutics que no haguessin fugit perderen les seves farmàcies. Des del punt de vista col·legial, la supeditació a l'estat totalitari a través del Consejo General de Colegios Farmacéuticos fou total i arribà fins a la democràcia. L'any 1958 el descobriment d'un greu desfalc (quaranta milions de l'època) en el Col·legi de Farmacèutics de Barcelona va ser ràpidament silenciats des de dalt, però marcà el punt de partida d'una oposició activa, però molt minoritària. Cal esperar el 1976 perquè el malestar pel dirigisme i la ineficàcia del Consejo General decidís el Col·legi de Barcelona a retenir les quotes que li pagava, tot i que es va acabar plegant davant l'amenaça de reclamar-les judicialment.

Encara que en el títol l'obra indica que arriba fins al 1977, aquest és el darrer episodi realment estudiat; la resta és un epíleg, gairebé un resum de memòria personal, interessant, però que queda fora del que considerem història. És un dels retrets que es poden fer al llibre. Un altre és que de vegades el llenguatge tècnic utilitzat no resulta prou clar per als no iniciats. Finalment, es retreu que s'hagi optat per seguir la història d'alguns col·lectius mitjançant capítols pa-

ral·lells, que trenquen la continuïtat de la narració.

Tot i aquests petits defectes i els forats per manca de documentació o d'investigació, Jordi Ramon ha fet una aportació, sens dubte, molt important a la història de la farmàcia, però també a la història general del país.

GASPAR FELIU

NORMES PER A LA PRESENTACIÓ D'ORIGINALS

Els treballs tramesos al BUTLLETÍ perquè hi siguin publicats s'han d'enviar per duplicat, mecanografiats a doble espai per una sola cara. La SCEH pot acceptar o no l'original o bé suggerir que s'hi introdueixin esmenes; en qualsevol cas, la resposta es donarà abans de dos mesos. Un cop acceptat el treball, l'autor o l'autora ha de trametre'n una còpia en un fitxer del tractament de textos Wordperfect 5 gravat en un disquet d'ordinador de doble densitat (DD) de 3,5 polzades.

En un primer full s'han d'indicar el títol del treball, el nom de l'autor o l'autora i les altres dades que s'hi vulguin consignar («professor de...», «membre de...», «licenciat en...»), a més de l'adreça i el telèfon. El títol del treball, el nom de l'autor o l'autora i una referència curta han d'encapçalar la primera pàgina del text. Les pàgines de les còpies en paper han d'anar numerades.

Dins del text general del treball, el subratllat no s'ha d'utilitzar per a res; la cursiva (ctrl.-F8, 2, 4) s'ha de fer servir per a paraules d'altres llengües (incloent-hi el llatí) i per a paraules o frases que es vulguin remarcar. Tampoc no s'hi han d'utilitzar la partició de mots ni les instruccions sobre ratlles «vídues» o «òrfenes».

Les citacions textuais s'han de reduir al mínim. Si van després de dos punts i el fragment acaba en punt, és preferible d'escriure-les en un paràgraf a part i entrades (sagnades) respecte al text general. Les citacions textuais dins el text general han d'anar entre cometes baixes (ctrl.-V, «») i en lletra rodona (sigui quina sigui la llengua de la citació); les citacions compostes a part han d'anar en lletra rodona petita (ctrl.-F8, 1, 4) i no s'han d'emmarcar entre cometes.

La bibliografia s'ha de consignar al final del treball, ordenada alfabèticament pel cognom del primer autor (és indispensable que hi hagi sempre un autor, un curador, un director, etc., a fi de poder referir-s'hi dins el text com s'indica més avall).

Les referències bibliogràfiques dels llibres s'han de fer de la manera següent: cognom o cognoms de l'autor en versaletes (ctrl.-F8, 2, 7), separat amb una coma del nom en minúscula (amb la inicial en majúscula) —si hi ha més d'un autor, cal separar-los amb un punt i coma—, l'any d'edició entre parèntesis (si més d'una obra coincideixen en l'any, cal ordenar-les alfabèticament pel títol i afegir a l'any una lletra minúscula en cursiva («1990a», «1990b», etc.), i tot això seguit de punt. Títol en cursiva, seguit de punt. Lloc d'edició, separat per dos punts del nom de l'editor, i tota la referència ha d'acabar en punt. Exemple: SALES, Núria (1991). *Mules, ramblers i fires*. Reus: Edicions del Centre de Cultura.

Les referències bibliogràfiques d'articles de revista han de portar els cognoms i el nom com els llibres; el títol de l'article s'ha d'escriure en lletra rodona i ha d'anar entre cometes baixes, seguit de punt. El títol de la revista, en cursiva; les xifres corresponents al volum i al número, si s'escau, i la data de publicació, entre parèntesis. Si s'escau, després d'una coma, es poden indicar les pàgines corresponents a l'article, precedides de l'abreviatura *p.* (tant en singular com en plural). Exemple: ASHTOR, Elihayu. «Aspetti della espansione italiana nel Basso Medioevo». *Rivista Storica Italiana*, vol. xc, núm. 1 (1978).

Les participacions en obres col·lectives (congressos, homenatges, llibres amb capítols de diferents autors) han de portar l'autor i el títol com les revistes, seguits de punt. A continuació, la preposició *A*, seguida de dos punts. La resta s'ha de tractar com un llibre. Exemple: PUJADES RÚBIES, Isabel. «L'expansió demogràfica de 1857 a 1980: de la ciutat industrial a la ciutat metropolitana». A: ADROHER, Anna Maria [cur.] (1989-1990). *Història Urbana del Pla de Barcelona: Actes del II Congrés d'Història del Pla de Barcelona celebrat a l'Institut Municipal d'Història els dies 6 i 7 de desembre de 1985*. Vol. I. Barcelona: Ajuntament, p. 193-204. Si es tracta d'obres col·lectives, però formades per volums independents que tenen autors diversos, s'han de tractar totes dues com si fossin llibres i s'hi ha de posar «A» entre l'un i l'altre. Exemple: FONTANA, Josep (1988). *La fi de l'Antic Règim i la industrialització: 1787-1868*. A: VILAR, Pierre [dir.]. *Història de Catalunya*. Vol. V. Barcelona: Edicions 62.

Les notes han d'anar a peu de pàgina, numerades correlativament i separades amb un punt i un espai del text que segueix («1. », «2. », etc.); les crides s'han de compondre volades («¹», «²», etc.) i han d'anar immediatament darrere dels signes de puntuació, si n'hi ha. El text de les notes s'ha de compondre en lletra petita, ha de ser curt i ha d'evitar digressions sobre el tema o ampliacions d'aquest.

Es recomana de no fer les referències a les obres de la bibliografia en nota, sinó dins del text general, posant entre parèntesis el cognom de l'autor en lletra minúscula (llevat de la inicial), una coma, l'any de l'edició, una altra coma i la pàgina o les pàgines corresponents precedides de l'abreviatura «p.». Exemple: «Bensch, 1989, p. 324-325».

En el cas que la bibliografia s'esmenti en les notes —i, doncs, no hi hagi una llista bibliogràfica a la fi de l'article—, la primera vegada s'ha d'escriure la referència bibliogràfica completa com hem explicat més amunt, però amb dues diferències: sense invertir els cognoms i el nom, i amb tota la informació separada per comes. Exemple: Stephen BENSCH (1989), «La primera crisi bancària de Barcelona», *Anuario de Estudios Medievales*, núm. 19, p. 324-325.

En el cas que es faci més d'una menció de la mateixa obra, s'hi poden utilitzar només el cognom en versaleta (amb la inicial en majúscula), l'any entre parèntesis, una coma i els números de les pàgines. Exemple de primera menció: Núria SALES (1991), *Mules, ramblers i fires*, Reus, Edicions del Centre de Lectura, p. 25-32. Exemple de les altres mencions: SALES (1991), p. 25-32.

Preguem que els treballs tramesos s'ajustin a aquestes normes, ja que així podrem estalviar molta feina de composició.

AQUESTA OBRA S'HA ACABAT D'IMPRIMIR
A L'OBRADOR DE LIMPERGRAF, SL,
A BARBERÀ DEL VALLÈS,
EL DIA 27 DE NOVEMBRE DE 1998

